

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

НАНІВСЬКИЙ РОМАН СЕМЕНОВИЧ

УДК 37:929

ДИСЕРТАЦІЯ

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ
ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО (1931 – 2019)

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р. С. Нанівський
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук
Дольнікова Любов Василівна

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Нанівський Р. С. Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневецького (1931–2019). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2024.

Актуальність дослідження. Розвиток сучасної педагогічної науки значною мірою зумовлений суспільно-політичними, соціально-економічними, культурно-духовними процесами, які переживала українська наукова сфера у перші десятиліття існування незалежної Української держави. Значний вплив на її піднесення мали, з одного боку, національно-культурне відродження, яке відкрило для науковців багату і раніше замовчану з політико-ідеологічних міркувань спадщину значної частини українських вчених, з іншого, – привнесення до української педагогічної науки нових ідей, теорій та постмодерністських методологічних засад, які значно розширювали і збагатили теоретико-методологічний арсенал вітчизняних дослідників. Ще одним фактором розвитку педагогічної науки стали кількісні зміни її «соціального ресурсу», оскільки до наукової роботи залучалися тисячі молодих дослідників, які працювали у наукових установах та закладах вищої освіти.

Поруч з іншими напрямками педагогічної науки в Україні продовжила свій розвиток й історія педагогіки. Деякі вчені (Н. Гупан, О. Сухомлинська), щоправда, констатували кризові явища у цій дисципліні, вказуючи на переважання описовості і відсутність практичної значущості у багатьох дисертаційних історико-педагогічних дослідженнях [242; 308]. Насправді, попри низку проблем, зокрема застосування застарілих методологічних підходів, історія педагогіки аж ніяк не перебуває на етапі «згортання історико-педагогічного проєкту» (О. Сухомлинська), однак упевнено шукає нові дослідницькі поля, проблемно-тематичні горизонти, поступово модернізуючи свій методологічний арсенал та забезпечуючи потреби педагогічної науки і практики освітньої діяльності. Зрештою, це закономірний процес, оскільки

кожна наука задля власного розвитку повинна відрефлексовувати свою минувшину, аналізувати здобутки і втрати, виявляти подальші перспективи. При цьому слід підкреслити, що найбільш масштабною складовою історії педагогіки є, власне, педагогічна біографістика, оскільки будь-яка наука, у тому числі й педагогіка – це передусім люди, особистості, які творили її у минулому і розбудовують її зараз. А тому, на наше переконання недоречно сприймати значний відсоток біографічних студій у контексті історико-педагогічної науки як прояв кризи останньої, натомість слід вважати таке явище закономірним підходом до наукознавчих проблем з погляду їх персоналістичної репрезентації.

Одним із об'єктів дослідження історії педагогіки на сьогодні усе частіше стає її недавнє минуле, пов'язане з перехідним етапом масштабних суспільних трансформацій в незалежній Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що стимулювало небувалий різновекторний розвиток української педагогіки. Тож разом з дослідженням тенденцій освітніх процесів, різних аспектів реформування освіти, подальшого розширення напрацювань з порівняльної, соціальної, спеціальної педагогіки, теорії і методики навчання та виховання, цілком природньою є увага вчених і до провідних педагогів зазначеного історичного періоду, педагогічна діяльність яких мала вплив на розгортання освітніх та наукових процесів в Україні.

Одним із таких педагогів був професор Омелян Вишневський (1931–2019), який пройшов шлях від учителя середніх шкіл до науково-педагогічного працівника, розробника педагогічних концепцій, формування власного цілісного і неординарного бачення цілей, завдань, змісту, інструментів навчання, виховання, розвитку підростаючого покоління. Безумовно, його педагогічна спадщина є лише складовою надзвичайно масштабного комплексу педагогічних здобутків українських учених-педагогів кінця ХХ – початку ХХІ ст., однак вона вирізняється специфічним авторським баченням, принциповою відмінністю у трактуванні мети освіти і виховання з огляду на сучасне соціальне замовлення, непересічними візіями багатьох проблемних моментів педагогічної теорії та освітньої практики.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що освітня діяльність та педагогічна спадщина О. Вишневського досліджувалися епізодично. Так, основні аспекти біографії вченого висвітлили О. Гентош [230; 231; 228], М. Зимомря [254] та М. Чепіль [323; 321], участь професора у діяльності ВПТ розкрили О. Гентош [227; 229; 284], Т. Логвиненко та О. Гук [273]. Світоглядно-методологічні засади педагогічної творчості О. Вишневського відображені у працях М. Галіва та Г. Лялюк [218; 223; 224]. У статтях І. Мишишин [280], І. Нікітчук [283] та Н. Димніч [245] окреслено погляди педагога на цінності і методи виховання, завдання вчителя в навчальній і виховній роботі з дітьми. Окремі аспекти педагогічних поглядів О. Вишневського відзначено у працях М. Стельмаховича [304], М. Кравчука [266], А. Погрібного [287], Ю. Руденка [294; 293]. Тож стан історіографії проблеми засвідчує її недостатню розробленість і водночас виказує значний простір для подальших студій.

Необхідність виконання дослідження освітньої діяльності та педагогічних ідей О. Вишневського зумовлено й виявленням низки суперечностей між: досягненнями у розкритті та аналізі деяких напрямів розвитку української педагогіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і відсутністю значних напрацювань на ниві педагогічної біографістики окресленого періоду; наявністю й доступністю широкої джерельної бази для дослідження педагогічної персоналії зазначеного періоду і рівнем її опрацьованості у науковій площині; наявністю новітньої методології досліджень життя та педагогічної творчості науковця і прикладним рівнем її застосування у контексті конкретної історико-педагогічної студії; між повсякчас декларованою необхідністю повернення до української освітньої традиції, духовно-моральних, національних, родинних засад виховання дітей та молоді і недостатньою увагою до праць тих учених, предметом дослідницького інтересу яких були зазначені проблеми.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє опрацьовання в науковій літературі та потреба розв'язання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)»**.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей Омеляна Вишневського, а також обґрунтувати можливості творчого використання його педагогічних ідей в умовах сучасної освіти України.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологічні засади дослідження;
- 2) розкрити біографію та освітню діяльність вченого, виокремити періоди його життєвого шляху та розвитку педагогічних ідей;
- 3) висвітлити освітньо-дидактичні візії педагога;
- 4) з'ясувати погляди О. Вишневського на сучасне українське виховання та педагогіку розвитку;
- 5) охарактеризувати історико-педагогічні дослідження вченого;
- 6) окреслити можливості творчого використання педагогічних ідей О. Вишневського у сучасному освітньому просторі України.

Об'єкт дослідження – українська педагогічна думка кінця ХХ – початку ХХІ ст. у персоналістичному вимірі.

Предмет дослідження – педагогічні ідеї та освітня й громадсько-педагогічна діяльність О. Вишневського (1931–2019).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють роки життя О. Вишневського (1931–2019). Однак хронологія формування його педагогічної спадщини охоплює 1961–2018 рр., а найбільш плідним періодом наукової праці вченого, під час якого сформовано авторські теоретичні основи сучасної української педагогіки, стали 1990–2016 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* здійснено комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей Омеляна Вишневського; *виокремлено* три періоди його життєвого шляху: перший (1931–1955) – родинне виховання, здобуття початкової, середньої та вищої освіти; другий (1955–1978) – педагогічна діяльність у закладах загальної середньої освіти; третій (1978–2019) – праця у закладах вищої освіти та вихід на

пенсію; *запропоновано* чотири періоди розвитку його науково-педагогічних досліджень: перший (1961–1989) – дослідження у сфері методики навчання іноземних мов; другий (1989–1995) – осмислення засад перебудови навчально-виховного процесу у середній та вищій школах на засадах демократизації та гуманізації; третій (1996–2006) – розробка теорії сучасного українського виховання і розвитку, оновлення завдань дидактики, осмислення необхідності реформування структурних та змістових аспектів середньої освіти в Україні; четвертий (2007–2018) – дослідження українського виховного ідеалу з огляду на потреби внесення змін до українського національного характеру; *визначено* чинники формування світогляду О. Вишневського (родинне середовище, соціокультурні умови, науково-дослідницька діяльність); *розкрито* погляди О. Вишневського на сучасне українське виховання та педагогіку розвитку, проаналізованого бачення ним завдань, змісту та інструментарію формування характеру особистості; *висвітлено* освітньо-дидактичні візії педагога; *охарактеризовано* історико-педагогічні дослідження вченого.

Уточнено сутність дефініції «педагогічна біографістика» під якою розуміємо наукову педагогічну дисципліну, яка має історичний характер, спрямована на дослідження життя, світогляду, освітньої діяльності та педагогічної спадщини персоналії і послуговується міждисциплінарною (передусім історичною та педагогічною) методологією.

Подальшого розвитку набули положення щодо актуалізації педагогічних ідей освітнього діяча в умовах розвитку сучасного українського суспільства загалом та педагогічної науки і системи освіти зокрема.

До наукового обігу введено невідомі раніше архівні джерела, маловідомі наукові та публіцистичні праці О. Вишневського.

Укладено бібліографічний перелік наукових, методичних та публіцистичних праць вченого.

Практичне значення дослідження. Основні положення дисертації впроваджено у практику підготовки майбутніх учителів під час викладання навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Історія педагогіки»,

«Педагогіка», «Теорія та методика викладання іноземної мови», «Теорія навчання і виховання», «Методика організації гурткової та краєзнавчої справи в початковій школі», «Основи музейної справи», «Методика навчання технологічної освітньої галузі», «Загальні основи педагогіки та історія її розвитку», «Теорія та методика виховання», «Педагогічна культура вчителя». Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися для розробки спецкурсів для студентів та учителів, які прагнуть підвищувати власну професійну кваліфікацію. Корисними будуть результати виконаного дослідження для науковців, які студіюють історію розвитку педагогічної думки в Україні та педагогічну біографістику.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку використаних джерел (335 найменувань, з них 7 іноземними мовами), 8 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 273 сторінки, з них 192 сторінки основного тексту.

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; представлено хронологічні рамки дослідження, джерельну базу, наукову новизну одержаних результатів та їхнє практичне значення; подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження» охарактеризовано та класифіковано історіографію проблеми, джерельну базу дослідження, розкрито її інформаційно-фактологічний потенціал, а також окреслено методологічні засади дослідження загальнонаукового, конкретно-наукового та інструментально-методологічного характеру.

У **другому розділі** «Життєвий шлях та освітня діяльність Омеляна Вишневецького» розкрито головні аспекти біографії О. Вишневецького, висвітлено здобуття ним освіти, становлення світогляду в умовах родинного виховання, з'ясовано особливості його педагогічної праці у закладах загальної середньої

освіти, поступове зацікавлення науковою роботою з методики навчання іноземних мов. Висвітлено науково-педагогічну діяльність О. Вишневського у закладах вищої педагогічної освіти, його активну громадсько-просвітницьку працю в умовах відродження української державності.

У **третьому розділі** «Освітньо-дидактичні та історико-педагогічні візії Омеляна Вишневського» охарактеризовано бачення О. Вишневським завдань перебудови і розвитку української освіти (передусім її середньої ланки), трактування ним функцій і змісту освіти, формування нових дидактичних принципів, пропозиції щодо удосконалення навчального процесу. Водночас, у розділі окреслено зміст, напрями і результати історико-педагогічних студій науковця.

У **четвертому розділі** «Погляди Омеляна Вишневського на виховання і розвиток особистості» охарактеризовано концептуальне бачення О. Вишневським загальних засад виховання і розвитку особистості, трактування ним змісту виховання і розвитку, розкриття чинників і методів виховання та розвитку. Окреслено можливості творчого використання педагогічних ідей О. Вишневського у сучасному освітньому просторі України. Актуальними для сучасної педагогіки та освітньої практики є пропозиції вченого щодо: реформування системи управління освітою; гуманізації та демократизації змісту і процесуальних складників едукації на засадах дитиноцентризму, педагогіки співробітництва; удосконалення методики навчання іноземних мов (застосування підстановчих вправ, роботи в парах у групах, оцінювання уроку іноземної мови); оновлення змісту виховання на основі ієрархії цінностей, відтак виховання духовності, патріотизму, громадянськості; впровадження спочатку на експериментальному рівні у заклади загальної середньої освіти України розроблену О. Вишневським програму виховання і розвитку учнів.

Визначено перспективні напрями подальших наукових студій.

Ключові слова: Омелян Вишневський, освітня діяльність, педагогічна біографістика, педагогічна спадщина, едукація, сучасне українське виховання,

реформи системи освіти, український національний характеру, виховання характеру, педагогіка розвитку, цінності виховання і розвитку.

ABSTRACT

Nanivskiy R. S. Educational activity and pedagogical views of Omelyan Vyshnevskiy (1931–2019). – Qualificative research paper as a manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Lviv Polytechnic National University. – Lviv, 2024.

Nanivskiy R. S. Educational activity and pedagogical views of Omelyan Vyshnevskiy (1931–2019). – Qualificative research paper as a manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Lviv Polytechnic National University. – Lviv, 2024.

Research topicality. The development of modern pedagogical science is largely conditioned by the socio-political, socio-economic, cultural and spiritual processes experienced by the Ukrainian scientific sphere in the first decades of the independent Ukrainian state existence. The national and cultural revival, which revealed to scientists the rich and previously hushed-up legacy of a large part of Ukrainian scientists for political and ideological reasons, and the introduction of new ideas, theories and postmodern methodological foundations into Ukrainian pedagogical science, which significantly expanded and enriched theoretical and methodological arsenal of domestic researchers had a significant influence on its rise. Quantitative changes in its “social resource” became another factor in the development of pedagogical science, as thousands of young researchers who worked in scientific institutions and institutions of higher education were involved in scientific work.

Along with other areas of pedagogical science in Ukraine, the history of pedagogy continued its development. Some scientists (N. Jupan, O. Sukhomlynska), however, noted crisis phenomena in this discipline, pointing to the predominance of descriptiveness and the lack of practical significance in many thesis historical-pedagogical studies [242; 308]. In fact, despite a number of problems, in particular the use of outdated methodological approaches, the history of pedagogy is by no means at the stage of “collapse of the historical-pedagogical project” (O. Sukhomlynska), but it

is confidently looking for new research fields, problem-thematic horizons, gradually modernizing its methodological arsenal and providing the needs of pedagogical science and the practice of educational activity. After all, this is a natural process, since each science for its own development must reflect on its past, analyze gains and losses, and identify future prospects. At the same time, it should be emphasized that the most extensive component of the history of pedagogy is actually pedagogical biography, since any science, including pedagogy, is primarily people, individuals who created it in the past and are developing it now. And therefore, in our opinion, it is inappropriate to perceive a significant percentage of biographical studies in the context of historical-pedagogical science as a manifestation of the crisis of the latter, instead, such a phenomenon should be considered a natural approach to scientific problems from the point of view of their personalistic representation.

Today, one of the objects of research in the history of pedagogy is its recent past, which is associated with the transitional stage of large-scale social transformations in independent Ukraine at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries, which stimulated the unprecedented multi-vector development of Ukrainian pedagogy. Therefore, together with the study of trends in educational processes, various aspects of education reform, further expansion of the work on comparative, social, special pedagogy, theory and methods of teaching and upbringing, it is quite natural that scientists pay attention to the leading teachers of the specified historical period, whose pedagogical activity had an impact on development of educational and scientific processes in Ukraine.

Among such teachers was Professor Omelyan Vishnevskyi (1931–2019), who started from a secondary school teacher to a scientific and pedagogical employee, a developer of pedagogical concepts with formation of his own holistic and extraordinary vision of goals, tasks, content, tools of education, upbringing, and development of young people generation. Undoubtedly, his pedagogical legacy is only a component of an extremely large-scale complex of pedagogical achievements of Ukrainian scientists-pedagogues of the late 20th and early 21th centuries, but it is distinguished by a specific author's vision, a fundamental difference in the interpretation of the goal of education

and upbringing in view of the modern social order, unique visions of many problematic aspects of pedagogical theory and educational practice.

The analysis of the scientific literature proved that the educational activity and pedagogical heritage of O. Vyshnevskiy was studied sporadically. Thus, the main aspects of the scientist's biography were highlighted by O. Hentosh [230; 231; 228], M. Zymomria [252] and M. Chepil [321; 319], the participation of the professor in the activities of the VPT was revealed by O. Hentosh [227; 229; 282], T. Logvynenko and O. Huk [271]. The philosophical and methodological foundations of O. Vyshnevskiy's pedagogical creativity are reflected in the works of M. Haliv and H. Lyaluk [218; 223; 224]. In the articles of I. Myshchyshyn [278], I. Nikitchuk [281] and N. Dymnich [243], the views of the teacher on the values and methods of upbringing, the tasks of the teacher in educational and educational work with children are outlined. Separate aspects of O. Vyshnevskiy's pedagogical views were noted in the works of M. Stelmakhovych [302], M. Kravchuk [264], A. Pogribnyi [285], Yu. Rudenko [292; 291]. Therefore, the state of the historiography of the problem confirms its insufficient development and at the same time indicates a significant space for further studies.

The need to carry out a study of the educational activity and pedagogical ideas of O. Vyshnevskiy is due to the discovery of a number of contradictions between: achievements in the disclosure and analysis of some areas of Ukrainian pedagogy development in the second half of the 20th – beginning of the 21st century and the lack of significant developments in the field of pedagogical biography of the outlined period; the presence and availability of a wide source base for the study of pedagogical personality of the specified period and the level of its elaboration in the scientific framework; the presence of the latest research methodology of the scientist's life and pedagogical creativity and the applied level of its application in the context of a specific historical-pedagogical study; between the ever-declared need to return to the Ukrainian educational tradition, spiritual and moral, national, family foundations of raising children and youth and insufficient attention to the works of those scientists whose research interests were the problems mentioned.

So, the topicality of the mentioned problem, its insufficient processing in the scientific literature and the need to resolve the mentioned contradictions determined the choice of the research topic: **“Educational activity and pedagogical views of Omelyan Vyshnevskyi (1931–2019)”**.

The research aim is to carry out a comprehensive analysis of educational activity, pedagogical views and ideas of Omelyan Vyshnevskyi, as well as to substantiate the possibilities of creative use of his pedagogical ideas in the conditions of modern education in Ukraine.

The research objectives:

- 1) to analyse the historiography, source base and methodological principles of research;
- 2) to reveal the biography and educational activities of the scientist, highlight the periods of his life path and the development of pedagogical ideas;
- 3) to highlight the educational and didactic visions of the teacher;
- 4) to find out the views of O. Vyshnevskyi on modern Ukrainian education and development pedagogy;
- 5) to characterize the scientist’s historical and pedagogical research;
- 6) to outline the possibilities of creative use of pedagogical ideas of O. Vyshnevskyi in the modern educational space of Ukraine.

Ukrainian pedagogical thought of the late 20th and early 21st centuries in a personalistic dimension is **the research object**.

The pedagogical ideas, educational and public-pedagogical activity of O. Vyshnevskyi (1931–2019) are **the research subject**.

The chronological framework of the study covers the years of O. Vyshnevskyi’s life (1931–2019). However, the chronology of the formation of his pedagogical heritage covers 1961–2018, and the most fruitful period of the scientist’s scientific work, during which the author’s theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy were formed, were 1990–2016.

The scientific novelty of the research results obtained lies in the fact that, for the first time, the comprehensive analysis of educational activity, pedagogical views and ideas of Omelyan Vyshnevskyi has been carried out; three periods of his life path

are distinguished: the first (1931–1955) – family education, primary, secondary and higher education; the second (1955–1978) – teaching activities in institutions of general secondary education; the third (1978–2019) – work in higher education institutions and retirement; four periods of the development of his scientific and pedagogical research *are proposed*: the first (1961–1989) – research in the field of foreign language teaching methods; the second (1989–1995) – development of the principles of restructuring the educational process in secondary and higher schools on the basis of democratization and humanization; the third (1996–2006) – development of the theory of modern Ukrainian education and development, renewal of didactic tasks, understanding of the need to reform the structural and content aspects of secondary education in Ukraine; the fourth (2007–2018) – the study of the Ukrainian educational ideal in view of the need to make changes to the Ukrainian national character; the factors of O. Vyshnevskyi’s worldview formation *are determined* (family environment, socio-cultural conditions, scientific research activity); the views of O. Vyshnevskyi on modern Ukrainian education and pedagogy of development, his analysed vision of tasks, content and tools for the formation of the character of the individual *are disclosed*; educational and didactic visions of the teacher *are highlighted*; historical and pedagogical studies of the scientist *are characterized*.

The essence of the definition “pedagogical biographistics” *has been clarified*, by which we understand a scientific pedagogical discipline that has a historical character, is aimed at the study of the life, worldview, educational activity and pedagogical heritage of the personality and uses an interdisciplinary (primarily, historical and pedagogical) methodology.

Theses regarding the actualization of pedagogical ideas of an educationalist in the conditions of the development of modern Ukrainian society in general and pedagogical science and the education system in particular *gained further development*.

Previously unknown archival sources, little-known scientific and journalistic works of O. Vyshnevskyi *have been introduced into scientific circulation*.

A bibliographic list of the scientist’s scientific, methodical and journalistic works *is formed*.

The practical value of the research lies in the fact that, the main theses are implemented in the practice of training future teachers while studying the disciplines: “Introduction to the specialty”, “History of pedagogy”, “Pedagogy”, “Theory and methods of teaching a foreign language”, “Theory of learning and education”, “Methodology of group organization and of land studies in primary school”, “Basics of museum work”, “Methodology of teaching in the technological educational field”, “General basics of pedagogy and the history of its development”, “Theory and methods of education”, “Pedagogical culture of a teacher”. The materials of the thesis research can be used to develop special courses for students and teachers who seek to improve their professional qualifications. The results of the research will be useful for scientists who study the history of the development of pedagogical thought in Ukraine and pedagogical biographistics.

The structure and volume of the thesis. The work consists of an introduction, four chapters, conclusions to the chapters, general conclusions, a list of used sources (335 items, including 7 in foreign languages), 8 appendices. The total volume of the dissertation is 273 pages, of which 192 pages are the main text.

The topicality of the research is substantiated; the connection of the work with scientific programs, plans, topics is indicated; the object, subject, aim and objectives, research methods are defined; the chronological framework of the research, the source base, the scientific novelty of the obtained results and their practical significance are presented; information about the approbation and implementation of the research results, the structure and scope of the thesis is provided **in the introduction**.

In the first chapter “Historiography, source base and methodological principles of the research” the historiography of the problem, the source base of the research are characterized and classified, its informational and factual potential is disclosed, and the methodological principles of the general scientific, specific scientific and instrumental methodological research are outlined.

In the second chapter “Life path and educational activities of Omelyan Vyshnevskyi” the main aspects of O. Vyshnevskyi’s biography, his education, the formation of his worldview in the conditions of family upbringing, the peculiarities of

his pedagogical work in general secondary education institutions, his gradual interest in scientific work with methods of teaching foreign languages. The scientific and pedagogical activities of O. Vyshnevskiy in institutions of higher pedagogical education, his active social and educational work in the conditions of the revival of Ukrainian statehood are highlighted and revealed.

In **the third chapter**, “Educational-didactic and historical-pedagogical visions of Omelyan Vyshnevskiy”, O. Vyshnevskiy’s vision of the tasks of reconstruction and development of Ukrainian education (primarily its secondary level), his interpretation of the functions and content of education, the formation of new didactic principles, proposals for improving the educational process are characterized. At the same time, the chapter outlines the content, directions and results of the scientist’s historical and pedagogical studies.

In **the fourth chapter**, “Views of Omelyan Vyshnevskiy on education and personality development”, O. Vyshnevskiy’s conceptual vision of the general principles of education and personality development, his interpretation of the content of education and development, disclosure of factors and methods of education and development are characterized. The possibilities of creative use of pedagogical ideas of O. Vyshnevskiy in the modern educational space of Ukraine are outlined. The scientist’s proposals regarding: reforming the education management system are relevant for modern pedagogy and educational practice; humanization and democratization of the content and procedural components of education on the basis of child-centeredness, pedagogy of cooperation; improvement of foreign language teaching methods (application of substitution exercises, work in pairs in groups, evaluation of a foreign language lesson); renewal of the content of education based on the hierarchy of values, and thus the education of spirituality, patriotism, and citizenship; implementation, initially on an experimental level, of the program of education and development of students developed by O. Vyshnevskiy in general secondary education institutions of Ukraine.

Prospective areas of further scientific studies have been determined.

Keywords: Omelyan Vyshnevskiy, educational activity, pedagogical biographistics, pedagogical heritage, education, modern Ukrainian education, education system reforms, Ukrainian national character, character education, pedagogy of development, values of education and development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України

1. Нанівський Р. Українознавство як чинник виховання і розвитку дітей у педагогічних поглядах Омеляна Вишневецького. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 10 (134). С. 325–336.

2. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневецького (1931–2019) на співвідношення національного та громадянського виховання. *Актуальні питання у сучасній науці*. Серія «Педагогіка». 2024. № 6 (24). С. 945–956.

3. Нанівський Р.С. Процесуальні аспекти дидактики у педагогічній спадщині Омеляна Вишневецького (1931 – 2019). *Педагогічна Академія. Наукові записки*. 2024. Вип. 8. С. 1–20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12699411>

4. Нанівський Р.С. Освітньо-дидактичні візії Омеляна Вишневецького. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2024. Вип. 76. Т. 2. С. 232–238.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Нанівський Р. Національно-патріотичне виховання української молоді у трактуванні Омеляна Вишневецького (1931–2019). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XVI : Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2024. С. 122–124.

6. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневецького на українську педагогіку як чинник протистояння російській експансії на початку ХХІ ст.

Наука і освіта України в умовах російсько-української війни : виклики та завдання в контексті національної безпеки. Том II. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 156-158.

7. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневського на реформування системи освіти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Актуальні проблеми професійної педагогіки та освіти : досвід, новації, перспективи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка»)*, м. Львів, 25 квітня 2024 року; за заг. ред. Наталії Мукан. Львів, 2024. С. 65–67.

8. Нанівський Р. С. Функції освітнього процесу у трактуванні Омеляна Вишневського (1931–2019). *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку. Матеріали XLVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 серпня 2024 року, м. Краків, Польща)*. Краків, 2024. С. 121–123.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	9
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	19
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	30
1.1. Історіографія і джерела до реконструкції біографії та педагогічних ідей Омеляна Вишневецького	30
1.2. Методологічні засади дослідження.....	40
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО	49
2.1. Дитячі та юнацькі роки: здобуття освіти, становлення світогляду.....	49
2.2. Педагогічна праця у закладах загальної середньої освіти і перші дослідження з методики навчання іноземних мов	59
2.3. Науково-педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність	70
Висновки до другого розділу	89
РОЗДІЛ 3. ОСВІТНЬО-ДИДАКТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВІЗІЇ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО	92
3.1. Завдання перебудови і розвитку української освіти у науковій спадщині педагога.....	92
3.2. Тракткування проблем змісту, функцій і принципів дидактики.	107
3.3. Погляди вченого на процесуальні аспекти навчання	115
3.4. Історико-педагогічні дослідження науковця	125
Висновки до третього розділу	135
РОЗДІЛ 4. ПОГЛЯДИ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО НА ВИХОВАННЯ І РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ	138
4.1. Загальні засади і зміст виховання у трактуванні вченого.....	138

4.2. Напрями, чинники і методи виховання у концепції педагога ...	151
4.3. Ідеї науковця щодо педагогіки розвитку особистості	173
4.4. Актуальність творчої спадщини О. Вишневського в освітньому просторі України.....	189
Висновки до четвертого розділу.....	199
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АНВО – Академія наук вищої освіти

АПН – Академія педагогічних наук

ВАК – Вища атестаційна комісія

ВЛКСМ – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді

ВПТ – Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенко

ДДПІ – Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. І. Я. Франка

ДДПУ – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ІФДПІ – Івано-Франківський державний педагогічний інститут ім. В. С. Стефаника

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

ЛДУ – Львівський державний університет ім. І. Я. Франка

МНО – Міністерство народної освіти УРСР

МО – Міністерство освіти УРСР

МОН – Міністерство освіти і науки України

НАПН – Національна академія педагогічних наук України

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

ЧДУ – Чернівецький державний університет

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток сучасної педагогічної науки значною мірою зумовлений суспільно-політичними, соціально-економічними, культурно-духовними процесами, які переживала українська наукова сфера у перші десятиліття існування незалежної Української держави. Значний вплив на її піднесення мали, з одного боку, національно-культурне відродження, яке відкрило для науковців багату і раніше замовчану з політико-ідеологічних міркувань спадщину значної частини українських вчених, з іншого, – привнесення до української педагогічної науки нових ідей, теорій та постмодерністських методологічних засад, які значно розширювали і збагатили теоретико-методологічний арсенал вітчизняних дослідників. Ще одним фактором розвитку педагогічної науки стали кількісні зміни її «соціального ресурсу», оскільки до наукової роботи залучалися тисячі молодих дослідників, які працювали у наукових установах та закладах вищої освіти.

Поруч з іншими напрямками педагогічної науки в Україні продовжила свій розвиток й історія педагогіки. Деякі вчені (Н. Гупан, О. Сухомлинська), щоправда, констатували кризові явища у цій дисципліні, вказуючи на переважання описовості і відсутність практичної значущості у багатьох дисертаційних історико-педагогічних дослідженнях [242; 308]. Насправді, попри низку проблем, зокрема застосування застарілих методологічних підходів, історія педагогіки аж ніяк не перебуває на етапі «згорання історико-педагогічного проєкту» (О. Сухомлинська), однак упевнено шукає нові дослідницькі поля, проблемно-тематичні горизонти, поступово модернізуючи свій методологічний арсенал та забезпечуючи потреби педагогічної науки і практики освітньої діяльності. Зрештою, це закономірний процес, оскільки кожна наука задля власного розвитку повинна відрефлексовувати свою минувшину, аналізувати здобутки і втрати, виявляти подальші перспективи. При цьому слід підкреслити, що найбільш масштабною складовою історії педагогіки є, власне, педагогічна біографістика, оскільки будь-яка наука, у тому числі й педагогіка – це передусім люди, особистості, які творили її у минулому і

розбудовують її зараз. А тому, на наше переконання недоречно сприймати значний відсоток біографічних студій у контексті історико-педагогічної науки як прояв кризи останньої, натомість слід вважати таке явище закономірним підходом до наукознавчих проблем з погляду їх персоналістичної репрезентації.

Одним із об'єктів дослідження історії педагогіки на сьогодні усе частіше стає її недавнє минуле, пов'язане з перехідним етапом масштабних суспільних трансформацій в незалежній Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що стимулювало небувалий різновекторний розвиток української педагогіки. Тож разом з дослідженням тенденцій освітніх процесів, різних аспектів реформування освіти, подальшого розширення напрацювань з порівняльної, соціальної, спеціальної педагогіки, теорії і методики навчання та виховання, цілком природньою є увага вчених і до провідних педагогів зазначеного історичного періоду, педагогічна діяльність яких мала вплив на розгортання освітніх та наукових процесів в Україні.

Одним із таких педагогів був професор Омелян Вишневецький (1931 – 2019), який пройшов шлях від учителя середніх шкіл до науково-педагогічного працівника, розробника педагогічних концепцій, формування власного цілісного і неординарного бачення цілей, завдань, змісту, інструментів навчання, виховання, розвитку підростаючого покоління. Безумовно, його педагогічна спадщина є лише складовою надзвичайно масштабного комплексу педагогічних здобутків українських учених-педагогів кінця ХХ – початку ХХІ ст., однак вона вирізняється специфічним авторським баченням, принциповою відмінністю у трактуванні мети освіти і виховання з огляду на сучасне соціальне замовлення, непересічними візіями багатьох проблемних моментів педагогічної теорії та освітньої практики.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що освітня діяльність та педагогічна спадщина О. Вишневецького досліджувалися епізодично. Так, основні аспекти біографії вченого висвітлили О. Гентош [230; 231; 228], М. Зимомря [254] та М. Чепіль [323; 321], участь професора у діяльності ВПТ розкрили О. Гентош [227; 229; 284], Т. Логвиненко та О. Гук [273]. Світоглядно-методологічні засади

педагогічної творчості О. Вишневського відображені у працях М. Галіва та Г. Лялюк [218; 223; 224]. У статтях І. Мищишин [280], І. Нікітчук [283] та Н. Димніч [245] окреслено погляди педагога на цінності і методи виховання, завдання вчителя в навчальній і виховній роботі з дітьми. Окремі аспекти педагогічних поглядів О. Вишневського відзначено у працях М. Стельмаховича [304], М. Кравчука [266], А. Погрібного [287], Ю. Руденка [294; 293]. Тож стан історіографії проблеми засвідчує її недостатню розробленість і водночас виказує значний простір для подальших студій.

Необхідність виконання дослідження освітньої діяльності та педагогічних ідей О. Вишневського зумовлено й виявленням низки суперечностей між: досягненнями у розкритті та аналізі деяких напрямів розвитку української педагогіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і відсутністю значних напрацювань на ниві педагогічної біографістики окресленого періоду; наявністю й доступністю широкої джерельної бази для дослідження педагогічної персоналії зазначеного періоду і рівнем її опрацьованості у науковій площині; наявністю новітньої методології досліджень життя та педагогічної творчості науковця і прикладним рівнем її застосування у контексті конкретної історико-педагогічної студії; між повсякчас декларованою необхідністю повернення до української освітньої традиції, духовно-моральних, національних, родинних засад виховання дітей та молоді і недостатньою увагою до праць тих учених, предметом дослідницького інтересу яких були зазначені проблеми.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє опрацьовання в науковій літературі та потреба розв'язання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» «Теоретико-методичні засади особистісного і

професійного розвитку сучасного фахівця в умовах інтеграції у міжнародний освітній простір» (№ держреєстрації 0121U113179).

Тема дисертації затверджена (протокол №3/22 від 24.10.2022 р.) та уточнена (протокол №8/24 від 25.03.2024 р.) Вченою радою Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей Омеляна Вишневського, а також обґрунтувати можливість творчого використання його педагогічних ідей в умовах сучасної освіти України.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологічні засади дослідження;
- 2) розкрити біографію та освітню діяльність вченого, виокремити періоди його життєвого шляху та розвитку педагогічних ідей;
- 3) висвітлити освітньо-дидактичні візії педагога;
- 4) з'ясувати погляди О. Вишневського на сучасне українське виховання та педагогіку розвитку;
- 5) охарактеризувати історико-педагогічні дослідження вченого;
- 6) окреслити можливості творчого використання педагогічних ідей О. Вишневського у сучасному освітньому просторі України.

Об'єкт дослідження – українська педагогічна думка кінця ХХ – початку ХХІ ст. у персоналістичному вимірі.

Предмет дослідження – педагогічні ідеї та освітня й громадсько-педагогічна діяльність О. Вишневського (1931–2019).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють роки життя О. Вишневського (1931 – 2019). Однак хронологія формування його педагогічної спадщини охоплює 1961 – 2018 рр., а найбільш плідним періодом наукової праці вченого, під час якого сформовано авторські теоретичні основи сучасної української педагогіки, стали 1990 – 2016 рр.

Теоретичним підґрунтям дослідження є положення, які визначають: методологічні засади історії педагогіки (О. Адаменко [1], Л. Березівська [8], Г. Белан [13; 14], Г. Васянович [18], Л. Ваховський [20; 19], М. Воровка [217], М. Галів [220], Б. Год [235], Л. Голубнича [236], Н. Гупан [241; 242], Н. Дічек [246], О. Дубасенюк [249], Б. Еліот [329], Є. Коваленко [257], А. Линенко [272], Дж. Рурі [334], О. Сухомлинська [308; 310], Є. Хриков [320] та ін.); теоретичні аспекти розвитку української педагогічної науки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. (О. Адаменко [2], Н. Дічек [247], І. Зайченко [252], М. Левківський [271], І. Розман [291], І. Стражінкова [305], О. Сухомлинська [309] та ін.); концептуальні засади реформування освіти в незалежній Україні (Л. Березівська [10], І. Бех [290], І. Волощук та В. Хільковець [216], В. Кремень [269], М. Михальченко [279], О. Савченко [296], П. Сікорський [299] та ін.).

Методологічну основу дослідження складають засади теорії наукового пізнання (гносеологія) та наукового знання (епістемологія), концептуальні основи історичної і педагогічної наук. У процесі дослідження застосовано три рівні методологування: загальнофілософський (загальнонауковий), конкретно-науковий та інструментальний. Перший з них охопив аксіологічний, парадигмальний, герменевтичний, соціокультурний підходи; другий – біографічно-просопографічний, наративний, системний підходи, а також принципи науковості, історизму, об'єктивності; третій – три групи методів: загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціально-історичні.

Для досягнення мети дослідження використано такі **методи**: *контекстуально-інтерпретаційний* – для з'ясування контекстів формування педагогічних поглядів О. Вишневського та забезпечення різнотипної інтерпретації його ідей; *логіко-семантичний* – для розкриття семантичних, сенсотвірних змістових конструктів, метафор і топосів наукової мови педагога; *структурно-системний* – для виявлення складових аспектів педагогічної теорії О. Вишневського, котру розглядаємо як інтелектуальну систему з необхідними концептуально-теоретичними, ціннісними, ідейними, фактологічними, методологічними і описово-обґрунтованими складниками; *синхронно-*

діахронічний – для розкриття фактів життя і наукової творчості педагога у межах певної хронологічної композиції: *діахронічної* – при висвітленні біографії, *синхронічний* – при розкритті педагогічних здобутків та ідей педагога; *історико-генетичний* – для простеження визначальних складових біографії О. Вишневського, генези його педагогічних ідей; *історико-типологічний* – для фіксації типологічної приналежності сформульованих ученим постулатів щодо завдань, змісту та інструментарію навчання, виховання і розвитку; *історико-системний* – для побудови дослідження у структурній послідовності та системному взаємозв'язку; *історико-порівняльний* – для співставлення ключових положень педагогічної теорії О. Вишневського з ідеями та візіями інших науковців-педагогів; *періодизації* – для виокремлення певних періодів й етапів життя вченого та його педагогічно-наукової творчості; *ретроспекції* для з'ясування історіографії проблеми, що дало змогу виявити та окреслити головні здобутки у дослідженні проблеми.

Джерельна база дослідження охоплює архівні документи; наукові, науково-методичні, науково-популярні (публіцистичні) праці О. Вишневського, його спогади та інтерв'ю. У процесі дослідження опрацьовано фонди архіву і бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, архіву Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Львівської обласної науково-педагогічної бібліотеки, Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка». У процесі дослідження опрацьовано періодичні видання, в яких публікував праці О. Вишневський, передовсім журнали «Радянська школа», «Рідна школа», «Педагогічна думка», газети «Освіта», «Галицька Зоря».

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* здійснено комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей Омеляна Вишневського; *виокремлено* три періоди його життєвого шляху: перший (1931–1955) – родинне виховання, здобуття початкової, середньої та вищої освіти; другий (1955–1978) – педагогічна діяльність у закладах загальної

середньої освіти; третій (1978–2019) – праця у закладах вищої освіти та вихід на пенсію; *запропоновано* чотири періоди розвитку його науково-педагогічних досліджень: перший (1961–1989) – дослідження у сфері методики навчання іноземних мов; другий (1989–1995) – осмислення засад перебудови навчально-виховного процесу у середній та вищій школах на засадах демократизації та гуманізації; третій (1996–2006) – розробка теорії сучасного українського виховання і розвитку, оновлення завдань дидактики, осмислення необхідності реформування структурних та змістових аспектів середньої освіти в Україні; четвертий (2007–2018) – дослідження українського виховного ідеалу з огляду на потреби внесення змін до українського національного характеру; *визначено* чинники формування світогляду О. Вишневського (родинне середовище, соціокультурні умови, науково-дослідницька діяльність); *розкрито* погляди О. Вишневського на сучасне українське виховання та педагогіку розвитку, проаналізованого бачення ним завдань, змісту та інструментарію формування характеру особистості; *висвітлено* освітньо-дидактичні візії педагога; *охарактеризовано* історико-педагогічні дослідження вченого.

Уточнено сутність дефініції «педагогічна біографістика» під якою розуміємо наукову педагогічну дисципліну, яка має історичний характер, спрямована на дослідження життя, світогляду, освітньої діяльності та педагогічної спадщини персоналії і послуговується міждисциплінарною (передусім історичною та педагогічною) методологією.

Подальшого розвитку набули положення щодо актуалізації педагогічних ідей освітнього діяча в умовах розвитку сучасного українського суспільства загалом та педагогічної науки і системи освіти зокрема.

До наукового обігу введено невідомі раніше архівні джерела, маловідомі наукові та публіцистичні праці О. Вишневського.

Укладено бібліографічний перелік наукових, методичних та публіцистичних праць вченого.

Практичне значення дослідження. Основні положення дисертації впроваджено у практику підготовки майбутніх учителів під час викладання

навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Теорія та методика викладання іноземної мови», «Теорія навчання і виховання», «Методика організації гурткової та краєзнавчої справи в початковій школі», «Основи музейної справи», «Методика навчання технологічної освітньої галузі», «Загальні основи педагогіки та історія її розвитку», «Теорія та методика виховання», «Педагогічна культура вчителя». Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися для розробки спецкурсів для студентів та учителів, які прагнуть підвищувати власну професійну кваліфікацію. Корисними будуть результати виконаного дослідження для науковців, які студіюють історію розвитку педагогічної думки в Україні та педагогічну біографістику.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено у роботу ВСП «Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка» (довідка № 62/1 від 30.08.2024), Прикарпатського національного педагогічного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/303 від 26.09.2024), Ужгородського національного університету (довідка № 4136/01-14 від 26.09.2024), Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича (довідка № 17/19-2990 від 26.09.2024), Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (довідка № 06/32 від 30.09.2024).

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення досліджуваної проблеми були представлені на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Конін – Ужгород – Перемишль, 2024); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми професійної педагогіки та освіти: досвід, новації, перспективи» (Львів, 2024); XLVII-ої Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Краків, 2024); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наука і освіта України в

умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород, 2024).

Основні результати дослідження презентовано на наукових семінарах кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (2022-2024).

Публікації. Основні положення і наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8-ми одноосібних працях: 4 статті у виданнях, внесених до переліку наукових фахових видань України, 4 тези доповідей – у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку використаних джерел (335 найменувань, з них 7 іноземними мовами), 8 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 273 сторінки, з них 192 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У першому розділі охарактеризовано та класифіковано історіографію проблеми, джерельну базу дослідження, розкрито її інформаційно-фактологічний потенціал, а також окреслено методологічні засади дослідження загальнонаукового, конкретно-наукового та інструментально-методологічного характеру.

1.1. Історіографія і джерела до реконструкції біографії та педагогічних ідей Омеляна Вишневського

Історико-педагогічне дослідження передбачає з'ясування фактів, процесів, явищ, тенденцій і закономірностей розвитку освіти, шкільництва і педагогічної науки у певні історичні періоди. Воно тісно пов'язане з історичним знанням, оскільки потребує висвітлення суспільно-історичної канви відповідних подій, а також з досягненнями педагогічної науки, без яких неможливо адекватно зрозуміти змістові і формальні особливості освітніх трансформацій.

Невід'ємною складовою історії педагогіки є педагогічна біографістика, зміст і завдання якої полягають у вивченні «діяльності та творчої спадщини педагогів, освітян, громадських діячів у певний історичний період розвитку України» [9, с. 10]. Одним із ключових завдань історико-педагогічних досліджень, зокрема і в сфері педагогічної біографістики, є аналіз історіографії проблеми та окреслення її джерельної бази.

Історіографія життя, діяльності, педагогічних поглядів О. Вишневського зараз перебуває на етапі становлення. Це пояснюється новизною зазначеної проблематики, оскільки постать педагога, який активно працював у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., ще не набула масштабного наукового інтересу. Сьогодні можна назвати майже два десятки наукових на публіцистичних праць, об'єктом уваги яких були деякі аспекти біографії та педагогічних поглядів О. Вишневського. Ці напрацювання можна поділити на

три групи: праці біографічного характеру, спрямовані на висвітлення головних етапів життя та професійної діяльності вченого; студії педагогічних поглядів науковця; рецензії і передмови до педагогічних праць дослідника.

Серед праць біографічного спрямування відзначимо студії О. Гентош [230; 231; 228]. Усі вони мали ювілейний характер й публікувалися з нагоди певних річниць професора. Так, О. Гентош коротко розкрила головні віхи життєпису О. Вишневського: його навчання у школі рідного села, згодом у Стрийській гімназії, перебування у складі «молодіжного крила» ОУН, виключення з аспірантури ЧДУ, 20-річне вчителювання у сільських школах Івано-Франківщини, захист кандидатської дисертації і дослідницька діяльність з методики навчання іноземних мов [230, с. 8]. Особливо ретельно науковиця висвітлила участь вченого у діяльності ВПТ, окреслила розроблені ним концепції, назвала найважливіші праці професора [230, с. 9–10]. Водночас, авторка поділилася деякими спогадами, оскільки була особисто знайома з О. Вишневським і мала досвід спілкування під час громадської та наукової співпраці.

Учений-філолог М. Зимомря окреслив життєвий шлях та наукові здобутки О. Вишневського. Найвагомим етапом у життєвій хроніці педагога він вважає 1990 р., коли вчений очолив кафедру педагогіки ДДПУ. Саме у цей час розгорнувся «його потужний талант як науковця та організатора освітнього процесу у вищій школі на повну силу» [254, с. 55]. Деякі аспекти педагогічної праці О. Вишневського висвітлила Н. Осипчук у газеті «Демократична Україна» (2005) [285]. Біографію О. Вишневського представлено і в передмові до четвертого видання праці вченого «Теоретичні засади сучасної української педагогіки», авторами якої були М. Галів та О. Невмержицька. Зазначена студія вирізнялася тим, що будувалася на спогадах самого О. Вишневського і частково на архівних матеріалах, а саме на особовій справі науковця, яка зберігається в архіві ДДПУ [225, с. 5–8].

У рамках дослідження історії ВПТ, науковці Т. Логвиненко та О. Гук неодноразово згадували активну діяльність дрогобицького професора у рамках

цієї громадської організації. Зокрема, вказувалися видання товариства, автором яких був О. Вишневський [273, с. 57–58]. Подібно й О. Гентош у статті про 15-літню діяльність детально окреслила участь у ній науковця з Дрогобича. Загалом, авторка дала доволі високу оцінку ролі педагога в розвитку товариства: «Своїми здобутками у громадській праці Педагогічне товариство ім. Григорія Ващенка, без сумніву, завдячує насамперед невтомній науковій праці О. Вишневського. Професор є для всіх нас взірцем громадянського чину і служіння» [227, с. 25–26]. О. Гентош також підкреслила участь вченого у конференційних та конгресових заходах ВПТ [229; 284]. Низку біографічних нарисів про О. Вишневського опубліковано в тижневику «Освіта» [251; 267; 303], журналі «Педагогічна думка» [302]. Окремі епізоди з біографії вченого описували Ю. Руденко [292] та А. Гладич [234].

Біографічні відомості про О. Вишневського містять монографічно-довідкові видання М. Чепіль про історію, педагогічний склад та наукові здобутки кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти [323, с. 17–18; 321, с. 93–99]. Важливо, що в одному з них подано частину бібліографії О. Вишневського за 2000–2013 рр., яка дає чітке уявлення про діапазон наукових зацікавлень дослідника у цей період. Деяку біографічну інформацію про вченого містить студія з історії ДДПУ [248, с. 187]. Доводиться констатувати, що повноцінної наукової біографії О. Вишневського наразі немає.

Друга група історіографічних праць складається з низки публікацій М. Галіва, Г. Лялюк, І. Мицишин. У 2011 р. з нагоди 80-ліття професора побачила світ стаття І. Мицишин [280], в якій підкреслювалися наукові здобутки О. Вишневського. Щоправда, авторка помилково продатувала появу перших наукових праць вченого лише 1980-ми роками. Однак, відзначила його увагу до творчої спадщини Г. Сковороди, К. Ушинського, С. Русової, І. Франка, Г. Ващенка, відзначивши, що творчість Г. Ваценка «найбільш співзвучна» з науковими знахідками О. Вишневського [280, с. 40]. Аналізуючи педагогічні напрацювання вченого, І. Мицишин слушно вказала на те, що О. Вишневський, на відміну від інших сучасників, чіткого визначав світоглядну основу своєї

педагогічної теорії, взявши за основу християнські цінності. Відтак, у загальних рисах дослідниця окреслила системно-ціннісний підхід у працях професора, відзначила його увагу до ролі і завдань вчителя/вихователя у процесі взаємодії з учнями/вихованцями [280, с. 40–41].

У статтях М. Галіва розкрито світоглядно-методологічні та аксіологічні засади науково-педагогічної творчості О. Вишневського [218; 223]. Дослідник запропонував власне бачення головних напрямів розвитку української педагогічної науки після здобуття Україною незалежності: пострадянську; постмодерністську; національно-екзистенційну. Власне, до останньої він зараховував й педагогічні напрацювання дрогобицького вченого [218, с. 148]. Розмірковуючи над ключовими, фундаментальними концептосферами, покладеними в основу педагогічних візій, дослідник виділив передусім такі: «Бог», «Нація», «Свобода». Відтак він вказав на механізми обґрунтування професором необхідності побудови педагогічної теорії та практики на цих засадах. М. Галів слушно зауважив, що учений передусім апелював до природньо генетичних, історико-культурних (історико-традиційних) чинників та вимог сучасності (соціальне замовлення) [223, с. 21–22]. Згодом, М. Галів та Г. Лялюк відзначили внесок О. Вишневського у формулювання теоретичних засад та змістових і процесуальних основ «педагогіки розвитку», підкреслили його роль у відродженні педагогічної уваги до формування характеру особистості [224, с. 31].

Крім того, М. Галів зробив спробу розкрити погляди О. Вишневського на необхідність відродження автентичної української педагогіки [222; 330]. Він наголосив на тому, що професор прагнув відродити природній зв'язок сучасної української педагогіки з власною національно-педагогічною традицією, вказати на її «християнську стратегію», переорієнтувати зміст освіти на національні пріоритети. Підкреслено, що ідея національної автентичності української педагогіки пронизує всі праці О. Вишневського, починаючи з 1990-х рр. [222, с. 82]. Можливо, цим також варто пояснити значну увагу професора до етнопсихологічних засад української педагогічної культури.

У статті І. Нікітчук описано візії О. Вишневського на систему цінностей як зміст і водночас орієнтири виховання дітей та молоді [283]. Авторка виокремлює кодекс цінностей виховання і розвитку, підкреслює ключові цінності морального, національного, громадянського, родинного, валеологічного та екологічного виховання, а також виховання характеру особистості. Міжпредметний характер має студія журналістки Н. Димніч, яка запропонувала застосувати виокремлені О. Вишневським методи виховання для підвищення ефективності впливу медіа матеріалів на формування духовних потреб молоді [245]. На її думку, методи прямого та опосередкованого навчання вартостей, привчання і переконання, виховання власним прикладом, схвалення і осудження сприятимуть зміцненню у молоді морально-духовного та національного «імунітету», що нейтралізуватиме руйнівний вплив сучасної російсько-української війни [245, с. 115]. У статті М. Галіва розкрито конструювання та використання О. Вишневським у навчальному процесі учнів середніх шкіл саморобного технічного засобу – епівізора, призначеного для унаочнення підстановчих вправ з англійської мови [219].

До третьої групи публікацій належать передмови до наукових видань О. Вишневського та рецензії на його праці. У 1996 р. передмову до посібника «Сучасне українське виховання» написав академік М. Стельмахович. Він, зокрема, зауважив, що ця праця за шириною і глибиною проблем репрезентує новий напрям теорії виховання – *педагогічну пансофію* (курсив наш. – Авт.), що «ґрунтується на передових ідеях як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів» [304, с. 4]. Автором передмови до першого видання «Теоретичних засад сучасної української педагогіки» став голова ВПТ А. Погрібний. Констатувавши національну, природо відповідну зорієнтованість педагогічної теорії О. Вишневського, автор вступного слова вказав і надважливість його книги для оновлення повсякденної педагогічної практики. На думку А. Погрібного, філософія української педагогіки у цій книзі розгорнута у вигляді цілісної концепції, яка має вагомий прикладний зріз. Відомою стала й оцінка відомим ученим педагогічної і громадської діяльності О. Вишневського, який «читає

лекції у Дрогобицькому педагогічному університеті, але чує його вся Україна. Учений, який творить не тільки для потреб тієї України, якою вона нині є, але, певно ще більше – для тієї повносилої, повноцінної, національно зорієнтованої європейської держави, якою вона неодмінно буде» [287, с. 10].

Перші рецензії на праці вченого почали з'являтися ще у 1980-х рр. За спогадами О. Вишневського, на його посібник «Довідник учителя іноземної мови» (1982) у газеті «Прикарпатська правда» за 20 лютого 1983 р. була надрукована рецензія Й. Перкатука, який позитивно охарактеризував аналізоване видання [77, с. 46]. У 1998 р. науковець М. Кравчук опублікував рецензію на посібник «Сучасне українське виховання», в якій відзначив глибоке пізнання автором національної виховної традиції, творів К. Ушинського, С. Русової, І. Огієнка, А. Волошина, Г. Ващенко. Наскрізною фундаментальною ідеєю книги, на думку рецензента, є українська національна ідея [266, с. 10]. Водночас, М. Кравчук позитивно охарактеризував й посібник О. Вишневського у співавторстві з О. Кобрій та М. Чепіль «Теоретичні основи педагогіки» (1997).

У 2000 р. Ю. Руденко прорецензував серію із 12-ти брошур під загальною назвою «Сучасне українське виховання» [294]. Він зауважив, що кожне з цих видань є частинкою цілісної теоретично-педагогічної праці професора, в якій новаторськи, глибоко і масштабно осмислено багатогранне явище виховання підростаючих поколінь. Особливу увагу Ю. Руденко присвятив брошурі «Любов до Батьківщини», відзначивши ґрунтовний аналіз поняттєво-термінологічного апарату, етапів національного самоусвідомлення людини [294, с. 6]. Курс лекцій «Теоретичні основи педагогіки» (О. Вишневський, О. Кобрій, М. Чепіль, 2001 р.) став об'єктом рецензійної уваги В. Майбороди, Ю. Руденка, О. Шпака та А. Алексюка. Вони відзначили перейнятість книги філософією дитиноцентризму, а також підкреслили впровадження системно-ціннісного підходу до визначення змісту і завдань виховання [276, с. 55]. Водночас, автори вказали й на дискусійність певних думок.

Критичну рецензію на посібник «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» (2003) написала В. Каленюк. Авторка помітила деякі аспекти

авторського методу О. Вишневського, зокрема його постійні порівняння радянської педагогіки та сучасного стану освіти і виховання, а також погодилася з певними міркуваннями про оцінювання в школі. Однак, вона виступила проти ідеї щодо праці дитини «на межі своїх можливостей», бо ж так і «замордувати бідних дітей можна» [256, с. 28]. Відповідь на ці зауваження дав професор Ю. Руденко, який підкреслив важливість розробленого О. Вишневським кодексу цінностей, що забезпечує системність і цілісність у виховній роботі. Водночас, з педагогічно-психологічних позицій спростував закиди В. Каленюк [295, с. 25]. Позитивно оцінила посібник вченого дрогобицька журналістка Н. Микитяк [278].

У 2010 р. Ю. Руденко опублікував рецензію на монографію О. Вишневського «Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики)» [293]. Рецензент наголосив, що праця вирізняється постійним пошуком оптимістичної відповіді на драматичні ситуації, у яких наш народ завжди перебував і залишається нині. Водночас, він не погодився з автором у питанні трактування індивідуалізму українців, котрий, за О. Вишневським, сприяв відчуженню, відмежуванню людини від оточення. Натомість, Ю. Руденко стверджує, що індивідуалізм слід вважати й джерелом потужних духовних сил нашого народу та самобутності його культури. Він також відкинув думку О. Вишневського про українців-інтровертів, як людей «нетовариських», «недовірливих». Попри все, Ю. Руденко назвав рецензовану монографію «найкращою працею з вітчизняної педагогіки за останні 5–10 років» [293, с. 117–118]. Зауважимо, що короткі бібліографічні відгуки на цю книгу були опубліковані у часописах «Шлях перемоги» та «Освіта» [77, с. 79].

Джерельну основу дослідження складають матеріали, які можна класифікувати таким чином: архівні документи; наукові, науково-методичні, науково-популярні (публіцистичні) праці О. Вишневського; спогади вченого і педагога; інтерв'ю з науковцем.

Архівними джерелами насамперед є особові справи О. Вишневського під час навчання чи роботи в різних установах. Найбільш інформативною є особова

справа професора, яка зберігається в архіві ДДПУ [5]. Вона містить чимало офіційних документів (наказів, витягів з протоколів, контрактів, листки обліку кадрів), а також автобіографію педагога. Збереглася й особова справа О. Вишневського періоду його навчання в ЧДУ [6]. На жаль, не дійшла до нашого часу справа про навчання педагога в річній аспірантурі Київського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Джерельною основою нашого дослідження є творча спадщина О. Вишневського, його наукові, методичні та публіцистичні праці. За жанровим спрямуванням їх можна поділити на статті, розвідки, посібники, навчальні програми, рецензії, монографії, збірники статей. Проте, така класифікація не сприяє аналітичній характеристиці репрезентативності праць вченого, як першоджерел для виявлення й осмислення його педагогічних візій та ідей. Тож найбільш обґрунтованим вважаємо проблемно-тематичний підхід до класифікації цієї групи джерел. Згідно з ним, публікації вченого, кількість яких сягає близько 200 позицій (див. додаток Ж), можна поділити на такі проблемно-тематичні блоки:

1) праці з методики навчання іноземних мов. У цьому блоці можна виділити праці, присвячені: реалізації методів наочності на уроках навчання іноземних мов [30; 32; 34; 185; 205]; застосуванню усних і письмових прикладних, передовсім підстановчих вправ [28; 29; 31; 33; 56; 188; 191; 200; 201; 206; 207; 275;]; організаційно-методичним аспектам проведення уроків іноземної мови [7; 27; 182; 190; 202; 204]; загальнометодичним аспектах навчання іноземних мов [25; 26; 73; 74; 89; 187; 189; 192];

2) праці і пропозиції щодо ключових аспектів перебудови навчально-виховного процесу на гуманістичних, демократичних засадах [49; 50; 75; 87; 183; 184; 186; 193–198; 289; 312]. Загалом ці публікації датуються кінцем 1980-х – початком 1990-х рр., коли тривав пошук трансформаційних принципів процесу навчання і виховання дітей та молоді;

3) праці з теорії виховання, які можна поділити на певні підгрупи: напрацювання концептуального характеру [66; 67; 68; 85; 102; 116;

121; 126; 135; 127; 172; 199]; розкриття проблематики виховання духовності та формування системно-ціннісного підходу [35; 36; 51; 59; 64; 82; 112; 117; 122; 123; 128; 147; 148; 167; 168; 169; 170; 171; 335]; аналіз національно-патріотичного, громадянського, родинного, екологічного виховання [37; 46; 47; 90; 96; 101; 137; 129; 130; 131; 132; 134; 119; 175]; узагальнення цілей, змісту, чинників і методів виховання [62; 136; 137; 132; 138; 150];

4) праці щодо виховання характеру, педагогіки розвитку особистості [69; 104; 105; 133; 166; 176], змісту виховного ідеалу у зв'язку з необхідність певної трансформації українського національного характеру [57; 162; 139; 149; 161; 163; 213; 214];

5) праці з питань реформування української системи освіти [39; 40; 43; 58; 91; 97; 99; 100; 111; 120; 151; 156; 173; 174; 181; 203; 209; 210; 114], модифікації змісту освітнього процесу (едукатії) [55; 59; 89; 91; 118; 121; 171; 180; 184; 208];

6) праці суспільно-педагогічного спрямування [63; 124; 146; 160] та завдання педагогіки перед новими політичними і глобалізаційними викликами [52; 70; 106; 113; 125; 153; 154; 155];

7) праці історико-педагогічного характеру [44; 45; 60; 61; 92; 93; 94; 95; 109; 115; 158; 159; 211; 324], визначення концептуальних моментів дослідження історії педагогічної науки [38; 53; 54].

8) загальнопедагогічні праці, які синтезують інтелектуальні напрацювання у ключових царинах української педагогіки [140; 141; 142; 143; 177; 179; 313].

Відзначимо, що О. Вишневський завжди прагнув максимально широкого охоплення читацької аудиторії, а тому нерідко вдавався до повторних публікацій (републікацій) своїх праць у скороченому або розширеному форматі. Видавав свої статті, концепції, програми окремими збірниками [84; 86; 151; 152; 157; 212]. Траплялося, що розділи або підрозділи фундаментальних праць публікував у вигляді статей.

Спогади, як історико-педагогічні джерела особового походження, мають низку вагомих особливостей, оскільки передають оцінки, цінності і враження автора, його ставлення до минулого і подій біографічного та суспільно-

історичного характеру, однак не завжди відзначаються точністю. Перші мемуари О. Вишневський написав у 2003–2004 рр., присвятивши їх учасникам українського виховального руху середини ХХ ст. [164; 165]. У 2011 р. з нагоди свого 80-ліття він опублікував низку спогадів [76; 77; 79], які згодом доповнював і розширював [79; 77; 80]. Безумовно, зазначені меморії є надзвичайно важливим джерелом до біографії О. Вишневського. Однак, ми погоджуємося з думкою С. Білої та Г. Гриценко, що написані вже в похилому віці спогади педагога характеризуються певною вибірковістю подій, які автор вважав найважливішими у своєму житті і які зберегла пам'ять [15, с. 293–294]. Звісно, це притаманно для спогадів узагалі, на чому наголошувала О. Коляструк, вважаючи, що у цій групі джерел найчастіше зміщуються акценти з головного на другорядне, однак у них часто аналізуються моральні норми, цінності, стереотипи тогочасного минулого [258, с. 146].

Інтерв'ювання є одним з найбільш вживаних методів фіксації усної історії. Під інтерв'ю розуміємо журналістські матеріали, в яких висвітлюється розмова журналіста та певної особи. Низку інтерв'ю з О. Вишневським опубліковано в різних виданнях. У 2004 р. вчений відповів на запитання редакції газет «Освіта» і «Галицька Зоря» щодо одного з його посібників [103; 125]. Того ж року в газеті «Освіта України» опубліковано інтерв'ю з О. Вишневським, в якому педагог розкрив свої погляди на національне виховання, етнопсихологічні засади виховного процесу, український національний характер [281]. У 2006 р. дрогобицький вчений в розмові Н. Пастушенко поділився спогадами про свій життєвий шлях, зокрема про здобуття освіти, роботу вчителем, наукову діяльність [286]. Керівник НДІУ П. Кононенко у 2010 р. також інтерв'ював О. Вишневського, який розповів про непрості рішення у власному житті та навів свої міркування щодо найважливіших завдань педагогіки на сучасному етапі [259]. 7 серпня 2016 р. на 12-у каналі Львівського телебачення продемонстровано відеофільм про О. Вишневського (програма «Феномен України») [77, с. 83].

Отже, історіографія життя і педагогічної творчості О. Вишневського лише перебуває на етапі становлення, але поступово збагачується новими студіями. Ці

напрацювання можна поділити на три групи: праці біографічного характеру, спрямовані на висвітлення головних етапів життя та професійної діяльності вченого; студії педагогічних поглядів науковця; рецензії і передмови до педагогічних праць дослідника. Джерельну основу дослідження складають архівні документи; наукові, науково-методичні, науково-популярні (публіцистичні) праці О. Вишневського, його спогади та інтерв'ю.

1.2. Методологічні засади дослідження

Методологія історико-педагогічного дослідження завжди носить міжпредметний характер, оскільки науковий пошук відбувається у площині одразу декількох важливих галузей знання: історії та педагогіки. Проте, доволі часто дослідники змушені оперувати й матеріалами, а відтак і методами інших наук: філософії, літературознавства, археографії, психології тощо. Зазвичай наукові підходи, які використовує автор дослідження презентують три рівні: загально-філософський (загальнонауковий), конкретно-науковий та інструментальний.

Загальнонауковий рівень методології дослідження охоплює аксіологічний, парадигмальний, герменевтичний, соціокультурний підходи.

Аксіологічний підхід спирається на вчення про цінності та їхню роль у творчості науковців. Як відомо, аксіологією називають вчення про природу цінностей, їх зв'язок між собою, соціо-культурним середовищем та особистістю людини [24, с. 11]. У нашому дослідженні застосування аксіологічного підходу дає змогу виконати три типи завдань: оцінити життя і діяльність О. Вишневського та його педагогічні ідеї; з'ясувати роль і значення цінностей у творчій спадщині вченого; виокремити оціночні судження дослідника у структурі його педагогічного тексту. Вагомість застосування аксіологічного підходу поглиблюється й тим фактом, що О. Вишневський пропагував і застосовував системно-ціннісний підхід для визначення завдань і змісту освіти загалом та виховання зокрема.

Парадигмальний підхід спирається на сформульовану Т. Куном теорію наукових революцій. Парадигмою він називав певні наукові досягнення, які впродовж певного часу дають змогу науковцям ставити і розв'язувати проблеми [270, с. 57–58]. По-суті, наголошується на тому, що розвиток науки тісно пов'язаний не так з логікою, експериментами чи джерелами, як з соціальними процесами, які зумовлюють залученість вченого до того чи іншого наукового співтовариства і його працю у контексті визначених наукових традицій, теорій і навіть стереотипів. Саме парадигмальний підхід дає змогу не тільки визначити приналежність О. Вишневського до певної наукової традиції в українській педагогічній науці, яку він сам називав «національною автентичною українською педагогікою», але й зрозуміти його аргументацію, пояснення, способи доведення тих чи інших концепцій і тверджень.

Герменевтичний підхід спирається на теорію тлумачення (інтерпретації) текстів, згідно з якою для пізнання текстових сенсів, передовсім, необхідним є розуміння, яке спирається на індивідуально-психологічний, раціональний, емоційний і соціальний досвід [272, с. 56]. У рамках історико-педагогічного дослідження герменевтичний підхід виконує роль емпатійного механізму для розуміння текстових джерел, насамперед, педагогічної спадщини досліджуваної персоналії. Без комплексного поєднання різних шляхів розуміння не можливо адекватно відобразити і реконструювати науковий, методичний і публіцистичний наратив О. Вишневського.

Соціокультурний підхід передбачає осмислення творчої спадщини істориків педагогіки з урахуванням соціально-історичних, культурних обставин формування і діяльності особистості, становлення, розвитку й трансформації його світоглядних, інтелектуальних, ціннісних поглядів, переконань і стереотипів. Є. Коваленко наголошує на потребі врахування феномену культури, як програми діяльності і поведінки для людини, як досвіду людської діяльності, що передається від покоління до покоління, і як накопичення соціально-педагогічного досвіду [257, с. 29–30]. Одним із ключових понять соціокультурного підходу є термін «соціокультурний простір», під яким

розуміють конкретно-історичні можливості діяльності людини за певних матеріальних умов і соціальної стратифікації суспільства. Трагування педагогічної спадщини науковця та освітнього діяча крізь призму соціокультурного підходу дає змогу відійти від однобічних характеристик особистості лише з урахуванням її таланту, працьовитості і продуктивності, а також відкриває можливості уникнути гіперболізації ролі особистості в історико-педагогічних процесах.

Конкретно-науковий рівень методології дослідження складається з біографічно-просопографічного, наративного, системного підходів, а також принципів науковості, історизму, об'єктивності.

Біографічно-просопографічний підхід – різнобічне вивчення життєдіяльності особистості на тлі історичної епохи. З цього приводу Г. Белан, аналізуючи «біографічний метод», наголосила, що наукова біографія та аналіз творчого доробку особистості є не лише свідченням життєвої позиції, але й віддзеркаленням соціальних процесів історичної епохи [13, с. 50]. О. Сухомлинська вела мову про «педагогічну персоналію», під якою розуміла не лише наукову, творчу біографію, але й персоніфікований процес упривнення культури [311, с. 42]. Як бачимо, трагування біографічного підходу тяжіє до його просопографічного аспекту, згідно з яким крізь призму життя людини пізнаються соціальні, освітні, науково-педагогічні аспекти діяльності людини у суспільстві у певну історичну епоху. На нашу думку, біографія охоплює визначальні факти життя особистості, натомість просопографія дає змогу представити їх в індивідуально-психологічному та соціально-історичному контексті.

Наративний підхід передбачає урахування форми викладу текстового матеріалу, який дає змогу описувати події минулого у зв'язаному, когерентному ключі. На думку О. Сухомлинської, наратив (переказ) притаманний усім історико-педагогічним працям, незалежно від поставленої проблеми [306, с. 45]. Наративний підхід зобов'язує враховувати, що в історико-педагогічному тексті представлені два найважливіші рівні знання – джерельне і позаджерельне. Якщо

перше спирається на факти, виокремлені з джерел (які також часто мають наративний характер), то друге – на ідеологічні постулати, соціальні ідеї, національну ідентичність, загальні знання та систему вартостей історика [217, с. 18–19]. Наративний підхід у нашому дослідженні реалізується, з одного боку, через розуміння наративності досліджень (передовсім, історико-педагогічних) О. Вишневського, з іншого, – через усвідомлення наративності власного наукового тексту.

Системний підхід спирається на теорію синергетики і вимагає досліджувати будь-яке історико-педагогічне явище як системне утворення, в якому виявляються складові системи: сукупність елементів, зв'язки між ними, функціонування властивостей тощо [257, с. 29]. Відтак, творчу спадщину О. Вишневського трактуємо як систему, котра має вагомі і тісно пов'язані між собою складові, об'єднані інтеграційними зв'язками та комплексним баченням дослідника. Водночас, системні засади розкриття проблеми дослідження у нашій роботі представлені в архітектоніці тексту, його системно-логічному поділі на розділи і підрозділи.

Принцип науковості передбачає аналітичне, критичне, верифіковане опрацювання інформації відповідно до засад раціональності, зокрема доказовості, аргументованості, обґрунтованості, причинно-наслідковості. *Принцип історизму* акцентує на необхідності враховувати конкретно-історичні умови життя, діяльності, наукової творчості досліджуваної педагогічної персоналії. *Принцип об'єктивності* ставить вимогу розкривати досліджуваний предмет, факт чи явище неупереджено, уникаючи однобічності, гіперболізації, недосказаності. Л. Ваховський значно ширше розглядав можливості забезпечення авторської об'єктивності, пропонуючи такі «рецепти»: аналіз історико-педагогічних фактів науковець повинен здійснювати з позицій певної раціональної моделі, що використовуватиметься як підстава для інтерпретації; застосування «поліфонії» наукового пошуку, врахування різних поглядів на проблему; уникнення обґрунтувань та виправдань наявної на сучасному етапі системи цінностей; дотримання критеріїв науковості, а також правил створення

та структурування наративу [20, с. 43–45]. Як бачимо, вчений розширив принцип об'єктивності, по-суті, включивши до його складу принцип науковості та верифікованості.

Інструментальний (прикладний) рівень методології передбачає застосування різногрупових методів дослідження: загальнонаукових (аналіз і синтез, індукція та дедукція, класифікація, абстрагування, узагальнення); міждисциплінарних (контекстуально-інтерпретаційний, логіко-семантичний, критичний, структурно-системний та синхронно-діахронічний); спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, історико-порівняльний, ретроспективний, періодизації). Загальнонаукові методи складають органічну частину інших груп методів. Так, без аналізу і синтезу неможливо застосувати історико-генетичний метод, без дедукції та індукції – історико-типологічний, без абстрагування – контекстуально-інтерпретаційний, ретроспективний. На цих же методах побудована і внутрішня критика джерел, завдяки якій формується достовірне, об'єктивне наукове знання. Власне, у системі критики джерел найчастіше виявляється критичний метод.

Застосування контекстуально-інтерпретаційного методу надає змогу з'ясувати контексти формування педагогічних поглядів О. Вишневського та забезпечити різнотипну інтерпретацію його ідей. Логіко-семантичний метод потрібен для розкриття семантичних, сенсотвірних змістових конструктів, метафор і топосів наукової мови педагога. Структурно-системний метод націлює на виявлення складових аспектів педагогічної теорії О. Вишневського, котра становить собою певну інтелектуальну систему з необхідними концептуально-теоретичними, ціннісними, ідейними, фактологічними, методологічними і описово-обґрунтованими складниками. Синхронно-діахронічний метод забезпечує можливість розкриття фактів життя і наукової творчості педагога у межах певної хронологічної композиції: діахронічної – при висвітленні біографії, синхронічної – при розкритті педагогічних здобутків та ідей педагога.

Історико-генетичний метод дає змогу простежити визначальні складові біографії О. Вишневського, а також генезу його ідей щодо трансформації засад навчально-виховного процесу. Історико-типологічний метод сприяв фіксації типологічної приналежності постулатів ученого щодо завдань, змісту та інструментарію навчання, виховання і розвитку. Історико-системний метод забезпечив можливість побудови дослідження у структурній послідовності та системному взаємозв'язку. Історико-порівняльний метод націлений на співставлення ключових положень педагогічної теорії О. Вишневського з ідеями та візіями інших науковців-педагогів. Метод періодизації дав змогу виокремити певні періоди й етапи життя вченого та його педагогічно-наукової творчості. При цьому використовувалися рекомендації Н. Гупана [241]. Метод ретроспекції застосовано при аналізі історіографії проблеми, що дало змогу виявити та окреслити головні здобутки у дослідженні проблеми.

Ключовими загальнонауковими поняттями у контексті дослідження є «історія педагогіки» та «педагогічна біографістика». Згідно з С. Гончаренком, «історія педагогіки – це галузь педагогічної науки, яка вивчає стан і розвиток теорії та практики виховання й навчання підростаючого покоління на різних щаблях людського суспільства. Історія педагогіки виявляє закономірності процесу виховання, з'ясовує причини виникнення педагогічних теорій, узагальнює те позитивне, що було нагромаджено в педагогічній теорії і практиці навчання й виховання в попередні історичні епохи» [237, с. 151]. Однак, це тлумачення є далеко неповним і дещо схематичним. По-перше, його автор оперує поняттями «щаблів» та «епох», хоча історико-педагогічні дослідження, як слушно зауважила О. Сухомлинська, найчастіше мають «мікроісторичний характер» [306, с. 44]. Крім того, воно не містить згадок про педагогічну персоналістику, дослідження біографій і творчої спадщини педагогів минулого. Важливість цього аспекту історико-педагогічної науки підкреслено у працях Н. Гупана [243], Н. Дічек [246], О. Сухомлинської [307; 308; 309; 310; 311], в яких загалом історія педагогіки трактується як наукова педагогічна субдисципліна,

яка вивчає появу і розвиток усіх складників системи освіти та педагогічної думки у минулому.

Педагогічна біографістика (біографіка) – це міждисциплінарна субдисципліна, яка тісно пов'язана з іншими галузями педагогіки (передовсім, з історією педагогіки) і гуманітарних знань (біографістики, історії та ін.), з яких «запозичує науковий інструментарій і досвід біографічних досліджень, а також пропонує їм власний доробок про життєдіяльність педагогічних персоналій» [291, с. 7–8]. На думку І. Розман, слід вилучити з наукового обігу поняття «педагогічна персоналістика», оскільки воно не відповідає європейським і українським науковим традиціям, а також суперечить правилам української мови та значенню поняття «персоналістика», яким позначають напрям у менеджменті, що стосується підготовки та використання персоналу [291, с. 8]. На нашу думку, педагогічна біографістика – наукова педагогічна дисципліна, яка має історичний характер і спрямована на дослідження життя, світогляду, освітньої діяльності та педагогічної спадщини діячів, при цьому послуговується міждисциплінарною (передусім, історичною та педагогічною) методологією. Українська педагогічна біографістика перебуває на шляху свого формування, однак, до її дослідницького поля входять біографії вчених, які активно працювали на ниві освіти та педагогічної науки у переломні, транзитні часи – наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Відзначимо, що теоретико-методологічні засади дослідження діяльності «історичних персоналій» у річищі педагогічно-компаративістичних студій проаналізували Л. Гук, Л. Дольнікова, Б. Кушка, Н. Мукан [331], запропонувавши широкий методологічний арсенал для розв'язання проблем біографічного та порівняльно-педагогічного спрямування. У статтях Л. Гук та Б. Кушки [239; 240], Н. Мукан, Л. Гук, М. Гаврилюк [332] та О. Янкович [326], підібрано ефективний методологічний інструментарій вивчення педагогічних поглядів освітнього діяча, котрий може слугувати орієнтиром у контексті наукового опрацювання різноманітних питань педагогічної біографістики. Зауважимо, що О. Янкович послуговується категорією «персонологія» [326,

с. 28], котра має соціально-філософський зміст, що включає й педагогічну біографістику як субдисциплінарну складову.

Підсумовуючи, відзначимо, що методологія історико-педагогічного дослідження перебуває на етапі удосконалення та урізноманітнення методів і прийомів. Однак, історико-педагогічне дослідження завжди носить міждисциплінарний характер, оскільки перебуває у полі зору декількох наук, передусім, історії та педагогіки, їхніх субдисциплін. Відтак, і методологія такого дослідження спирається на багаторівневий комплекс загальнонаукових, конкретно-наукових та прикладних підходів і методів, які забезпечують найбільш повне, об'єктивне, достовірне, обґрунтоване знання з історії педагогіки.

Висновки до першого розділу

Одним із ключових завдань історико-педагогічних досліджень, зокрема і в сфері педагогічної біографістики, є аналіз історіографії проблеми та окреслення її джерельної бази. Історіографія життя і педагогічної творчості О. Вишневського лише перебуває на етапі становлення, але поступово збагачується новими студіями. Ці напрацювання можна поділити на три групи: праці біографічного характеру, спрямовані на висвітлення головних етапів життя та професійної діяльності вченого (О. Гентош, М. Зимомря, Н. Осипчук, М. Галів та О. Невмержицька, Т. Логвиненко та О. Гук, М. Чепіль); студії педагогічних поглядів науковця (М. Галів, Г. Лялюк, І. Нікітчук, Н. Димніч); рецензії і передмови до педагогічних праць дослідника (М. Стельмахович, Ю. Руденко, А. Погрібний, М. Кравчук, В. Каленюк та ін.).

Джерельну основу дослідження складають архівні документи; наукові, науково-методичні, науково-популярні (публіцистичні) праці О. Вишневського, його спогади та інтерв'ю. Першоджерелами для дослідження педагогічних поглядів вченого стали його праці, які доцільно поділити на декілька проблемно-тематичних напрямів: методика навчання іноземних мов; перебудова навчально-виховного процесу на гуманістичних і демократичних засадах; теорія виховання;

педагогіка розвитку особистості і формування її характеру; реформування української системи освіти та модифікація змісту освітнього процесу; суспільно-педагогічні процеси та завдання педагогіки перед новими політичними викликами; історія педагогіки; теоретико-педагогічні синтези.

Методологія дослідження має міждисциплінарний характер, ґрунтується на теорії наукового пізнання (гносеологія) та наукового знання (епістемологія), а також концептуальних засадах історичної і педагогічної наук. Застосовано три рівні методології дослідження: загально-філософський (загальнонауковий), конкретно-науковий та інструментальний. Перший з них охоплює аксіологічний, парадигмальний, герменевтичний, соціокультурний підходи. Другий – біографічно-просопографічний, наративний, системний підходи, а також принципи науковості, історизму, об'єктивності. Третій охоплює три групи методів: загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціально-історичні. Ключовими у процесі дослідження стали методологічні настанови О. Сухомлинської, Л. Ваховського, Є. Хрикова, Н. Гупана, Н. Дічек та інших українських вчених.

РОЗДІЛ 2

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО

У другому розділі розкрито головні аспекти біографії О. Вишневського, висвітлено здобуття ним освіти, становлення світогляду в умовах родинного виховання, з'ясовано особливості його педагогічної праці у закладах загальної середньої освіти, поступове зацікавлення науковою роботою з методики навчання іноземних мов. Висвітлено науково-педагогічну діяльність О. Вишневського у закладах вищої педагогічної освіти, його активну громадсько-просвітницьку працю в умовах відродження української державності.

2.1. Дитячі та юнацькі роки: здобуття освіти, становлення світогляду

Визначальне значення у житті людини займає родинне виховання та здобута нею освіта. Завдяки їм, закладаються цінності, погляди, стереотипи, які у подальшому житті відіграють роль вказівників, керівних чинників, які визначають поведінку особистості. Безумовно, саме родинне виховання і здобута освіта заклали емоційно-інтелектуальний фундамент і для розвитку особистості Омеляна Вишневського. Відзначимо, що єдиним достатньо повним джерелом, на основі якого можна окреслити дитячі та юнацькі роки О. Вишневського, є його спогади.

Народився О. Вишневський 17 травня 1931 р. у с. Ясеновець біля Рожнятова і Долини на Івано-Франківщині [80, с. 6]. На той час територія Східної Галичини входила до складу Польської республіки. Село Ясеновець за тогочасним адміністративно-територіальним поділом належало до Долинського повіту Станіславського воєводства. У 1933–1934 рр. в Польщі було проведено реформу місцевого самоврядування. За її результатами, Долинський повіт було поділено на гміни (громади) у складі кількох сіл. Село Ясеновець, разом з селами

Рипне, Цінева, Дуба, Дубшари, Янівка (Іванівка), Княжівське, Лецівка увійшло до гміни Рипне [333, s. 1134].

За даними перепису населення 1921 р. у с. Ясеновець мешкало 778, а в 1939 р. – 939 осіб [328]. Відповідно до «Шематизму Львівської греко-католицької архієпархії», у с. Ясеновець існувала парафія, якою керував парох с. Янівка о. Костянтин Левицький, котрий сам мешкав у с. Княжівське. Ясеновецька парафія з церквою Св. Миколая (посвячена у 1928 р.) належала до Перегінського деканату, й на 1932 р. налічувала 849 греко-католиків [325, с. 118]. Представників інших віросповідань в селі не зафіксовано, тож, можна припустити, що воно зберігало винятково український характер. Логічним буде й припущення, що О. Вишневського у храмі Св. Миколая охрестив саме о. К. Левицький.

Майбутній педагог народився в селянській родині. Батьки Омеляна, – Іван та Анна – важко працювали, володіючи двома гектарами землі, ділянки якої знаходилися в різних селах: Ясеновець, Янівка, Княжівське. Хлопець був єдиною дитиною в сім'ї, – його сестра померла ще немовлям. Малий Омелян часто хворів, але до лікаря, з огляду на бідність і нестатки, його возили лише раз чи двічі, лікуючи переважно в домашніх умовах [80, с. 9, 11].

Хлопця рано залучали до селянської праці – він допомагав батькам по господарству. Любив ловити рибу, збирати гриби [80, с. 9–10]. О. Вишневський у своїх спогадах зазначав, що батько був «малопомітною» людиною в селі, але завжди брав участь в аматорських «кружках», багато читав. Як зауважив автор спогадів, «книжка у нас на столі була частіше, ніж хліб». Мати була працювитою і дбайливою, й разом з батьком вони робили все, щоб вигодувати, виховати, дати освіту єдиній дитині. О. Вишневський завжди зберігав щодо своїх батьків щирі синівську вдячність і теплу пам'ять [80, с. 13].

У родині Вишневських з особливою шаную ставилися до книжки. Батько довгими зимовими вечорами читав дружині і малому Омелянові різні книги. Культовою книгою в сім'ї був «Кобзар» Тараса Шевченка [80, с. 16]. Любов до книги з того часу стала характерною прикметою хлопця. Він виховувався в

українській релігійній родині, яка у неділі і свята обов'язково відвідувала церкву, тож перед хлопцем завжди був приклад особливої пошани до Бога. Водночас, на світогляд і систему цінностей хлопця впливали народні звичаї та обряди, любов і повага батьків та дідів і бабусь до праці. У сільській хаті, де зростав О. Вишневський, шанували національних геніїв Тараса Шевченка та Івана Франка, портрети яких прикрашали світлицю [80, с. 21]. Безумовно, така національна і просвітницька родинна атмосфера вплинула на ставлення хлопця до навчання і національної культури.

У 1938 р. в семирічному віці О. Вишневський розпочав шкільне навчання у місцевому закладі освіти. За його спогадами, у с. Ясеновець діяла чотирикласна початкова школа, де освітній процес забезпечувало подружжя учителів-українців Гошовських. У кожному класі навчалися приблизно 20 учнів. Після закінчення повного курсу навчання, діти були зобов'язані ще два роки відвідувати школу для «повторення». Релігії навчав парох, а вчителі Гошовські – рахунків, читання і співів. Учителі інколи використовували й фізичні методи покарання. Серед позитивних сторін шкільного життя О. Вишневський згадував наявність в школі «учнівської каси», куди учні складали свої дрібні заощадження. Описував він й деякі особливості навчального процесу: писати навчалися спочатку олівцем, а згодом – пером. Діти носили з собою у маленькій торбинці каламар з чорнилом, яке часто виготовляли з «хімічного» олівця. Дещо раніше учні в першому класі виконували письмові вправи на «табличках», пишучи «рисіком» – паличкою з м'якої керамічної маси. Готуючись до школи, малий Омелян вчився писати перші букви вдома саме на дерев'яній табличці [79, с. 35–36].

У вересні 1939 р., у зв'язку з початком Другої світової війни, навчальний процес в Ясеновецькій початковій школі зазнав певних змін. Учителі Гошовські покинули село, тож навчання у школі деякий час вів син місцевого пароха, ім'я якого О. Вишневський не згадує, однак з гумором описує стиль «педагога»: «Не маючи програм чи вказівок, як, зрештою, і педагогічної освіти, він всі чотири уроки і впродовж кількох місяців розповідав нам історії про козаків, про

Запорізьку Січ. І слухали ми його з великим задоволенням, до того ж, домашніх завдань не давав» [80, с. 35]. Відомо, що у вересні 1939 р. західноукраїнські землі були окуповані Радянським Союзом, й незабаром приєднані до УРСР. У грудні 1939 р. – січні 1940 р. були сформовані радянські органи управління освітою, відтак, впроваджені певні зміни, зокрема учнів було переведено на один клас назад. Радянські управлінці вважали, що польська система освіти була значно гіршою за радянську, а тому дітям слід надолужити щонайменше рік, але вже у новій радянській школі [265, с. 18]. На початку 1940 р., відповідно до «Інструкції про порядок реорганізації шкіл у західних областях Української РСР», народні школи першого ступеня були реорганізовані в чотирикласні початкові заклади освіти [255, с. 5]. Очевидно, що й подібні зміни чекали на школу у с. Ясеновець.

До шкіл у західні області радянські власті скеровували вчителів зі східних областей України. До Ясеновецької школи також прибула вчителька на ім'я Тетяна (прізвище не встановлено), яка добре володіла українською мовою, навіть навчила дітей співати «Десь там була подоляночка...». Однак, у червні 1941 р. розпочалася німецько-радянська війна. О. Вишневському, який на початку липня того ж року побував у Рожнятові, запам'яталося небувале патріотичне піднесення серед українців, зумовлене проголошенням 30 червня 1941 р. Акту відновлення української державності. Відтак, настали будні нацистської окупації [79, с. 44–45].

Як відомо, в умовах німецької окупації було відновлено навчальний процес у школах лише 1 жовтня 1941 р. [221, с. 121]. За спогадами О. Вишневського, після відступу більшовиків у школі с. Ясеновець працював учителем Юрій Дирів із с. Ціневи. Свого часу він був вояком легіону Українських січових стрільців, а тепер навчав дітей мови, рахунків і, з дозволу церковних властей, релігії. Влітку 1942 р. О. Вишневський закінчив навчання у третьому класі школи, а вчитель Ю. Дирів посприяв переведенню хлопця до семирічної школи в містечку Рожнятів. Він домовився з директором школи, що О. Вишневського буде зараховано одразу до п'ятого класу [80, с. 36–37].

У 1943 р. директор Рожнятівської семирічної школи Олександр Гапанович, помітивши здібності О. Вишневського особисто відвіз його до гімназії у м. Стрий, де хлопця після коротких іспитів зарахували до другого гімназійного класу. Навчання у такому закладі освіти було для нього «проривом у великий світ» [80, с. 37]. Відзначимо, що німецька окупаційна влада восени 1941 р., зважаючи на неодноразові звернення української громадськості, репрезентованої Українським центральним комітетом (УЦК), дала дозвіл на утворення в Галичині десяти державних гімназій з українською мовою навчання [4, с. 43]. Однією з таких шкіл була й гімназія у м. Стрий, де про її відновлення особливо дбали посадник міста Осип Бандера та гімназійний професор Теодор Романишин [221, с. 179].

Українські гімназії, подібно до німецьких й австрійських, були восьмикласними. До першого класу приймали учнів, які закінчили чотирикласну початкову школу. Щоправда, у 1941 р. до першого гімназійного класу приймали учнів, які закінчили три класи радянської десятирічки, до другого – чотири класи, до третього – п'ять класів і т.д. [221, с. 179]. Можливо, така практика використовувалася і в наступні роки, а тому цим можна пояснити й те, що О. Вишневського зарахували до другого гімназійного класу після завершення ним третього класу початкової школи.

Навчальний план гімназії, крім традиційних шкільних дисциплін, передбачав вивчення мов: німецької – з 1-го класу, латинської – з 3-го класу, грецької – з 5-го класу. Тижневий обсяг навчальних годин в гімназіях становив 240 год для усіх восьми класів [4, с. 44]. Існували й додаткові заняття, які не перевищували у кожному класі 5 год на тиждень [221, с. 180]. До нашого часу дійшов навчальний план Стрийської гімназії, який опубліковано М. Галівим. Згідно з ним, наприклад, у 2-у класі (в якому в 1943 р. навчався О. Вишневський), щотижня викладалися такі дисципліни: релігія – 2 год; українська мова – 6 год; німецька мова – 6 год; історія – 1 год; географія – 2 год; біологія – 2 год; математика – 4 год; малювання – 2 год; співи – 2 год; фізичне виховання – 4 год

Загалом обсяг урочного навантаження в 2-у класі складав 31 год на тиждень [221, с. 181].

За спогадами О. Вишневського, у 2-у класі, в якому він навчався, налічувалося 54 учні, серед яких – 8 дівчат і 46 хлопців. Значну увагу приділяли вивченню мов, особливо німецької, латинської, а в старших класах – грецької. Помітним був в гімназії й молодіжний рух, оскільки багато учнів були членами Спілки української молоді (СУМ). Щоправда, серед учнів 2-го класу до цієї організації належав лише Володимир Бандера, племінник провідника ОУН Степана Бандери [80, с. 37]. Очевидно, небезпідставним буде припущення, що патріотичне виховання, яке велося в гімназії, впливало на формування відповідної системи цінностей учнів, зокрема й О. Вишневського.

Серед вчителів, які забезпечували освітній процес Стрийської гімназії в 1941–1944 р., знайомими є: вчитель української мови Тадей Залеський (український громадський діяч і педагог); вчитель руханки / фізичної культури Іван Криницький (організатор спортивного життя Стрийщини, популяризатор тіловиховання); вчитель української мови і літератури Іван Боднарук (громадський діяч, журналіст і публіцист); вчитель математики та фізики Теодор Романишин; директор школи і вчитель історії та географії Євген Форостина; шкільний катехит, викладач релігії о. Ілля Гаврилишин; вчитель німецької мови і літератури Володимир Винницький; вчитель грецької мови Михайло Дубицький; вчитель історії, музики і співу Діонісій Хирівський; викладач географії Богдан Солтис; вчитель природничих дисциплін Микола Кокольський; учителька фізкультури для дівчат Марія Пословська-Хомишинець; вчитель малювання і креслення Петро Обаль [264, с. 53–55, 66–67].

Спогади О. Вишневського про важкі часи німецької окупації містять цікаві факти про тогочасне повсякдення життя українського народу, прояви німецького окупаційного режиму, поширення українського визвольного руху тощо. Він розповів про «урок фашизму», отриманий від німецького офіцера, який побив 13-річного Омеляна в потязі лише за те, що той дивився у вікно [80, с. 40]. Загадував учений і про приналежність свого батька до «організації» – ОУН, куди

той вступив ще 1942 р. З того часу батько приносив до дому націоналістичну літературу, яку малий Омелян з цікавістю читав. Як очевидець, він описував участь сільських хлопців і дівчат у повстанському вишколі навесні 1944 р., постачання харчами вояків УПА, яке здійснювало місцеве населення, розкривав епізоди полювання німців на місцеве населення, котре висилали як робочу силу до Німеччини, висвітлював деякі аспекти здійснюваного нацистами Голокосту, участь українців в відділах допоміжної поліції, а також дивізії «Галичина» [80, с. 41–44].

З 1942 р. О. Вишневський був членом «запасної сітки» Юнацтва ОУН, яка діяла на теренах с. Ясеновець і складалася з 12–14-річних підлітків. «На той час я навчався в міській школі, а згодом в гімназії, і мене теж залучили до «запасної сітки», а згодом призначили її станичним з псевдо «Яструб», – згадував О. Вишневський [80, с. 46]. Під керівництвом старших членів Юнацтва ОУН «Яструб» вивчав ідеологічні предмети, техніку конспірації, історію України та виконував деяку практичну роботу (збирав одяг та харчі для повстанців, носив «штафети» у сусідні села тощо) [164, с. 9; 165, с. 29–30]. Приблизно в середині 1944 р. за рішенням Проводу юнацька сітка ОУН була розформована, однак, її колишні члени продовжували виконувати деякі персональні доручення [80, с. 55–56].

У квітні 1944 р., через наближення радянсько-німецького фронту, навчання в гімназії призупинили, а її будинок передали під військовий шпиталь. Учнів на деякий час відправили до дому. Оскільки фронтова ситуація на деякий час стабілізувалася, то керівництво гімназією вирішило відновити навчальний процес, завершити навчальний рік й видати учням відповідні свідоцтва. Навчальний рік довелося завершувати у селянських господарських приміщеннях на передмісті с. Стрий, де гімназисти, не маючи парт, змушені були писати на колінах. Уроки чергувалися довільно, без сталого розкладу, залежно від потреби учнів отримати оцінки з певних предметів. Через декілька тижнів учні отримали свідоцтва і роз'їхалися назавжди [80, с. 52–53].

У липні-жовтні 1944 р. відбулося відновлення радянської влади на західноукраїнських землях. О. Вишневський пригадував ці складні роки, описуючи масову мобілізацію до радянської армії, важке економічне становище, початок колективізації, масові репресії проти мирного населення (зокрема депортації), вибори до Верховної Ради СРСР, боротьбу більшовиків проти структур українського визвольного руху. Згадував він і про «урок комунізму», даний йому працівником НКВД, котрий побив хлопця за те, що той переховував книги з історії України, зокрема про січових стрільців [80, с. 67]. У 1944 р. в Рожнятові було відновлено діяльність радянської семирічки – неповної середньої школи (НСШ). О. Вишневського зараховано до сьомого класу. Поруч школи був будинок відділу НКВД, до якого часто привозили тіла вбитих українських повстанців і підпільників, тому учні часто ставали свідками цього сумного видовища [80, с. 67–68]. Родина О. Вишневського викликала підозри з боку радянських спецорганів, тож її переслідували. У 1945 р. працівники НКВД побили Омелянового батька – Івана, ледь не вбивши його [80, с. 68].

У 1944–1948 рр. О. Вишневський навчався в Рожнятівській середній школі (організованій, очевидно на базі НСШ). У класі налічувалося 18 учнів, частина з яких були негативно налаштовані до радянської влади. Значна кількість учителів були скеровані зі східних областей. О. Вишневський позитивно відгукувався про директора школи Храпчинського, учительку російської літератури Наталю Авраменко, яка допомагала хлопцеві редагувати його перші юнацькі вірші. Акцент у школі робився на вивчення російської мови. Учні брали активну участь у виховній роботі, зокрема готували концерти до річниці Т. Шевченка, однак відмовилися від постановки антинаціоналістичної п'єси Ярослава Галана «Під золотим орлом» [80, с. 76–79]. У цей час бракувало зошитів і навчальної літератури. Улітку 1947 р. О. Вишневський, назбиравши і насушивши грибів, відвіз їх на Краківський ринок до Львова, де продав, а за виручені кошти придбав «мішок книжок». Відтак, пізніше згадував, що у 10-у класі серед учнів лише у нього були логарифмічні таблиці та словники [80, с. 10].

У 1948–1953 рр. О. Вишневський навчався в ЧДУ на відділенні англійської мови і літератури філологічного факультету [6, арк. 20–21]. Вивчати англійську мову він почав самостійно у 9-у класі, але поза шкільною програмою, яка передбачала вивчення німецької мови. Користувався для цього старими польсько-англійськими словниками. Серед 37 студентів першого курсу цього відділення, лише двоє осіб, зокрема й О. Вишневський, були вихідцями із Західної України [80, с. 82]. Деканом філологічного факультету станом на 1950 р. був завідувач кафедри української літератури Леонід Миколайович Чернець. На факультеті діяли кафедри української мови, української літератури, російської мови, російської літератури, німецької та французької мови. Професорські звання мали Роман Волков (кафедра російської літератури) та Микола Фатов. Серед викладачів були доценти, кандидати філологічних наук Олександр Пулинець, Ангеліна Короткова, Василь Кузнєцов, Олексій Савченко, Олександра Манаєнкова, Яків Гордон, Віктор Лисицький (завідувач кафедри французької мови), Ольга Бикова. Чимало викладачів не мали наукових ступенів, зокрема, й завідувач кафедри німецької мови Віктор Бабенко, секретар парторганізації факультету Павло Самушкін, зрештою й декан факультету Леонід Чернець [244].

Навчальний план містив чимало дисциплін ідеологічного профілю, акцент робився й на вивчення російської мови та літератури. Крім марксизму-ленінізму (а це єдина дисципліна, з якої під час іспиту О. Вишневський отримав «задовільно»), з 1951 р. студенти змушені були вивчати працю Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», яка містила критику мовознавчих концепцій М. Марра [80, с. 94–95]. Навчаючись в університеті, О. Вишневський мешкав у студентському гуртожитку, переносючи тогочасні матеріальні нестатки. Навчаючись на «відмінно», що семестру отримував стипендію (за винятком першого семестру після вступу на навчання) у розмірі 220 крб., деяку допомогу від батьків, а також працював репетитором. На 5 курсі він навіть влаштувався працювати на 0,5 ставки старшого лаборанта у місцевий технікум, виготовляючи для викладачів засоби наочності [80, с. 82–83].

Здобувати освіту доводилося в атмосфері радянського ідеологічного диктату, кампанії «ждановщини», переслідування «українських буржуазних націоналістів». Серед студентів проводилися арешти, працювали провокатори й інформатори, які намагалися виявити антирадянські погляди. На думку О. Вишневського, радянські спецоргани знали про його участь у визвольному русі, і 1949 р. під час канікул до с. Ясеновець, де мешкав юнак, скерували провокатора. Він передав студентові на зберігання «націоналістичну літературу», а через декілька днів у хаті родини Вишневських працівники МДБ провели обшук, однак, не змогли виявити нічого підозрілого [80, с. 91–92]. Можливо, прагнучи відвести від себе підозри, О. Вишневський 1951 р. вступив до комсомолу [5, арк. 36] (див. додаток В).

Завершивши навчання, О. Вишневський отримав диплом № 381134 від 27 червня 1953 р. Згідно з ним, він здобув спеціальність «англійська мова і література». Рішенням Державної екзаменаційної комісії йому присвоєно кваліфікацію філолога [5, арк. 1, 8–8зв]. О. Вишневський отримав призначення на роботу до середньої школи № 1 м. Ужгорода. Однак, з огляду на зміни після смерті Й. Сталіна, підходів до національної політики й актуалізацію гасла про «орієнтацію на національні кадри», 20-ти випускникам ЧДУ було запропоновано залишитися в *alma mater* та вступити до аспірантури. Для О. Вишневського вперше в університеті відкрито аспірантуру при кафедрі зарубіжної літератури. Керівником дисертаційного дослідження молодого аспіранта став професор Роман Волков, на той час проректор з наукової роботи. Він, за свідченнями О. Вишневського особливо не сприяв науковим пошукам свого підопічного, але й не заважав. Тема дисертації аспіранта стосувалася авторства балад про Робін Гуда [80, с. 96–98]. З особової справи О. Вишневського, яка зберігається в архіві ДДПУ, відомо, що у серпні-листопаді 1953 р. він працював на посаді старшого лаборанта кафедри англійської мови ЧДУ [5, арк. 5зв].

Однак, після двох років навчання О. Вишневського, який на той час вже підготував дисертацію і склав «кандидатський мінімум», було виключено з аспірантури та ВЛКСМ як ідеологічно «невідповідного». Згідно з його

спогадами, виключення відбувалося з «шумом» і «тріском» й мало «мерзотний вигляд», оскільки робилося на публіку (збори, повідомлення в газетах). Аспірантові закинули «приховування свого минулого». Йшлося про його колишню причетність до Юнацтва ОУН. Негативну роль у цій справі зіграв й парторг університету С. Коптєв [80, с. 98–99]. Відзначимо, що в подальшому, подаючи автобіографію при працевлаштуванні на певну посаду, він зазначав, що його відрахували з аспірантури за неуспішність і вказував номер наказу по університету (№ 161 від 01.07.55) [5, арк. 36]. Так, радянська тоталітарна система на деякий час зупинила молодого дослідника на його науковій дорозі.

Отже, перший період життя О. Вишневського (1931–1955) позначений родинним вихованням в національному і релігійному дусі, здобуття шкільної освіти в різних типах шкіл та різних місцевостях, отримання вищої освіти та першими кроками на науковій ниві. У цьому періоді можна виділити декілька етапів: 1) дошкільний етап (1931–1938), в умовах якого малий Омелян виховувався в родині, робив перші кроки на шляху становлення власної особистості; 2) навчання у початковій школі с. Ясеновець, Стрийській гімназії та Рожнятівській середній школі (1938–1948); 3) здобуття вищої освіти на відділенні англійської мови і літератури філологічного факультету ЧДУ, після чого – навчання в аспірантурі у цьому ж закладі (1948 – 1955).

2.2. Педагогічна праця у закладах загальної середньої освіти і перші дослідження з методики навчання іноземних мов

Впродовж 1955–1978 рр. О. Вишневський працював учителем у школах на Івано-Франківщині (до 1962 р. – Станіславська область). Після відрахування з аспірантури молодий учений залишився без праці і засобів до життя. Хоча безробіття заборонялася Конституцією СРСР, брати на роботу політично неблагонадійну людину не поспішали.

З певними труднощами йому вдалося працевлаштуватися на посаду вчителя англійської мови з тригодинним тижневим навантаженням у НСШ с. Попельники Заболотівського району Станіславської області. На думку

О. Вишневського, цьому посприяли декілька обставин: іноземна мова не вважалася ідеологічним предметом; посада була вакантною в «глухому» селі з семирічною, а не середньою школою; мінімальне навантаження (3 год на тиждень, оскільки англійська мова лише вводилася замість німецької) [80, с. 99]. Відзначимо, що в документах про попередні місця роботи (автобіографія, листок обліку кадрів) О. Вишневський чомусь не згадував про роботу у Попельниківській семирічній школі [5, арк. 5зв, 36]. Можливо, тому що працював він там всього декілька тижнів й незабаром був переведений на посаду вчителя до середньої школи в с. Джурів Снятинського району Станіславської області. Через два роки О. Вишневського перевели до середньої школи селища Гвіздець, котре на той час було районним центром (з 1962 р. – у складі Городенківського району). Дозвіл на переведення давали чиновники обласного відділу народної освіти [80, с. 100].

Згідно з архівними матеріалами, О. Вишневський працював у Джурівській середній школі на посаді вчителя англійської та німецької мов з серпня 1955 до серпня 1957 рр., в Гвіздецькій СШ – на посаді вчителя англійської мови з серпня 1957 до серпня 1978 рр. [5, арк. 5зв]. Про «кар'єру» сільського вчителя О. Вишневський згадував з певною гіркотою: «Над ним (сільським учителем. – Авт.) у ті роки знущалися всі – від завідувача райвно і директора школи до колгоспного бригадира. Якщо дитина не ходить до школи, – винен він. Якщо вона погано вчиться – винен він. І якщо село не виконує план заготівлі яєць чи молока – звинувачували його. Бо погано веде в селі «виховну роботу» [80, с. 100].

Згадував педагог і те, як щороку, кожної осені впродовж одного-двох тижнів, змушений був зі своїми учнями допомагати колгоспові у збиранні врожаю цукрових буряків. Негативно відгукувався і про надмірні обв'язки класного керівника, найважчими з яких було забезпечення відвідування школи дітьми з важких родин, а надто успішність класу, проведення виховної роботи у позаурочний час, нерідко й поза школою.

Будучи молодим і ще недосвідченим вчителем у Джурівській середній школі, О. Вишневський якось дозволив собі висловити декілька критичних

думок на одній із нарад, однак, через декілька тижнів отримав серйозну перевірку своєї роботи з боку райвно [80, с. 102–104].

Попри такі оцінки, все ж розуміємо, що саме період учительської роботи в сільській школі мав чимало світлих сторінок. Зокрема, О. Вишневський наприкінці 1950-х рр. одружився з Вірою Федорівною Сенченко (1928 р.н.), а 1959 р. у подружжя народився син Ігор [5, арк. 1, бзв], який згодом став відомим лікарем. Поступово О. Вишневський повернувся до наукової роботи, зосередившись на методиці навчання англійської мови, опираючись на власний досвід практичної педагогічної роботи.

Відзначимо, що О. Вишневському вдалося стати добрим учителем і класним керівником, за що він 1966 р. був нагороджений значком «Відмінник народної освіти УРСР» [244, арк. бзв]. Під час канікул «він разом зі своїми учнями ходив у походи (здебільшого у Карпати, на Покуття), їздив на екскурсії до Львова, Києва, Чернівців, відвідував історично цікаві місця на малій батьківщині. Учитель займався образотворчим мистецтвом, малював картини олійними фарбами, а також нумізматикою, колекціонуючи монети» [80, с. 106, 110].

На початку 1960-х рр. О. Вишневський опублікував свої перші наукові праці. 1961 р. в московському загальносоюзному журналі «Иностранные языки в школе» опубліковано його рецензію на посібник М. Дубровіна «English in Pictures» [32]. Сільський учитель загалом позитивно відгукнувся про це видання, вказавши на важливу роль наочних засобів для вивчення англійської мови. Використовуючи власний досвід, наступного року опублікував статтю «Унаочнення вправ з усної мови» у методичному україномовному збірнику «Іноземні мови в школі» [205]. Ще через рік (1963) уперше з'явилася стаття О. Вишневського у провідному тогочасному українському педагогічному журналі «Радянська школа» [201]. Вона продовжувала тему використання наочності на уроках англійської мови та усних методів навчання.

1964 р. знову ж у журналі «Иностранные языки в школе» вийшла стаття О. Вишневського «Чи є у вас такі посібники?», яка, по суті, була продовженням

попередньої студії про унаочнення вправ з усного англійського мовлення. У цій статті вчитель Гвіздецької середньої школи актуалізував свій досвід використання наочності на уроках англійської мови. Він розповідав про необхідність накопичення великої кількості ілюстративного матеріалу з журналів «Огонек», «Работница», «Смена», «Крестьянка», різних піонерських журналів, спеціальних альбомів для розвитку мовлення тощо. Цей матеріал радив використовувати для різних аплікацій і пропонував три способи/засоби його використання: монтаж, фланелеграф, епівізор. Говорячи про монтаж, О. Вишневський ділився досвідом: «В одну групу я відбираю картинки, які ілюструють значення нових слів і виразів, в іншу – картинки, які слугують основою для відпрацювання мовленнєвих взірців» [30, с. 69].

Ця стаття сповнена фотографій тих засобів наочності, які сам для своїх уроків виготовляв О. Вишневський. Зокрема, на одній з фотографій зображено монтаж (наклеєні на великий аркуш серії завчасно відібраних і підготовлених ілюстрацій), який давав змогу розкрити значення більшості слів, що зустрічалися в параграфах 12–14 підручника англійської мови для 5-го класу (автори – З. Цветкова і Ц. Шпігель). На іншому монтажі вчитель розмістив зображення 14 предметів, зауваживши, що користуючись усіма схемами цієї групи ілюстрацій, можна поставити 56 запитань [30, с. 69–71]. Цікавим є опис виготовленого О. Вишневським епівізора, який зовні нагадував телевізор. Цей предмет являв собою фанерний ящик розмірами 30x22x55 см, встановлений вертикально на спеціальній підставці. У передній стінці ящика містився прямокутний вертикальний проріз розміром 22x26 см («екран»). На бокових стінках вище і нижче від прорізу встановлено два валики, які за допомогою ручок можна обертати в різні боки. На один з валиків намотувалася паперова стрічка, на котру наклеювалися відповідні картинки. Ширина стрічки повинна була відповідати відстані між боковими стінками. Якщо вільний її кінець приєднати до одного з валиків та почати перемотку, то можна було через «екран» спостерігати рух стрічки. На задній стінці ящика – висувні дверцята, через які закладається стрічка, зверху – ручка для зручності перенесення пристрою. Вісь кожного

валика мала бути рухомою, оскільки в процесі перемотування товщина рулону стрічки змінювалася, у зв'язку з чим зображення разом зі стрічкою відсувалося в глибину приладу, а відтак погано проглядалося. Тому необхідно було регулювати відстань валиків від передньої стінки, щоб вона була мінімальною. Стрічка ж для епівізора виготовлялася з цупкого паперу. Прилад міг вміщувати стрічку довжиною 15–20 м, на якій могло бути наклеєно 50-60 картинок-кадрів [30, с. 71–72].

Разом з картинками в епівізорі О. Вишневський використовував й реальні предмети як засоби наочності. Він писав, що в кабінеті іноземної мови учні збирають предмети «шкільного обігу» (олівці, ручки, зошити, книги, сумки, лінійки, чорнильниці та ін.), іграшкові меблі, макети споруд, піонерський реквізит і навіть спортивний інвентар, дерев'яні та глиняні фігурки хлопчиків і дівчаток, ляльки тощо. Все це зберігалось у визначених місцях (шухлядах і шафах), оскільки в будь-який момент могло бути використаним під час уроку [30, с. 73]. Окрему статтю, присвячену виготовленому ним епівізору та методиці його застосування, О. Вишневський опублікував 1971 р. [34].

Завдяки працівникам МО УРСР Г. Трубію та Б. Павліву, які помітили ініціативного молодого вчителя, О. Вишневського у 1960–1970-х рр. почали запрошувати на різноманітні конференції з методики викладання іноземних мов. Це дало йому змогу познайомитися з відомими вченими, авторами загальносоюзних підручників, вчителями-новаторами. На ті часи припало й знайомство О. Вишневського із завідувачем кафедри методики викладання іноземних мов Київського інституту іноземних мов, доктором педагогічних наук, професором Михайлом Ляховицьким. Він навіть запропонував учителю перейти працювати до нього на кафедру, однак дізнавшись про проблемні моменти у біографії педагога, відмовся від цієї ідеї. Проте, підтримував О. Вишневського і через декілька років став науковим керівником його кандидатської дисертації [80, с. 111].

У 1970-х рр. наукові зацікавлення О. Вишневського розширюються. Його тогочасні публікації свідчать про переорієнтацію молодого дослідника на

проблематику використання підстановчих вправ у навчанні англійської мови, до якої він прийшов через поглиблення розробки методів і засобів наочності. В одній із перших статей щодо підстановчих вправ він використав напрацювання англійських методистів Гарольда Е. Палмера та Майкла Уеста, вказавши на позитивні і негативні сторони їхніх методик [185, с. 99]. О. Вишневський зауважував, що, обираючи кращий з двох типів підстановки, треба виходити, насамперед, із головних засад вивчення іноземних мов у школі – навчання на усній основі. Вправи з вибіркоким узгодженням (пропаговані М. Уестом) не відповідають цим засадам і можуть використовуватися лише з метою засвоєння знань з граматики. Молодий науковець вважав, що система підстановчих вправ має будуватися лише на принципі повного узгодження, а ефективність такої системи залежить від способу виконання вправ. Водночас, пропонував виконувати такі вправи на основі добре організованої наочності, застосовуючи двокадровий візуальний пристрій для одночасного демонстрування двох зображень, які весь час змінюються. По-суті, йшлося про удосконалений О. Вишневським епівізор, фотографію і опис якого знову ж було поміщено в статті. Зіставляючи з допомогою цього пристрою будь-яку пару картин відповідної серії, учитель формував навчальну проблемну ситуацію, що спонукала учнів висловлюватися у межах якогось конкретного мовного зразка. Відтак О. Вишневський наводив приклади підстановчих вправ, демонстрував їхні структурні схеми і зростання варіантів підстановки за допомогою епівізора [185, с. 100–101].

1973 р., аналізуючи застосування прикладних усних вправ, О. Вишневський наголошував, що їхнім слабким місцем є комунікативна цінність. На його погляд, проблему комунікативної цінності навчального мовлення слід розв'язувати, враховуючи завдання кожного етапу засвоєння мовного матеріалу. Весь процес навчання повинен характеризуватися поступовим зростанням комунікативної цінності засвоюваного матеріалу. Коли учень вперше чує фонетичний образ слова чи речення, їх комунікативна цінність для нього є незначною. Тільки поступово засвоюючи вираз, учень усвідомлює

його значення і здатність співвідноситися з певною ситуацією, тобто його комунікативну цінність. На етапі тренування головною метою є засвоєння моделей [188, с. 16]. О. Вишневський наголошував, що прикладні вправи з іноземних мов слід будувати на аудіо-візуальній основі. Усі приклади вправи повинні бути максимально ілюстровані. Він пропонував застосовувати принцип двокадровості, який дає можливість за допомогою двох серій малюнків зіставляти окремі сюжети і тим самим створювати значну кількість мовних ситуацій. Цього разу, учитель-практик пропонував не епівізор, а значно простіший пристрій. Малюнки у вигляді мініатюрних кадрів розміром 25x30 мм можна розташувати на сторінці підручника у три стовпчики. Розміри сторінки звичайного підручника дозволяють вмістити 21 кадр. Такі кадри можна демонструвати і поодиноці (послідовно), але і можна зіставляти їх у стовпчиках (перший з другим, перший з третім, другий з третім і т.д.). Для демонстрування слід використовувати транспарант з двох аркушків картону, що мають відповідні прорізи. Притримуючи рукою одну половину транспаранта і пересуваючи по вертикалі другу, учень міг через прорізи поступово бачити кадр потрібного стовпчика і зіставляти їх з кожним кадром іншого стовпчика. Наявність семи малюнків у кожному стовпчику давала можливість отримати 49 варіантів зіставлення на основі кожної пари стовпчиків. Всього ж за допомогою таблиці можна створити 147 таких ситуацій [188, с. 18]. Для створення мовних ситуацій можна було використовувати зіставлення двох кадрів горизонтально і вертикально. На основі власного досвіду О. Вишневський стверджував, що таким способом можна проілюструвати майже всі структурні одиниці, призначені для засвоєння в 5–7 класах загальноосвітньої школи [188, с. 20].

Того ж року в журналі «Иностранные языки в школе» О. Вишневський опублікував більш узагальнювальну статтю, в якій вів мову як про епівізор, так і транспарант. Передусім вчений виокремив умови, за яких усні підстановчі вправи будуть афективними: виключення можливості механічного виконання вправ, при якому неусвідомлено сприймаються не тільки форми, але і зміст висловлювань; відмова від використання графічних підстановчих таблиць і

подібних до них посібників; застосування усних підстановчих вправ в розумних межах з постійною установкою на те, що після них має слідувати велике загальномовне тренування [31, с. 62]. Пропонуючи технічні рішення для реалізації підстановчих вправ, учений знову вів мову про двокадровість візуальних статично-динамічних пристроїв з метою паралельної і одночасної демонстрації двох зображень (кадрів), які певним чином співвідносяться у кожному конкретному випадку [31, с. 63]. Епівізор учений розглядав як пристрій для роботи в групі використання і наводив приклади його використання в умовах застосування підстановчих вправ. Натомість транспарант він трактував як засіб для індивідуальної праці учнів з наочним і водночас усномовним матеріалом, й знову ж наводив приклади його застосування [31, с. 64–66].

Теоретико-методичний характер мала стаття О. Вишневського «Усні підстановчі вправи на уроках іноземної мови» (1973) [206]. Дослідник розкрив поняття «підстановчі вправи», відзначивши, що традиційна методика звузила його, ототожнивши з «підстановчими таблицями». Саме під такою назвою вони відомі в нашій методичній літературі і пропонуються як графічні таблиці з колонками підстановчих елементів, за допомогою яких учні повинні конструювати речення. Однак підстановчі вправи запропоновані у системі Г. Пальмера саме як усні. Відтак, О. Вишневський виділив п'ять типів усних підстановчих вправ: одномовна проста підстановка; двомовна усна підстановка; наочні підстановчі вправи (тут вчений знову згадав про двокадрові технічні візуальні пристрої); змістовно-усна підстановка; граматично-вибіркові усні підстановчі вправи [206, с. 62–63]. Надалі дослідник назвав і розкрив чотири форми виконання усних підстановчих вправ: фронтально-індивідуальне виконання; хорова підстановка; робота в парах; масово-індивідуальне тренування [206, с. 64–65]. Ця стаття, на нашу думку, засвідчує остаточну спрямованість автора не лише на презентацію учительського досвіду, а власне теоретичне осмислення наукової проблеми. Тож вважаємо, що на 1973 р. в О. Вишневського вже остаточно визріла мета щодо написання і подальшого захисту дисертації.

Бажаючи продовжити працю над дисертацією, О. Вишневський намагався вступити у річну аспірантуру при збереженні учительської посади. Така процедура діяла у 1960–1980-х рр., завдяки чому десятки вчителів-практиків з різних шкіл України змогли прокласти шлях в науку. Шість разів О. Вишневський подавав прохання до МО УРСР з проханням про дозвіл навчатися в аспірантурі, однак кожного разу йому відмовляли. Не допомогло навіть клопотання відомого фізика К. Товстюка, давнього приятеля О. Вишневського з часу навчання в ЧДУ. Незгоду з проханнями висловлював заступник міністра народної освіти, знаний письменник О. Корнійчук. За порадою іншого заступника міністра І. Надольного, О. Вишневський після певних вагань, все ж погодився вступити в КПРС [80, с. 111–112]. Членом компартії він став у червні 1975 р. (партквиток № 15148709) [5, арк. 5, 36].

Цей крок справді допоміг О. Вишневському з сьомої спроби отримати згоду МО УРСР на зарахування вчителя Гвіздецької середньої школи до річної аспірантури. Першим свій підпис поставив Євген Березняк – колишній радянський розвідник, а на той час – начальник Головного управління шкіл МО УРСР. Відтак, О. Вишневський став аспірантом кафедри методики навчання іноземних мов Київського державного педагогічного інституту іноземних мов під керівництвом проф. М. Ляховицького [80, с. 112–113]. З особової справи О. Вишневського відомо, що він навчався в аспірантурі у 1975–1976 рр. [5, арк. 10]. Щоправда, в деякий пізніших біографічних нарисах подавалися 1976 і 1977 рр. як дати вступу до річної аспірантури [251, с. 9; 76, с. 237].

Аспірант О. Вишневський працював над темою дисертації «Підстановчі вправи для попередження граматичної інтерференції (на матеріалі англійської мови в V–VI класах загальноосвітньої школи)» [33]. Будучи аспірантом, він опублікував статтю у журналі «Радянська школа» (1976), розкриваючи шляхи підвищення інтерференції в монологічному мовленні учнів [207]. Вчений зауважив, що прояви інтерференції навичок рідної мови, з огляду на які учень помилково будує конструкції речень іноземною мовою, є частим явищем, з яким повсякчас мають справу вчителі. Розрізняють два типи інтерференції: зовнішню,

що зумовлюється активністю механізмів рідної мови, і внутрішню, спричинену недоречним втручанням раніше засвоєних, але недостатньо віддиференційованих навичок іноземної мови. Тому для вчителя особливо вагомим завданням є подолання, а в ще більшій мірі – попередження інтерференції. Для цього О. Вишневський пропонує використовувати два шляхи: порівняльний аналіз матеріалу двох мов та аналіз помилок у мовленні учнів [207, с. 44]. Відтак, учений демонстрував підходи до виявлення точок можливої інтерференції (зокрема шляхом застосування функціонального принципу), пропонував підстановчі вправи для попередження мовної інтерференції учнів.

1977 р. О. Вишневський підготував дисертацію, що засвідчив опублікований автореферат [33]. Захист дисертації відбувся на засіданні ради у Науково-дослідному інституті змісту і методів навчання АПН СРСР (м. Москва) 24 березня 1978 р. за результатами успішного захисту О. Вишневському присуджено науковий ступінь кандидата педагогічних наук (диплом ЦД № 002194) [5, арк. 9]. Безумовно, захист дисертації для 47-річного вчителя був неабияким здобутком і визнанням його наполегливої праці у сфері методики навчання англійської мови.

Після захисту дисертації, перед науковцем постали перспективи працевлаштування у закладах вищої освіти. Уже 1 вересня 1978 р. він розпочав свою науково-педагогічну кар'єру [5, арк. 5зв]. Для оцінки діяльності О. Вишневського під час його роботи на педагогічних посадах у школах Івано-Франківщини, наведемо його характеристику, укладену керівництвом Гвіздецької середньої школи на початку 1979 р. У документі зазначалося, що О. Вишневський працював учителем в Гвіздецькій школі з 1957 р. і за цей час «зарекомендував себе як вчитель, що добросовісно ставиться до своїх обов'язків, глибоко знає свій предмет і методику його викладання. Він постійно прикладає зусилля для того, щоб учні одержували міцні знання з іноземної мови і домагається хороших результатів. Будучи класним керівником, він виявив також якості добросовісного і педагогічно грамотного вихователя і наставника». Відзначалося, що Омелян Іванович постійно працював над удосконаленням

прийомів викладання англійської мови, брав активну участь в роботі районних і обласних методичних об'єднань та семінарів, виступав з доповідями на республіканських конференціях у Києві, Сумах, Сєверодонецьку, Ніжині, Полтаві. За досягнуті успіхи у навчально-виховній і методичній роботі нагороджений значком «Відмінник народної освіти УРСР» і грамотами МО УРСР. Брав активну участь у громадському житті школи і селища, систематично виступав перед колгоспниками з «цікавими лекціями на атеїстичні теми», за що неодноразово одержував заохочення від Президії правління обласного товариства «Знання». Політично грамотний, ерудований. Був пропагандистом при парторганізаціях Гвіздецького відділення «Сільгосптехніка» та Гвіздецького хлібокомбінату. Зазначалося, що О. Вишневський «користується авторитетом серед учнів і громадськості селища» [5, арк. 10–10зв]. Попри шаблонність і суху бюрократичну мову цієї характеристики, усе ж впадає у вічі визнання педагогічних і наукових успіхів сільського вчителя.

Отже, впродовж 23-х років (1955–1978) О. Вишневський працював учителем англійської мови у школах сіл Попельники, Джурів та селища Гвіздець. За цей час він проявив себе талановитим педагогом-новатором, який прагнув удосконалити методи та засоби навчання дітей з іноземної мови. Крім цього, майже щороку виконував обов'язки класного керівника, організовуючи з учнями виховні заходи, екскурсії і мандрівки теренами малої батьківщини. Прагнучи реалізації у науковій сфері та накопичивши значний практичний досвід педагогічної діяльності, О. Вишневський поступово зайнявся науковими студіями, публікуючи статті у провідних загальносоюзних та українських педагогічних журналах і методичних збірниках, беручи участь у республіканських науково-практичних конференціях. У 1975–1976 рр. він вступив до «річної аспірантури» при кафедрі методики навчання іноземних мов Київського державного педагогічного інституту іноземних мов. У 1978 р. захистив дисертацію в одній з наукових інституцій АПН СРСР та отримав науковий ступінь кандидата педагогічних наук. Це досягнення відкрило йому

шлях до науково-педагогічних посад у закладах вищої педагогічної освіти України.

2.3. Науково-педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність

Восени 1978 р. розпочався наступний, найбільш тривалий етап життя і діяльності О. Вишневського. Він пов'язаний з роботою у закладах вищої педагогічної освіти, розвитком наукових досліджень, здобуттям вчених звань, активною участю у громадсько-просвітницькому житті незалежної України.

1 вересня 1978 р. О. Вишневського прийнято на посаду старшого викладача кафедри іноземних мов ІФДПІ (наказ № 96-к від 1.09.78 р.), де він викладав курс методики навчання іноземних мов [5, арк. 5зв, 15]. Ученого одразу ж призначили заступником декана факультету іноземних мов. Однак не вдалося розв'язати питання надання квартири, тож він продовжив пошуки місця праці [80, с. 114].

Наприкінці 1978 р. в газеті «Вільна Україна» (№ 133) з'явилося оголошення про конкурс на заміщення вакантних посад у ДДПІ, зокрема, на посаду доцента кафедри іноземних мов. О. Вишневський подав документи на конкурс. 24 січня 1979 р. відбулося засідання ради інституту, де голова конкурсної комісії представив документи претендента, рекомендувавши обрати на посаду. Голосування було позитивним [5, арк. 7–7зв]. 17 лютого 1979 р. його офіційно прийнято до вищого навчального закладу в Дрогобичі [5, арк. 1]. В особовому листку з обліку кадрів, зазначалося, що О. Вишневський володів, крім української, ще чотирма мовами (англійською, російською, німецькою, польською), мав наукові праці, був військовозобов'язаним у званні старшого лейтенанта, ніколи не перебував за кордоном та не мав «партстягнень») [5, арк. 5–6зв].

За деякими документами, перші два роки роботи в ДДПІ займав посаду виконувача обов'язків доцента (в.о.) [5, арк. 20–21]. Однак у більшості документів, зокрема наказах ректора, його називали доцентом. Уже через півроку після працевлаштування О. Вишневського призначили тимчасово

виконувачем обов'язків завідувача (т.в.о.) кафедри іноземних мов (17 вересня 1979 – 1 лютого 1980 р.) [5, арк. 12]. Надалі він неодноразово призначався т.в.о. завідувача кафедри іноземних мов (завідувач – Т. Попп) і кафедри англійської мови (завідувач – Д. Кузик) на час відпустки або стажування керівників цих структурних підрозділів [5, арк. 18, 27, 37].

Наприкінці 1980 р. О. Вишневський зробив спробу здобути вчене звання доцента. Про це свідчить характеристика, підготовлена для представлення до ВАК і підписана ректором інституту В. Надім'яновим та секретарем парткому М. Савчиним 25 листопада 1980 р. У ній зазначалося, що О. Вишневський за час роботи у закладі освіти «показав себе висококваліфікованим, дисциплінованим і виконавчим викладачем», який викладає курс методики навчання англійської мови і проводить практичні заняття «на належному ідейно-теоретичному і методичному рівні». Активно займається науковою роботою і систематично публікується: за минулі два роки надрукував п'ять праць загальним обсягом дев'ять друкованих аркушів, підготував до видання працю «Вчителю іноземної мови. Довідковий посібник з методики». Керує студентськими науковими роботами. Одна з них 1980 р. представлена на Всесоюзний конкурс студентських наукових робіт. Бере активну участь в громадському житті: є парторгом кафедри, як лектор товариства «Знання» регулярно читає лекції на атеїстичну тематику, проводить велику методичну роботу серед вчителів. «Політично грамотний, морально стійкий, працелюбний, ввічливий і тактовний. Користується повагою та авторитетом у студентів і викладачів інституту» [5, арк. 21]. Очевидно, що на той час отримати вчене звання О. Вишневському не вдалося, тож він повторив цю спробу пізніше.

З 7 лютого до 7 червня 1981 р. учений проходив курс на факультеті підвищення кваліфікації викладачів вищої школи при ЛДУ зі спеціальності «англійська мова» [5, арк. 24]. З 1 вересня 1981 р. О. Вишневського було переведено на посаду доцента кафедри англійської мови і переобрано радою інституту на цю ж посаду у лютому 1984 р. [5, арк. 25–26, 30]. За сумлінну роботу в справі підготовки висококваліфікованих вчителів ректорат, партком і профком

ДДП 21 грудня 1983 р. звернулися до заступника міністра освіти УРСР В. Курила з проханням нагородити О. Вишневського «Почесною грамотою Міністерства освіти УРСР і Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи та наукових установ» [5, арк. 31]. Наприкінці 1984 р. О. Вишневський зробив другу спробу здобути вчене звання доцента. 26 грудня цього року рішенням ВАК при Раді Міністрів СРСР йому присвоєно вчене звання доцента кафедри англійської мови, що засвідчив атестат ДЦ № 077635 [5, арк. 34–35].

У ці роки вчений продовжував активно займатися проблемами методики навчання англійської мови. Згодом він згадував: «Моїм науковим захопленням у 80-і роки залишалася методика навчання іноземних мов. Цей курс я, здається, читав добре, і всі основні публікації того десятиріччя стосувалися власне того предмету. Вийшло кілька моїх книжок. Як людина «від практики», в ті роки я відчув, що методичні дослідження впираються об стінку ортодоксальної макаренківської педагогіки і що подальші пошуки слід робити у річищі *діяльнісного підходу* (виділено О. Вишневським. – Авт.), про який говорили психологи (Л. Виготський, Г. Костюк)» [80, с. 114]. Ці слова засвідчує й тематика публікацій О. Вишневського.

Одразу після захисту кандидатської дисертації учений опублікував статтю про диференційований підхід у навчанні іноземних мов (1978). Дослідник розкрив поняття диференціації, підкресливши, що «поділ класу на групи на уроках іноземної мови відкриває перед учителем широкі можливості для застосування диференційованого підходу: чи менша група, з якою працює вчитель, тим краще він знає учнів, тим глибше може диференціювати завдання» [190, с. 86]. Відтак, О. Вишневський назвав форми диференціації (відкрита, напіввідкрита і прихована), з'ясував умови їх застосування.

Дисертація О. Вишневського покладена в основу підготовленого ним посібника для вчителів «Підстановчі вправи з англійської мови», який видано накладом 16 тис. екземплярів видавництвом «Радянська школа» 1979 р. [200]. Автор посібника висвітлив окремі питання застосування підстановчих вправ на

уроках англійської мови в 5–8 класах середньої школи. У першій частині посібника подано загальну характеристику підстановчих вправ, їх основні види, розглянув питання запобігання граматичній інтерференції, висвітлив деякі практичні аспекти застосування зазначених вправ. Другу частину посібника О. Вишневський побудував відповідно до діючих в СРСР шкільних підручників англійської мови А. Старкова та Р. Діксона. Він містив конкретний навчальний матеріал і методичні рекомендації щодо виконання вправ.

Матеріал одного із підрозділів дисертації висвітлено у статті, опублікованій 1979 р. в журналі «Иностранные языки в школе». У ній йшлося про види підстановчих вправ, яких автор нараховував десять: проста підстановка з установкою на усвідомлення елементів форми (одне відкрите для підставки місце – один підстановчий елемент); підстановка, яка викликає зміни у формі мовного взірця (узгодження за рахунок зміни елемента початкового речення); підстановка, яка передбачає зміну форми підстановчого елемента (узгодження з формами мовного взірця); підстановка у різні місця у мовному взірці (вибір місця підстановки); альтернативна підстановка (вибір підстановчого елемента); багатомісна (двомісна) підстановка з подачею підстановчих елементів у змінюваному порядку; підстановка, яка передбачає зміни в змісті початкового речення; частково наочні підстановчі вправи з подвійним завданням (подача підстановчих елементів за допомогою серії картин); двомовні підстановчі вправи з подвійною задачею (подача підстановчих елементів рідною мовою); наочні підстановчі вправи (ілюстрування мовного взірця і підстановчого елемента) [29, с. 29–31]. До кожного з видів підстановчих вправ з англійської мови О. Вишневський подав приклади. Відзначимо, що у скороченому вигляді цей матеріал був наведений і в згаданому посібнику для вчителів [200, с. 15–27].

Високо учений оцінив й посібник свого вчителя М. Ляховицького та методиста С. Ніколаєвої «Індивідуалізація навчання іноземної мови» (1979). Він зауважив, що розробка проблеми індивідуалізації навчання стимулює розвиток педагогічної думки в напрямі інтенсифікації процесу навчання, а також широкими можливостями застосування ТЗН, програмованого навчання,

впровадження досягнень кібернетики. Похваливши авторів за розроблення методики складання «типологічного паспорта учня», поділу учнів на три групи відповідно до рівня успішності і розроблення для них трьох різних варіантів навчальних матеріалів, аналіз конкретних прийомів і форм індивідуалізації навчання, О. Вишневський зауважив: прикладне значення посібника зросло б, якби в ньому було подано більше прикладів практичного вирішення порушених питань, зокрема зразків програм для різних груп учнів, рекомендацій щодо календарного і поурочного планування, застосування елементів діючих навчальних комплексів тощо [182, с. 95–97].

1980 р. О. Вишневський опублікував ще одну статтю, яка була продовженням його дисертаційного дослідження. У ній вчений виклав проблему інтенсифікації процесу подолання граматичної інтерференції рідної мови у процесі навчання мови іноземної [191]. Навівши декілька теорій і концепцій, поглядів на мовну проблему інтерференції (О. Леонтьєв, М. Жинкін, О. Соколов), він трактує об'єкти інтерференції як такі, що мають два виміри: поверхневий і глибинний. Відтак, характеризує методичні заходи, які покликані нейтралізувати небажане втручання навичок рідної мови, а саме: ці заходи повинні будуватися на поверхневому зіставленні граматичної структури двох мов – рідної та іноземної, зокрема на рівні мовних зразків; прийоми, що протиставляються граматичній інтерференції, повинні бути спрямовані насамперед на корекцію структури мислення учнів, бо лише в цей спосіб можна досягти повної відповідності між ним і нормами іноземної мови; еталоном корекції структури мислення учня можуть бути лише готові форми іноземної мови; методичні прийоми, що покликані протидіяти інтерференції, повинні спрямовувати структурне розгортання думки до форм іноземної мови, починаючи вже з потреби в мовному акті, з конкретної мовної ситуації [191, с. 28–29]. Звісно, зазначені методичні прийоми повинні втілитися в системі спеціальних вправ.

1982 р. побачив світ другий посібник О. Вишневського – «Довідник учителя іноземної мови», знову ж виданий у Києві накладом 25 тис. примірників

[189]. Він призначався передовсім для молодих учителів іноземної мови, які робили перші кроки у педагогічній діяльності. Тому висвітлені у ньому питання не склали системного викладу методики навчання якоїсь із іноземних мов. Вони також не охоплювали проблем загальної методики, а були лише спробою трактування основних її положень крізь призму практичних потреб навчального процесу. Виклад матеріалу посібника мав дещо конспективний характер. Такою стислістю автор намагався зробити свою книгу оперативною і корисною у процесі підготовки вчителя до уроку [189, с. 3].

Того ж року О. Вишневський більш детально проаналізував проблеми побудови, аналізу та оцінки уроку іноземної мови [202]. Він розробив «Оцінну анкету уроку іноземної мови» (див. додаток Г), яку апробував у роботі деяких методичних об'єднань вчителів Львівської області, а також у процесі керівництва педагогічною практикою студентів. Оцінна анкета враховувала найбільш важливі позитивні параметри уроку іноземної мови на початковому і середньому етапах навчання. Кожний названий у ній позитивний момент (наприклад, формулювання теми і мети уроку, структура уроку, стиль проведення уроку тощо) оцінювався в балах. При їх визначенні слід враховувати питому вагу моменту і його відповідність методиці навчання іноземних мов, а також складність застосування. Загалом урок міг набрати до 110 балів. Зібрані дані кожної анкети (оскільки оцінювачів уроку могло бути декілька) слід опрацювати і на їхній основі виводилося середнє арифметичне число. Відмінним міг вважатися урок, який одержав не менше 80 балів, добрим – не менше 60, задовільним – не менше 40 балів [202, с. 55–56]. Досвід застосування анкети в процесі керівництва педпрактикою студентів показав, що вона могла використовуватися практикантами, як певний орієнтир при побудові уроку і стимулювати запровадження перелічених у ній позитивних характеристик уроку.

Учений досліджував питання побудови вправ у контексті різних підходів до навчання англійської мови [28]. О. Вишневський осмислив зазначену проблему у дедуктивному ключі, відштовхнувшись від трьох фундаментальних

аспектів функціонування мови: лінгвістичного, психологічного і соціального. Розкривши поняття лінгвістичного матеріалу, він окреслив психологічну та соціальну функції мови, а відтак виокремив три підходи до навчання іноземної мови: лінгвістичний, психологічний (умовно-комунікативний) та комунікативний [28, с. 59–61]. Кожен з названих підходів містить в собі відповідну стратегію навчання і користується адекватними засобами навчання, зокрема і вправами. У контексті лінгвістичного підходу вчений вказав на вправи для засвоєння лінгвістичного матеріалу (заповнення пропущених прийменників, вставлення необхідних форм дієслова, заміна виділених слів синонімами, групування слів за способом вимови та ін.). У контексті умовно-комунікативного підходу визначено вправи для формування навичок і розвитку умінь (вправи повторювані, підстановчі, трансформаційні, тренувальні, підготовчі, домовленнєві тощо). Комунікативний підхід передбачає, відповідно, застосування комунікативних вправ, які будуються переважно на понадфразовому і текстовому рівні. О. Вишневський визнав, що створення системи комунікативних вправ – це справа майбутнього, проте зафіксував декілька спроб їх конструювання: мовні і мовленнєві вправи (С. Шатілов), вправи з подвійним навантаженням (Б. Лапідус) тощо [28, с. 62– 63].

У 1980-х рр. педагог тісно співпрацював зі Старосамбірською середньою школою (директор М. Рашкевич) та учителькою Львівської середньої школи №8 А. Бартою [248, с. 187]. Спільно з останньою він проаналізував можливості застосування виховних заходів як засобу розвитку мовлення (1983) [7]. Звісно, у їхній статті згадувалося поняття «комуністичне виховання», використання якого мало неодмінний атрибутивний характер у тогочасних педагогічних студіях. Автори вели мову про роботу в рамках «клубу інтернаціональної дружби», який функціонував у Львівській середній школі №8, зокрема його стосунки зі школами із поглибленим вивченням німецької мови.

1984 р. О. Вишневський працював над питанням структури мовленнєвої ситуації та її реалізацією в навчально-виховному процесі. Спільно зі своїм колишнім науковим керівником проф. М. Ляховицьким він опублікував статтю

[275], в якій розглянуто сутність природньо-мовленнєвої ситуації, уточнено термін «комунікативні відносини». На думку вчених, до комунікативних відносин можна зарахувати лише спрямований на співрозмовника мовленнєвий акт, тобто передачу інформації в звуковій, письмовій чи будь-якій іншій формі. Аналізуючи структуру мовленнєвої ситуації, вони виділили такі компоненти: суб'єкт, об'єкт (предмет розмови), ставлення суб'єкта до предмету розмови, умови мовленнєвого акту. Свої міркування М. Ляховицький та О. Вишневський підкріпили наявними схемами, а також представили приклади і варіанти розгортання структурних компонентів мовленнєвої ситуації на уроці іноземної мови.

У середині 1980-х рр. О. Вишневський розпочав роботу над проблематикою вправ з розвитку усної мови для синхронної роботи в парах на уроках іноземної мови у 5 – 7 класах. Першою стала стаття про досвід побудови вправ для роботи в парах (1985) [27]. Тут вчений вперше розкритикував масові, фронтальні форми роботи вчителів у школі. Він зауважив, що спроби використовувати масові форми роботи досі не принесли успіху. Вчитель, як правило, повністю бере на себе мовну ініціативу в класі, відводячи для учнів роль слухачів, а інколи просто спостерігачів. При цьому виявляються подвійні прорахунки. По-перше, значною мірою згорнуті можливості утворення мовленнєвих навичок і вмінь. Як момент діяльності, вони можуть формуватися тільки у тому випадку, якщо сам учень постійною включається в цю діяльність, а цього не може відбуватися, якщо більше половини навчального часу говорить учитель і лише залишкова частина часу розподілена між 20–25 учнями. Це прорахунок навчального характеру. По-друге, створюються умови, в яких учневі психологічно відводяться умови пасивного отримувача інформації, роль об'єкта, на який постійно впливають і який сам ні на кого не впливає. Таке становище призводить до становлення стереотипу поведінки учня та відображається на формуванні його особистості. А це прорахунок виховного характеру. О. Вишневський відзначив, що на усунення цих недоліків спрямована одна з важливих вимог реформи загальноосвітньої і професійної школи, яка полягає в

необхідності вироблення і впровадження активних форм тренування, беручи участь в яких учень користується статусом суб'єкта навчання [27, с. 22]. На нашу думку, згадка про реформу школи була спрямована на те, щоб пом'якшити критику фронтальних форм роботи в радянській школі.

Водночас, учений визнавав важливість масових форм роботи, а тому пропонував «удосконалення методичної технології» їх проведення. Найбільш прийнятною, ефективною і водночас зручною формою масового тренування О. Вишневський вважав роботу в парах, яка забезпечує одночасну участь всіх учнів в спілкуванні і більш ефективне використання навчального часу. Вона також сприяє розвитку ініціативності і вмінь звертатися до іншої особи, дає можливість реалізувати принцип диференціації, опертися на взаємоконтроль і взаємодопомогу [27, с. 22]. Учений сформулював вимоги до вправ для роботи в парах, а також розглянув питання управління вчителем динамікою висловлювань двох учнів.

Упродовж 1986 р. О. Вишневський готував посібник «Робота в парах на уроках англійської мови», який вийшов друком наступного року за рекомендацією Головного управління шкіл МО УРСР [204]. Наклад посібника становив 17 тис. примірників. У посібнику подано вправи для парної роботи на уроках англійської мови в 4–5 класах. Вони узгоджувалися з навчально-методичним комплексом для цих класів та з відповідними календарними планами. О. Вишневський у передмові зазначив, що пропоновані вправи пройшли апробацію в кількох школах Львівщини. Ефективність їх систематичного застосування позначилася не тільки на розвитку усного мовлення учнів, а й на їхньому вмінні читати. Підтвердилася думка, щодо позитивного ставлення з боку учнів, які із задоволенням виконували завдання на кожному уроці [204, с. 4]. У посібнику окреслено питання організації роботи в парах, а відтак представлено вправи, які розподілено за чвертями кожного з двох навчальних років. Позитивною стороною посібника є опис та ілюстрації роздаткових матеріалів.

Наприкінці 1987 – на початку 1988 р. О. Вишневський в газеті «Радянський педагог» (друкований орган ДДПІ) опублікував низку статей під заголовком «На шляхах перебудови навчально-виховного процесу», в яких розгорнув дискусію про потребу демократизації освіти. Найбільш негативним чинником, який закріпився в системі освіти за «роки застою», він назвав авторитарність, коли волею вчителя чи викладача визначається поведінка і структура діяльності учня чи студента. «В умовах прискіпливої опіки, особистість того, хто навчається, не може реалізувати свої потенції, а все, що не працює, не розвивається» [193, с. 1], – зауважив педагог. Відтак він оголосив демократизацію «фундаментом і душею» перебудови навчально-виховного процесу.

Першою умовою (і вихідною позицією) перебудови навчально-виховного процесу, на його думку, є розчленування традиційно сформованої взаємодії вчителя і учня; учневі потрібно «повернути статус суб'єкта навчальної дії і спрямувати його зусилля на предмет. Так він відчує себе вільною діючою особистістю» [193, с. 2]. Другим важливим кроком до перебудови навчально-виховного процесу О. Вишневський вважав перехід до трактування його як триєдиного поняття навчання, виховання і розвитку. Під терміном «розвиток» він розумів розширення та удосконалення таких індивідуальних якостей людини, які необхідні їй для успішного впливу на зовнішнє середовище і на саму себе [194, с. 2]. Наголошувалося, що викладач і вчитель повинні навчатися пропонувати свій предмет проблемно, у вигляді низки задач [195, с. 2]. Ведучи мову про виховання, О. Вишневський закликав йти не шляхом підстосування абстрактних ідей і понять до можливостей уроку, а відштовхуватись від того, з чим учень в дійсності стикається і взаємодіє [196, с. 2]. Зусилля вчителя/викладача повинні бути спрямовані на такі завдання: одержання інформації, яка стосується оцінки освітнього, розвивального і виховного рівнів учня/студента та його можливостей; здійснення безпосереднього впливу на учня/студента, зокрема на його мотиваційну сферу; вибору і презентації об'єкта діяльності; впливу на процес діяльності учня/студента [197, с. 1–2]. Відтак, учений окреслював форми і методи діяльності учнів на уроці [198, с. 1–2]. Більш

концептуально О. Вишневський представив свої міркування у статті «Демократизація навчально-виховного процесу в школі» [186].

Він акцентував увагу на потребі модернізації методичної підготовки студентів педагогічних вищих навчальних закладів у світлі перебудови середньої школи [192]. Здобувачів педагогічної освіти, на думку О. Вишневського, слід «навчити оцінювати й добирати види роботи не крізь призму діяльності вчителя, а з урахуванням того, якою мірою вони забезпечують мовну активність кожного учня». Студентів слід навчати комунікативним формам роботи, застосовувати масові форми роботи з максимальним залученням до діяльності усіх учнів, раціоналізувати навчальний матеріал і використовувати виховні можливості предмету «іноземна мова» [192, с. 4–6]. Учений констатував не завжди добру методичну підготовку молодих учителів, оскільки не всі методичні положення, які вони опановують в інституті, засвоюються на рівні вмінь і навичок.

Маючи науковий доробок у сфері методики викладання іноземних мов, зокрема три посібники, схвалені МО УРСР, О. Вишневський 1988 р. зробив спробу отримати посаду професора кафедри англійської мови. 18 листопада того ж року він написав заяву з проханням допустити його до участі в конкурсі на посаду професора і подав список наукових праць із 30 позицій [5, арк. 39–42зв]. 12 грудня 1988 р. відбулося засідання кафедри англійської мови, на якому розглядалося питання рекомендації О. Вишневського на посаду професора. Звітуючи про навчальну, науково-дослідну та громадську діяльність за 1984–1988 рр., вчений зазначив, що упродовж звітного періоду читав лекції та вів практичні заняття з методики навчання англійської мови на факультеті іноземних мов та на філологічному факультеті ДДПІ. Розробив новий курс лекцій і практичних занять з цього предмета, а також відповідний його варіант для вчителів, які проходили перепідготовку в інституті. Підготував посібник з методики для вчителів та студентів педагогічних інститутів «Діяльність учнів на уроці іноземної мови», вихід якого заплановано у 1989 р. Виступав з науковими доповідями на республіканському (м. Чернівці) та обласних і районних семінарах учителів іноземних мов. Відвідав 12 занять викладачів кафедри та 22

уроки у різних школах міста, області і республіки, дав вісім відкритих лекцій та занять із методики навчання іноземної мови. 1986 р. підвищував кваліфікацію в ЛДУ. Брав участь у розробці колективної наукової теми «Підготовка студентів до виховної роботи в школі» (розділ: «Методична підготовка студентів до проведення позакласних заходів»). У 1984–1988 рр. опублікував шість наукових праць. Підготував до друку ще три наукові праці. Брав участь у громадській та «ідейно-теоретичній роботі», виконував «партійні та громадські доручення», впродовж низки років був партгрупоргом кафедри, членом місцевого комітету профспілки інституту, обраний членом партбюро факультету та членом парткому інституту. Вів методологічний семінар на факультеті. Виконував разові доручення ректорату та парткому інституту, пов'язані з вивченням роботи різних факультетів і кафедр. Виступав з лекціями перед студентами та у виробничих колективах і школах міста, району, області – як лектор товариства «Знання» [5, арк. 49–50].

Завідувач кафедри англійської мови Д. Кузик і члени кафедри М. Герета, О. Ашкіназі, О. Будз, О. Медвідь підтримали претендента на посаду, висловивши побажання, щоб він підготував низку кандидатів наук для кафедри та сам оформив свій науковий доробок у дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора наук. Щодо останнього, О. Вишневський відзначив: «Це небажано, бо в цьому разі прийшлося би жертвувати деякими науковими моментами і пристосовуватися до чужих людей, від яких дисертант завжди залежить. Волю бути в науці вільним» [5, арк. 47]. Загалом кафедра прийняла рішення рекомендувати його на посаду професора [5, арк. 48].

1989 р. побачив світ четвертий і, мабуть, найбільш відомий посібник О. Вишневського «Діяльність учнів на уроці іноземної мови» (наклад – 20 тис. примірників), призначений для вчителів і студентів [187]. Він також отримав рекомендацію Головного навчально-методичного управління загальної середньої освіти МНО УРСР. Посібник виразно акцентує увагу на діяльнісному підході до організації навчально-виховної діяльності учнів. Він складався з двох частин, перша з яких (теоретична) розкривала погляди автора на зміст, структуру

і триєдине завдання навчально-виховного процесу, а друга (практична) пропонувала форми, методи, вправи для навчання учнів іноземної мови, зокрема щодо засвоєння звукового, лексичного, граматичного матеріалу, формування навичок говорити, читати, писати іноземною мовою. Новою складовою частиною посібника став розділ щодо прогнозування розвивальної та виховної функцій різних аспектів уроку. Ці аспекти О. Вишневський висвітлив додатково ще й у двох статтях, опублікованих в журналі «Иностранные языки в школе» [25; 26]. Відзначимо, що головні положення теоретичної частини посібника і зазначених статей згодом стали одними з ключових частин загальнопедагогічної системи О. Вишневського.

Свої ідеї вчений намагався втілити у процесі реформування освітнього процесу ДДПІ [3, с. 2; 289, с. 2; 312, с. 3]. Він розробив «Концепцію перебудови навчально-виховного процесу у Дрогобицькому педагогічному інституті ім. І. Франка» (1989). Її широко і зацікавлено обговорювали, та схвалили в присутності заступника міністра народної освіти УРСР В. Лугового. Зміст концепції передбачав переорієнтацію зусиль студента із запам'ятовування інформації, обсяг якої значно скорочувався, на активну самостійну інтелектуальну діяльність. Вводилася нова структура занять: замість «пар» – одне 60-хвилинне заняття. Такі заняття впровадили у ДДПІ у 1989–1990 н.р., а викладачі, жартуючи назвали їх «вишнівками». Експеримент тривав три роки, але згодом був згорнутий «як передчасний» [80, с. 115]. Учений зізнавався, що заради проведення реформ він увійшов до складу парткому інституту, де очолив сектор навчально-виховного процесу. Однак, у зв'язку з суспільно-політичними перетвореннями в країні О. Вишневський одним із перших в ДДПІ вийшов зі складу КПРС і зробив це на наступний день після відомого в Україні виходу з партії поета Д. Павличка [79, с. 133], тобто на початку березня 1990 р.

Увага професора не лише до методичних, але й загальнопедагогічних проблем сприяла тому, що керівництво ДДПІ саме О. Вишневському запропонувало посаду завідувача кафедри педагогіки. Ректором інституту в Дрогобичі з січня 1989 р. працював В. Скотний [248, с. 24]. Саме він висунув

кандидатуру О. Вишневського на посаду очільника цієї кафедри. Однак, колектив кафедри насторожено поставився до відомого методиста й 18 січня 1990 р. проголосував проти його кандидатури. Обґрунтовуючи свою позицію, члени кафедри зауважили, що О. Вишневський має «відповідну підготовку» і «великий досвід навчально-методичної і науково-дослідної роботи, має друковані праці в основному з методики іноземної мови», є одним із авторів «нової моделі перебудови навчально-виховного процесу у вузі». Однак, членів кафедри турбували «розходження в поглядах на теорію виховання, «вільного» виховання, самовиховання, роль школи у вихованні людей». Дивним був закид у тому, що О. Вишневський «недостатньо оцінює потенційні можливості вчителів-практиків», «не розділяє альтернативні думки». На нашу думку, чи не найважливішою причиною опору членів кафедри була «відсутність альтернативи вибору» [5, арк. 62–63]. Попри таку позицію кафедри Рада ДДПІ 22 січня 1990 р. обрала О. Вишневського на посаду завідувача кафедри педагогіки і наступного дня, згідно з наказом ректора, новий керівник приступив до виконання своїх обов'язків [5, арк. 56].

Зважаючи на свої наукові і методичні напрацювання, О. Вишневський зробив спробу здобути вчене звання професора. До нашого часу дійшла складена російською мовою і підписана керівництвом університету характеристика науково-педагогічної і громадської діяльності професора кафедри англійської мови, в якій відзначалося, що учений опублікував 31 наукову працю загальним обсягом 850 сторінок. Під його керівництвом розроблена «Концепція перебудови навчально-виховного процесу», схвалена радою інституту. З вересня 1989 р. почався процес втілення цієї концепції в практику роботи закладу вищої освіти. Відтак, за його участю опрацьовується «Перспектива перебудови педагогічної підготовки студентів педвузу». У переліку педагогічних і науково-методичних семінарів, в яких брав участь професор, з'явився перший закордонний захід – у Жешуві (Польща). О. Вишневський занесений в Книгу пошани інституту [5, арк. 54–55], а його роботу і матеріали атестаційної справи перевіряла комісія з Інституту іноземних мов імені Моріса Тореза (Москва) [79,

с. 134]. Зрештою рішенням Державного комітету СРСР по народній освіті від 23 травня 1991 р. О. Вишневському присвоєно вчене звання професора кафедри англійської мови [5, арк. 66]. Відзначимо, що 17 травня 1991 р. йому виповнилося 60 років, тож отримання вченого звання професора було заслуженою винагородою за попередню наполегливу наукову та педагогічну діяльність.

На початку 1990-х рр. О. Вишневський працював одразу за кількома напрямками. По-перше, він підготував нову програму з педагогіки, яка була схвалена МНО УРСР 1991 р. [315]. Як згодом визнавав автор, розробляючи програму, він ще тоді не бачив далекосяжної мети, але до її укладення спонукав його світогляд і досвід практичної роботи. Під нову програму колективом кафедри педагогіки був підготовлений посібник-хрестоматія, яка містила матеріали дорядянської доби [313]. Ці зусилля підтримували академік М. Стельмахович та професор Б. Ступарик [79, с. 134]. 1993 р. взяв участь у роботі Першого з'їзду педагогічних працівників України, де висловив низку думок з приводу реформування освіти, національного виховання учнів [41, с. 3].

По-друге, він очолював кафедру педагогіки в ДДПІ впродовж 1990–2006 рр., дбаючи про зростання кадрового і наукового потенціалу цього структурного підрозділу. Починаючи з 1994 р. він укладав трирічні контракти з керівництвом інституту (з 1998 р. – університету), беручи на себе зобов'язання підготувати нові курси лекцій, посібники, підручники, програми тощо [5, арк. 70–72зв, 74, 81–83зв, 101–103зв]. Активно працював на науковій ниві, підготувавши посібник для студентів «Теоретичні основи педагогіки» (2001, у співавторстві з О. Кобрій та М. Чепіль) [177; 179] та «Теоретичні основи сучасної української педагогіки», який витримав чотири видання (2003, 2006, 2008, 2022) [140–143], а також допрацював та перевидав посібники з методики навчання іноземних мов (2006, 2008, 2011), один з яких був рекомендований МОН України [74; 73; 56]. Водночас регулярно публікував свої праці у всеукраїнських на регіональних часописах.

Учений підготував двох кандидатів педагогічних наук: Олену Невмержицьку, яка захистила дисертацію на тему «Розважальні канали

центральної каналів телебачення України як чинники морального виховання підлітків» (Херсон, 2006); Миколу Галіва – «Проблема формування характеру особистості в історії розвитку української педагогічної думки (60-ті роки ХІХ – 60-ті роки ХХ століття)» (Житомир, 2007) [323, с. 35; 321, с. 49, 59].

1997 р. професор підготував нову програму «Теоретичні основи педагогіки» для студентів ДДПІ [314]. У січні – червні 2001 р. О. Вишневський викладав спецкурс «Реформи середньої освіти в Україні: стан, проблеми, перспективи» для студентів історичного, фізико-математичного та музично-педагогічного факультетів університету [5, арк. 86]. Згодом підготував програму спецкурсу «Виховання характеру» (у співавторстві з М. Галівим, 2006 р.) [176]. 2009 р. розробив програму навчальної дисципліни «Організація управління виховним процесом у навчальному закладі» [116]. Наступного року разом з колегами удосконалив програму з педагогіки для студентів-бакалаврів [322].

По-третє, О. Вишневський приєднався до громадського руху за відродження гімназій. Він брав активну участь у відновленні Стрийської гімназії. Підтримку цьому рухові надала І. Калинець, яка на початку 1990-х рр. очолювала управління освіти Львівської області. Педагогічний штат гімназії формувався з випускників ДДПІ. Процес відкриття гімназії у Стрию (1 вересня 1991 р.), а також власну візію перспектив розвитку гімназійної освіти в Україні професор представив у журналі «Рідна школа» (1990; 1992) та місцевій періодиці (1992, 1995) [111; 43; 183; 100].

По-четверте, професор став активним учасником громадського руху за відродження педагогічних товариств. У березні 1991 р. у Львові відновлено діяльність Товариства «Рідна школа». Група освітян на чолі з І. Калинець, за участі О. Вишневського, опрацювали Концепцію національної школи, сформулювавши власне бачення засад відродження української освіти [284, с. 5]. Того ж року професор видав працю «На шляху до рідної школи» [83], а наступного – «Національно-духовне відродження в українській школі» [91], в яких було викладено основний зміст зазначеної Концепції.

Головою Товариства «Рідна школа» обрано академіка В. Панасюка, а його заступником – О. Вишневського. Він разом з М. Рібунем займався розробкою статуту товариства. Однак, як зауважив професор, в нових умовах Товариство «Рідна школа» не бачило перед собою виразних цілей. Українською освітою керувала призначувана адміністрація, яка після І. Калинець не виявляла ентузіазму до співпраці з цією організацією, а ставати в опозицію до влади провід Товариства не вважав доцільним [79, с. 137–138]. Проблеми і перспективи діяльності організації О. Вишневський та В. Панасюк окреслили в окремих статтях (2001) [181; 99], виступаючи за громадсько-державний характер шкільництва в Україні.

1994 р. О. Вишневський взяв участь у науковій конференції «Національне виховання молоді у навчальних закладах», яка відбулася у ЛДУ. Він представив розроблену ним Концепцію сучасного українського виховання [67]. Під час конференції лунала ідея створення педагогічної громадської організації, яка мала б на меті відродження і поширення ідей Григорія Ващенка. 22 травня 1995 р. засновано Педагогічне товариство імені Г. Ващенка, яке очолив професор Л. Глухівський. Ініціатива створення товариства належала О. Ковалю, а його активними учасниками стали О. Вишневський, М. Зваричевська, О. Гентош, Н. Пастушенко та інші педагоги. Незабаром організація розширилася, набула статусу всеукраїнської, а її головою став професор А. Погрібний [284, с. 6; 79, с. 139–140].

1996 р. ВПТ організувало й провело два «круглі столи» на теми «Християнство у системі українського виховання» та «Концепція сучасного українського виховання». Помітну роль у цих заходах відіграв О. Вишневський який представив доповіді «Роль віри, релігії, християнства і Церкви в системі українського виховання» і «Сучасне українське виховання: нові підходи» [284, с. 6–7; 273, с. 57]. О. Вишневський дискутував з авторами «Концепції національного виховання» [68; 262; 36]. Він дорікнув їм величезним «запозиченням» (по суті, плагіатом), оскільки до «Концепції...» потрапило без змін 98 рядків з його статті «Орієнтири національного виховання» (1994).

Професор також вказав, що зазначена стаття була написана ще 1991 р. й містила дещо застаріле ставлення автора до питань ідеології. Проте, автори «Концепції...» переписали усе без змін, внаслідок чого не були зроблені необхідні акценти на українській державницькій ідеології [68, с. 2].

Розроблена ученим Концепція сучасного українського виховання була схвалена на Другому конгресі ВПТ [66; 113]. Завдяки ВПТ 1996 р. побачив світ підготовлений О. Вишневським посібник «Сучасне українське виховання» (наклад – 2 тис. примірників) [138], а в 1999 р. – серія з 12-ти брошур під такою ж назвою (загальний наклад – 12 тис. примірників), які призначалися для вчителів і студентів педагогічних вищих навчальних закладів [126–137].

Одним із вагомих напрямів діяльності ВПТ стало видання праць Г. Ващенка у шести томах впродовж 1995–2006 рр. Професор О. Вишневський, як знавець і популяризатор ідей та творчості видатного українського педагога, брав активну участь у цьому проекті. У передмові до четвертого тому «Григорій Ващенко на тлі актуальних завдань сучасної української педагогіки» він ґрунтовно проаналізував історичні та світоглядні засади педагогічних візій Г. Ващенка [211].

Під час Третього конгресу ВПТ, який відбувся у Києві на початку червня 2000 р., відзначено активну діяльність львівського осередку товариства, а професора О. Вишневського нагороджено медаллю Григорія Ващенка [273, с. 58]. Він брав активну участь у всіх колективних заходах ВПТ, а за сприяння Міжнародного фонду Григорія Ващенка (голова – О. Коваль) видав низку праць. 2011 р. Всеукраїнське товариство «Просвіта» нагородило професора медаллю «Будівничий України» [284, с. 9]. На 2010 р. О. Вишневський був членом АНВО [303].

За сприяння ВПТ О. Вишневський 2000 р. розробив Концепцію реформування середнього шкільництва у Львівській області [120]. 2009 р. вчений написав програму для середніх шкіл «Система виховання і розвитку учнів у середній школі (експериментальний проект)», в якій дав практичні рекомендації щодо тижневої, семестрової та річної організації виховання і розвитку школярів

на ціннісних засадах [121]. 2013 р. побачила світ укладена професором «Концепція реформ сучасної української освіти» [209]. 2014 р. оприлюднено проєкт урядової Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр., котрий розкритикувало Товариство «Рідна школа» [298]. На противагу цьому проєкту було висунуто альтернативний варіант концепції, розроблений О. Вишневським [210]. Він повторював основні положення авторської концепції 2000 р., щоправда вона містила низку доповнень щодо іспитів та незалежного оцінювання.

У 2006–2016 рр. О. Вишневський працював на посадах професора кафедри педагогіки (згодом – кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти), кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти, центру перепідготовки та післядипломної освіти [5, арк. 107, 113–116зв, 139–140зв, 144, 147]. У грудні 2009 р. вчена рада ДДПУ обрала його завідувачем кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, але з 1 вересня наступного року вчений повернувся на посаду професора кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти [5, арк. 125, 131–132зв]. 23 вересня 2015 р. його нагороджено Грамотою НАПН України за «вагомий внесок у розвиток української освіти, особливі заслуги та значні досягнення в галузі педагогічної науки» [5, арк. 178–179]. 31 серпня 2016 р. у віці 85 років професор полишив працю в університеті [5, с. 183]. Перебуваючи на пенсії він опублікував одну з останніх своїх наукових праць про актуальність педагогічних поглядів Івана Франка [107], а також продовжив публікацію власних спогадів. Помер О. Вишневський після хвороби 20 січня 2019 р.

Отже, упродовж 1978–2016 рр. О. Вишневський працював у закладах вищої педагогічної освіти в Івано-Франківську та Дрогобичі. У ДДПІ (згодом – ДДПУ) ім. І. Франка він пройшов шлях від доцента до професора, завідувача кафедри. Діяльність вченого цього періоду можна поділити на такі етапи: 1) робота на посаді старшого викладача кафедри іноземних мов Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В. Стефаника (вересень 1978 – лютий 1979 рр.); 2) праця на посаді доцента, згодом професора кафедри англійської мови у ДДПІ, науково-дослідницька діяльність у сфері

методики навчання іноземних мов (лютий 1979 – січень 1990 рр.); 3) керівництво кафедрою педагогіки, участь у відродженні і заснуванні педагогічних громадських організацій, створення концепції сучасної української педагогіки (вересень 1990 – серпень 2006 рр.); 4) викладацька діяльність на посадах професора кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, соціальної педагогіки та корекційної освіти, центру перепідготовки та післядипломної освіти (вересень 2006 – серпень 2016). Наукова діяльність О. Вишневського у цей період характеризувалася переходом від студій з методики навчання іноземних мов до досліджень відродження автентичної української педагогіки, формування концепції сучасного українського виховання, теоретичних засад української педагогіки.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи другий розділ, відзначимо, що на основі опрацьованого джерельного матеріалу й біографічного та періодизаційного підходів можна виокремити три періоди життя і діяльності О. Вишневського (див. додаток Б).

Перший період (1931–1955) позначений родинним вихованням в національному і релігійному дусі, здобуття шкільної освіти в різних типах шкіл та різних місцевостях, отримання вищої освіти та першими кроками на науковій ниві. У цьому періоді можна виділити декілька етапів: 1) дошкільний етап (1931–1938) в умовах якого малий Омелян виховувався в родині, робив перші кроки на шляху становлення власної особистості; 2) навчання у закладах початкової та середньої освіти (1938–1948) в с. Ясеновець, м. Рожнятів і Стрий; 3) здобуття вищої освіти на англійському відділенні філологічного факультету ЧДУ, а згодом в аспірантурі цього ж закладу освіти (1948–1955).

Другий період (1955–1978) охоплює час педагогічної діяльності О. Вишневського у закладах середньої освіти. Впродовж цього періоду він працював учителем англійської мови у школах с. Попельники, Джурів та селища Гвіздець, проявив себе талановитим педагогом-новатором, який прагнув удосконалити методи та засоби навчання іноземної мови. Поступово зайнявся

науковими студіями з методики навчання іноземних мов. У 1975–1976 рр. навчався у «річній аспірантурі», а на початку 1978 р. захистив дисертацію в одній з наукових інституцій АПН СРСР та отримав науковий ступінь кандидата педагогічних наук. Це досягнення відкрило йому шлях до науково-педагогічних посад у закладах вищої педагогічної освіти України. У другому періоді можна виокремити три етапи: 1) початкової педагогічної діяльності (1955–1961), пов'язаний з накопиченням педагогічного досвіду; 2) спроби теоретичного осмислення практики роботи в школі (1961–1969), який характеризувався появою перших наукових студій учителя; 3) педагогічна і наукова діяльність (1970–1978), в умовах якого досвідчений учитель поставив за мету написати й захисти кандидатську дисертацію, що, зрештою, й було ним досягнуто.

Третій період (1978–2019) пов'язаний з працею у закладах вищої педагогічної освіти в Івано-Франківську та Дрогобичі. У ДДПІ (згодом – ДДПУ) він пройшов шлях від доцента до професора, завідувача кафедри. Діяльність вченого цього періоду можна поділити на такі етапи: 1) робота на посаді старшого викладача кафедри іноземних мов ІФДПІ (вересень 1978 – лютий 1979 рр.); 2) праця на посаді доцента, згодом професора кафедри англійської мови у ДДПІ, науково-дослідницька діяльність з методики навчання іноземних мов (лютий 1979 – січень 1990 рр.); 3) керівництво кафедрою педагогіки, участь у відродженні і заснуванні педагогічних громадських організацій, створення концепції сучасної української педагогіки (вересень 1990 – серпень 2006 рр.); 4) викладацька діяльність на посадах професора кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, соціальної педагогіки та корекційної освіти, центру перепідготовки та післядипломної освіти (вересень 2006 – серпень 2016). Наукова діяльність О. Вишневського у цей період характеризувалася переходом від студій з методики навчання іноземних мов до досліджень відродження автентичної української педагогіки, формування концепції сучасного українського виховання, теоретичних засад української педагогіки.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Нанівський Р. Українознавство як чинник виховання і розвитку дітей у педагогічних поглядах Омеляна Вишневського. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 10 (134). С. 325–336.
2. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневського на українську педагогіку як чинник протистояння російській експансії на початку ХХІ ст. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том II. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 156–158.

РОЗДІЛ 3

ОСВІТНЬО-ДИДАКТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВІЗІЇ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО

У третьому розділі охарактеризовано бачення О. Вишневським завдань перебудови і розвитку української освіти (передусім її середньої ланки), трактування ним функцій і змісту освіти, формування нових дидактичних принципів, пропозиції щодо удосконалення навчального процесу. Водночас, у розділі окреслено зміст, напрями і результати історико-педагогічних студій науковця.

3.1. Завдання перебудови і розвитку української освіти у науковій спадщині педагога

Стан української освіти завжди привертав увагу О. Вишневського. Упродовж 1990 – початку 2000-х рр. він ретельно аналізував недоліки вітчизняної освіти, оцінював її потенціал, визначав необхідні цілі і завдання, беручи до уваги національно-політичні, економічні, культурно-духовні процеси в українському суспільстві, визначаючи соціальне замовлення і, відповідно, завдання реформування освіти.

Значну роль у цих процесах він відводив педагогічній науці, підкреслював, що сучасна педагогічна наука намагається поєднувати все традиційне з тим, що породжене новими умовами життя суспільства. Важливим завданням української педагогічної науки він вважав розробку національного змісту освіти з урахування «потреб державотворення, наукових основ неперервної освіти, а також ефективних технологій освітнього процесу» [178, с. 5–6]. Відзначимо, що певну еволюцію пройшло його визначення педагогіки. У посібнику 1997 р. він пропонував вважати педагогіку наукою про діяльність вчителя (виховника), спрямовану на організацію навчання, розвитку та виховання молодого покоління громадян [178, с. 5]. Але вже 2003 р. учений дав таке визначення: «педагогіка – це наука, яка вивчає і ставить собі за мету удосконалити процеси навчання,

розвитку та виховання людини» [140, с. 13]. Цілком можливо, що перше визначення постало під впливом його колег по кафедрі і співавторів кількох праць О. Кобрій та М. Чепіль. Однак, О. Вишневський від нього відмовився, оскільки воно, на нашу думку, суперечило його переконанням щодо потреби впровадження діяльнісного підходу та суб'єкт-суб'єктних стосунків учасників освітнього процесу. Річ у тім, що у першому визначенні акцентувалася увага лише на діяльності вчителя/вихователя.

Зауважимо, що О. Вишневський педагогічну науку не вважав гуманітарною, відкидаючи її «самозосереджувальну» функцію. Він вважав можливим зарахувати її до групи наук, які спрямовані на «удосконалення потрібної для суспільства форми діяльності», поставивши її в один ряд з медициною, агрономією, юриспруденцією, менеджментом і навіть архітектурою. Зв'язок цих наук з діяльністю вказує на їх наближення до мистецтва, оскільки діяльність прагне досконалості. Саме ця обставина, як зауважив дослідник, спонукала К. Ушинського вважати педагогіку мистецтвом. Але мистецтво вказує лише на якість діяльності і не асоціюється з поняттям науки [160, с. 2]. Учений вказав на значну проблему у розвитку української педагогічної науки, яка втратила зв'язок з прикладним рівнем освіти, з фаховими методиками, та «поступово перетворилася на предмет пустопорожніх рефлексій з характерною втечею у минуле, в історію освіти» [160, с. 2]. Звісно, інколи цей розрив між педагогікою і освітньою практикою нівелювався педагогами (наприклад, В. Сухомлинським), які своїми талантами зуміли долати відстороненість теоретичної і практичної педагогіки. Проте, наслідком розриву між теорією педагогіки і рівнем практики було те, що фахові методики серйозно не досліджувалися. Такий стан, на його думку, тривав і на початку 2000-х рр., коли молоді дослідники у погоні за званнями уникали проблем «живого навчального процесу», або й імітували науку, «пережовуючи чужі думки» [160, с. 2]. Звісно, такі міркування видаються доволі гострими, однак, вони вказують на те, наскільки близько сприймав О. Вишневський проблеми сучасної

педагогічної науки. Водночас, деякі його зауваження, на наш погляд, не зовсім слушні, особливо щодо відсутності серйозних досліджень у фахових методиках.

До слова, вчений також вважав поняття «фахова методика» (тобто методики навчання певних навчальних предметів) уже застарів. Ця наука мала на меті навчити учителя «сіяти розумне, добре, вічне». Однак, на сьогодні учитель повинен виявляти здатність залучати учнів до активної навчальної діяльності. Тому цю дисципліну доречно назвати «педагогічною технологією» [160, с. 2]. Ми не зовсім погоджуємося з таким трактуванням, оскільки методика навчання зосереджує увагу не лише на методах, як інструментах діяльності вчителя, але й на методах, як чинниках активізації діяльності учнів.

З метою ефективного впливу на суспільство, забезпечення його розвитку через удосконалення здатностей людини до діяльності, педагогіка, на думку О. Вишневського, «покликана сприяти формуванню людини, у якій суспільство бачить свій ідеал, що відповідає способу життя і певній системі цінностей». Для цього їй слід аналізувати сучасне соціальне замовлення, яке впливає з глибини змін у житті суспільства. Саме вивчення соціального замовлення має стати початком розвитку нових педагогічних поглядів, а через них – орієнтиром на удосконалення практики діяльності вчителів, учнів, студентів. Учений вів мову про два головні орієнтири соціального замовлення. «По-перше, наш народ виходить з авторитарно-патерналістського способу життя, щоб започаткувати у своїй історії систему громадянського суспільства. По-друге, тривають процеси відродження української нації, яка досі не мала можливості повноцінно реалізувати свої національні цінності і розвивати національну педагогіку. Тож наша сучасна педагогіка повинна стати педагогікою українською» [160, с. 2].

У цьому контексті доречно підкреслити думки вченого, які апелювали саме до потреби будувати освіту в Україні на автентичній основі, а не з огляду на закордонні взірці [125, с. 7]. Безумовно, він виступав за європейський шлях розвитку України. Вважав українців «від природи європейцями», а тому нашому народові доведеться йти тим шляхом, яким йшли всі європейські народи, але зберігаючи власну самобутність. Згідно з ним, «альтернативи європейському

вибору не існує. І наша дорога – не на Схід (там ідуть процеси розпаду), вона – на Захід, але її треба побачити спочатку і йти самостійно. Можемо і мусимо йти до Європи лише через національне самовизначення, не безбачченками, а повноцінною молодою нацією, яка чужому навчається, але й свого не цурається» [65, с. 12]. Учений спирався на міркування К. Ушинського, який відстоював ідею народності і застерігав від бездумного переймання іноземного педагогічного досвіду. О. Вишневський обґрунтовував свою позицію ще й специфічним трактуванням історії цивілізаційного розвитку, наголошуючи, що «у кожного народу – свій годинник» [146, с. 12–13; 65, с. 7–9]. Тож коли більшість європейських народів уже пройшли етапи становлення свого національно-державницького розвитку, то українці, як молода нація, перебувають на початкові цього шляху й потребують відродження і утвердження своїх національних параметрів буття.

Важливо відзначити, що після російсько-грузинської війни 2008 р. і приходу до влади в Україні проросійських сил у 2010 р., О. Вишневський намагався зосередити увагу педагогічної громадськості на загрозах з боку концепції «руського міра» для української культури, освіти і державності загалом. На його думку, «імперія зла» після розпаду СРСР не припинила своє існування, але й сьогодні залишається потужним джерелом експансії та прагнення підпорядкувати собі інші народи. Він вказував на деякі міфи, які Росія намагається поширювати в українському культурному просторі, зокрема і в освіті, а саме міфи «дружби» та «полікультурності» [153, с. 21–22, 25]. Перелічивши антиукраїнські заходи уряду М. Азарова вчений наголошував на потребі зберегти зв'язок з українською педагогічною традицією, відроджувати українськість в педагогіці і освіті. «Поняття «українськість» у педагогіці і в практиці едукації відкривається, отже, двома фундаментальними завданнями: утвердження їхньої відповідності національно-історичній традиції, з одного боку, і допомога молодому поколінню наших громадян в адаптації до грядущого нового способу життя, – з іншого» [153, с. 26], – писав учений. В умовах тиску проросійських сил через підпорядковані їм українські владні інституції на

українську педагогіку й освіту, О. Вишневський апелював до громадянського потенціалу українського суспільства і, зокрема, педагогічної спільноти. Він вважав необхідним утворення Українського національного педагогічного товариства, яке б «ставило собі за мету відстоювати українськість в усіх сферах нашої освітньо-виховної та науково-педагогічної діяльності» [153, с. 28].

Вказуючи на потреби трансформування системи і змісту освіти, дослідник зазначав: «реформа освітньої сфери не може бути разовим актом. Вона можлива лише як довготривалий процес, при цьому мусить бути системною, вийти з кабінетів учених до розуміння її змісту всім суспільством. При цьому не орієнтуватися на чужі взірці, а залишатися національною і вести нашу дитину до соціальної і національної свободи» [160, с. 2]. Беручи до уваги історичний досвід проведення освітніх реформ в СРСР та США у другій половині ХХ ст., вчений вказав на низку прорахунків у їх проведенні, котрі обов'язково слід брати до уваги при реформуванні освіти в незалежній Україні:

1. Типовою помилкою як радянських, так і американських реформ було те, що вони не були достатньо комплексними і системними. Окремі їхні елементи чи ділянки формувалися, а інші ігнорувалися. Давалася взнаки односторонність зусиль окремих наукових шкіл, керівних органів, їхні намагання реалізувати лише свої погляди.

2. Освітні реформи проводилися на основі кабінетних учених, які не мали ні знань, ні досвіду роботи у навчальних закладах. У цих проектах не враховувалися ні фактичний рівень компетенції вчителя, ні його здатність та психологічна готовність сприймати нові ідеї та погляди. З поля зору випадали також реальні можливості та потреби дитини, через що зміст освіти визначався доволі суб'єктивно.

3. Серйозною помилкою освітніх реформ у минулому було те, що потреби і напрямки реформування залишалися зрозумілими лише спеціалістам і педагогічній еліті. Реформи не були достатньо інформативно підготовленими. Більшість педагогів, батьків, широка громадськість не розуміли сенсу реформ і у низці випадків несвідомо заважали реформаторським зусиллям зверху.

4. Провідники реформ не враховували шкідливу дію природної інерції мислення і поведінки, що властива навіть самим ініціаторам реформ. Інерція дуже позначилася на визначенні змісту освіти, підготовці нових підручників (спрацювали старі мисленнєві структури у свідомості авторів) тощо.

5. Ідеологія реформ не може спрацювати, якщо в ній не дана чітка і переконлива оцінка «старого» і «нового», змісту того, від чого відмовляємося, і того, до чого прагнемо. Ту не може бути компромісу і поблажливості на ґрунті політичної кон'юнктури. Як у сфері навчання, так і в ділянці цінностей, усі речі мають бути названі своїми іменами і зіставлені з реальними потребами життя [114, с. 3–4].

Виокремлюючи особливості української системи освіти, учений акцентував на тому, що «колишня радянська освіта будувалася за принципом унітарності, отже орієнтувалася на навчання і виховання абстрактної «усередненої» людини відповідно до затверджених «на горі» стандартів управління, комплектації класів, програм і методів навчання тощо. Зміст навчання обмежувався поняттями знань, умінь і навичок, на формування яких націлювали педагогів. Орієнтація на засвоєння «основ наук», запропонована Й. Сталіним на VIII з'їзді комсомолу, зумовлювала максимальне навантаження дитини інформацією та створювала умови, за яких вона повинна була «більше вчитися і менше думати» [140, с. 44].

Колишня освіта, як підкреслював О. Вишневський, була авторитарною – «як на рівні управління, так і на рівні процесу едукації». Методика роботи вчителя визначалася методистами, директорами шкіл, перетворюючи педагога на слухняного виконавця інструкцій та настанов. Дослідник відзначив наявність «задержавленості» освіти, яка полягала у повній підконтрольності системи освіти державним і партійним органам та усуненні громадського впливу на цю сферу, яка перетворювалася на закриту систему й повільно деградувала [140, с. 44–45]. Крім того, в основу освіти були покладені матеріалістичний та атеїстичний світогляд, комуністична система цінностей, ідеї інтернаціоналізму й колективізму [141, с. 57].

На думку професора, «глибока перебудова освіти є об'єктивною необхідністю, що диктується процесами трансформації українського суспільства – відходом від тоталітаризму, формування громадянсько-демократичного устрою. При цьому дослідник наводив аргументи Г. Ващенка, котрий, аналізуючи радянську освітню політику 1930-х рр.», підкреслював її спрямованість на уніфікацію і підконтрольність суспільної свідомості з метою прискорення трансформації суспільства [23, с. 61–155]. Вказуючи на потребу «усвідомлення нового соціального замовлення», яке визначається переходом до ринкових відносин, побудовою громадського суспільства і демократичної держави, він писав: «Сучасна людина повинна навчитися діяти в умовах свободи, самостійно приймати рішення, домагатися їх здійснення, а відтак і відповідати за себе та свою діяльність. Їй випадає «повернутися до себе», до свого природовідповідного стану, що передбачає схильність до духовності, усвідомлення власної національної та особистої ідентичності, до засад рівноправності, а загалом – до норми, що засвідчує наявність життєвої рівноваги, від чого дуже залежить господарська продуктивність людини» [141, с. 58–59]. «Серед завдань освіти, які висуває нове соціальне замовлення, педагог називав самозвільнення людини від азійського світогляду і відкриття себе європейській культурі, нівеляція меншовартості і утвердження в собі почуття національної гідності» [142, с. 52].

Сучасна українська освіта, згідно з міркуваннями О. Вишневського, повинна змінити свій статус, перестати бути частиною державної структури і стати системою громадсько-державною, піддати себе певному нагляду й опіці з боку широкої, незалежної від школи, громадськості. Сучасній українській освіті необхідно змінити стратегічні завдання едукації – перенести акцент з перенасичення її інформацією на саморозвиток дитини, що досягається лише в процесі. В основу оновленої системи освіти слід покласти філософію дитиноцентризму, що передбачає поглиблення індивідуалізації та диференціації на всіх рівнях едукації і в різних формах, але особливо у старшій школі. Основою процесу едукації повинна стати нова педагогічна етика – етика стосунків рівних

людей, що виконують тут свої функції й досягають власних цілей. Зрештою, серед необхідних змін в освіті О. Вишневський виокремлював переорієнтацію на традиційно-християнську систему цінностей та формування патріотизму на основі української ідеї [143, с. 59–60].

1990 р. О. Вишневський опублікував низку праць щодо демократизації освіти, необхідності створення альтернативних навчальних закладів [183; 186]. Він був одним із апологетів відродження гімназійної освіти, відновлення гімназій, як закладів середньої освіти для обдарованої молоді [111; 43]. 2000 р. вчений розробив концепцію реформування середньої школи на Львівщині [120; 212, с. 87–136]. Він зауважив, що впродовж 1990-х рр. вже відбулася певна лібералізація освіти, збільшення прав суб'єктів освітнього процесу, послаблення адміністративного контролю. Проте, бачив ще низку завдань, спрямованих на демократизацію освіти: урізноманітнення структури освіти шляхом глибшого самовизначення нових навчальних закладів, утворення закладів нових типів, поглиблення профілізації класів у загальноосвітніх школах; розширення повноважень і самовідповідальності навчальних закладів в управлінні, визначенні змісту освіти, організації навчання, фінансово-господарській діяльності тощо; залучення громадських структур до участі в управлінні освітою на всіх рівнях, надання громадам наглядових функцій; поступове обмеження монополії центрального адміністративного апарату у визначенні змісту освіти (урядові органи можуть визначати, на думку вченого, не більше 35–40% змістового обсягу освіти, решту повинні визначати на регіональному та місцевому рівнях); виведення органів інспекції освіти зі сфери освітніх органів і підпорядкування їх адміністрації Президента України зі статусом державної інспекції; забезпечення умов та стимулів для того, щоб якомога більша частина молоді мала можливість навчатися у закладах вищої освіти; громадська самоорганізація суб'єктів освіти, передовсім вчителів, батьків, учнів, зацікавлених громадян; подолання бар'єру між середньою і вищою школами з метою усунення корумпованості; перебудова атестації та переатестації вчителів [212, с. 94–95].

У структурі середньої освіти О. Вишневський пропонував утворити чотири рівні, тривалістю три роки кожен: перший рівень – трирічна початкова школа; другий рівень – загальноосвітня школа для 93–95% дітей і гімназія для дітей, які в початковій школі виявили особливі здібності та обдарованість і склали відповідний іспит; третій рівень – знову ж загальноосвітня школа і гімназія, але для загальноосвітньої школи цей рівень може вважатися етапним і закінчуватися атестацією; четвертий рівень – характеризується поглибленою диференціацією та профілізацією освіти, і охоплює: загальноосвітню школу з певним профілем; професійну школу, що готує молодь до практичної діяльності у сфері виробництва; ліцей, куди вступають на основі спеціального іспиту випускники загальноосвітньої школи, які мають намір продовжити освіту у ЗВО); гімназії, які продовжують готувати учнів до подальшого навчання у ЗВО [212, с. 96]. Тож учений відстоював 12-річний термін повної загальної середньої освіти.

Професійно-технічну освіту О. Вишневський бачив у структурі середньої школи. Він визнавав, що перспективи економічного розвитку держави зумовлюють необхідність збільшення питомої ваги професійно-технічної підготовки учнів. Професор пропонував впровадити багаторівневий механізм здобуття освіти в професійно-технічних навчальних закладах: кожен рік навчання, ставлячи перед учнем конкретні цілі, повинен забезпечувати йому певну завершеність кваліфікаційної підготовки. Після закінчення кожного року навчання учень має отримати відповідний кваліфікаційний документ. На думку О. Вишневського, такий підхід зумовить безболісну диференціацію, оскільки до наступного рівня кваліфікації підніматимуться лише ті, які виявили належний рівень успішності у попередньому році. Таким чином здійснюватиметься природний «відсів» учнів і залучення їх до виробництва та сфери надання послуг [212, с. 99].

Значну увагу вчений присвячував змістовим аспектам освітнього процесу в школі, наголошував на потребі застосування інформативного та діяльнісного компонентів освіти. Він аналізував реформу оцінювання та атестації учнів у середній школі. Саме в цей час замість п'ятибальної у закладах загальної

середньої освіти впроваджувалася дванадцятибальна шкала оцінювання. Загалом О. Вишневський позитивно поставився до ідеї дванадцятибального оцінювання, однак наголосив, що зміна системи оцінювання не повинна підмінити усі інші необхідні реформи в освіті [98, с. 2]. Учений пропонував дещо радикальний підхід: залишити право кожній школі визначати систему оцінювання (п'яти чи дванадцятибальну) [212, с. 107].

Концепція реформування середньої освіти О. Вишневського передбачала й зміни в управлінській системі. Він пропонував впровадити двовертикальну систему, яка б складалася з державного апарату (обласне управління освітою, районний відділ освіти) і громадських структур (обласні і районні шкільні ради, сформовані на засадах виборності). Як варіант, учений вважав можливим, щоб замість шкільних рад скликалися збори представників громадських освітніх організацій. На рівні школи О. Вишневський пропонував утворювати опікунську (надзірну) раду, а директор і педагогічна рада будуть лише виконавчими органами [212, с. 111–112]. Слід зазначити, що дослідник критично ставився до ідеї МОН впровадити самоврядування шкіл, шляхом утворення шкільних рад, куди мали увійти вчителі, учні та батьки. На його думку, така рада «зацікавлених осіб» потрапила б у залежність до директора школи. Натомість він наводив приклади діяльності шкільних рад в Канаді, де вони формуються на виборній основі в межах шкільних округів [173, с. 4].

Дещо інший варіант з приводу забезпечення державного контролю над освітою О. Вишневський запропонував 2002 р. Він наголосив: у річищі реформ змінюється функція інспекції освіти, а нав'язування школі та вчителю сумнівних методичних «рецептів» відходить у минуле. Натомість розширюються адміністративні функції інспектора (кадри, фінанси, прийом дітей і студентів, контроль за змістом освіти тощо). Така інспекція може бути єдиною і для школи, і для ВНЗ. За теперішніх умов вона повинна взяти на себе і боротьбу з корупцією. Але задля виконання такої функції інспекція мусить бути незалежною від МОН України. Це означає, що освітня інспекція повинна перейти у підпорядкування адміністрації Президента України. Лише в цьому разі

вона зможе взяти на себе й таку важливу справу, як організація незалежних іспитів (атестацій) на предмет вступу до вищих навчальних закладів [110, с. 9]. До інспектування слід добирати людей з високими моральними якостями, освічених в правовому і фаховому відношенні [114, с. 35].

У наступні роки вчений розробив експериментальний проєкт системи виховання і розвитку у середній школі (2009), а відтак і «Концепцію реформ сучасної української освіти» (2013) [209]. 2014 р. оприлюднено урядовий проєкт Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр., який викликав критику з боку наукової громадськості, зокрема Товариства «Рідна Школа» [298, с. 6]. На противагу цьому пропонувалася альтернативна концепція О. Вишневського, яку було опубліковано в тижневику «Освіта» [210], а згодом – окремим виданням [114]. Вона повторювала його концепцію 2000 року, однак містила певні доопрацювання. Так, автор пропонував запровадити для випускників після закінчення середньої школи (четвертий рівень) іспити на атестат зрілості з двох напрямів: кваліфікаційні іспити (виробничий напрямок); іспити з основ культури і науки (науковий напрямок) [210, с. 8]. Спільними для всіх випускників, на думку професора, повинні бути іспити з української мови, української культури, а інші залишаються на вибір. Щодо ЗНО, котре на той час вже шість років використовували в Україні, О. Вишневський зауважив: застосування зовнішньої атестації учнів на початковому етапі реформи є необхідним як антикорупційний захід, але в морально здоровому суспільстві він зазнає корекції чи перебудови [210, с. 8]. Відзначимо, що концепцію реформи середньої освіти в Україні О. Вишневський будував, зокрема, на основі врахування іноземного досвіду, передусім, освітніх реформ у Польщі 1999–2000 рр.

Говорячи про освітні права національних меншин, автор концепції наголошував: система української освіти забезпечує рівні права всім громадянам України. Реформа освіти повинна зберегти за національними меншинами право на задоволення національно-культурних потреб – збереження і розвиток рідної мови, засвоєння особливостей власної культури тощо. Особливу увагу слід

надавати мові і культурі тих меншин, які зазнали масштабних утисків за більшовицького режиму. У збереженні і розвитку національних культур в Україні велику роль слід відводити національним громадам, об'єднанням і земляцтвам, які, зокрема, повинні дбати і про освіту дітей. Система української освіти повинна прищеплювати дітям, які репрезентують національні меншини, знання і почуття тих обов'язків, які випливають з поняття їхнього громадянства і які закріплені в Конституції України [114, с. 34]. Загалом, ці тези не відрізнялися від традиційно декларованих концептуальних засад розвитку освіти в Україні.

Концепція реформування середньої освіти в Україні, розроблена О. Вишневським, містила положення про післядипломну освіту та атестацію вчителів. Автор констатував, що дотогочасна система «підвищення кваліфікації» «є формальною і в рамках реформи повинна бути трансформована у курси перепідготовки вчителів відповідно до нових завдань та особисто заявлених потреб підвищити звання. Атестація повинна стосуватися лише тих вчителів, які бажають змінити свій статус, отримавши вище звання і, відповідно, вищу заробітну плату». Проведення атестації слід покласти на спеціальну комісію, яка створюватиметься державним районним (міським) інспектором «з числа науковців педагогічних закладів освіти, представників громадськості, голів опікунських рад та директорів шкіл, батьківських об'єднань тощо». Рішення прийматиметься таємним голосуванням. До уваги слід брати й висновки незалежних експертів, які обстежуватимуть діяльність вчителя, його методичні і наукові досягнення. Одержана вчителем вища категорія, на думку О. Вишневського, повинна гарантувати йому помітне зростання заробітної плати – на 20–30%. Кожні п'ять років слід проводити переатестацію такого вчителя [114, с. 35–36]. Зауважимо, що реалізація таких пропозицій вимагала б від держави та місцевого самоврядування закладення у відповідних бюджетах важко передбачуваної суми видатків.

Відзначимо, що О. Вишневський задовго до впровадження Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020) передбачав необхідність надати

школам фінансову самостійність. Заклад освіти, на його думку, повинен мати власний рахунок у банку, надходження на який повинні забезпечуватися з державного і місцевих бюджетів, спонсорських пожертвувань, доходів від власної діяльності. Фінансовими засобами школи має розпоряджатися директор, але під наглядом опікунської ради [114, с. 38]. Багато уваги вчений приділив питанням догляду за здоров'ям дітей у закладах середньої освіти, міжнародним зв'язкам шкіл, шкільним бібліотекам, позашкільній освітній діяльності. Автор наголошував, що запропонована ним концепція повинна пройти ґрунтовне обговорення за участі всіх суб'єктів освіти та широкої громадськості. Після врахування пропозицій щодо удосконалення концепції, а відтак і схвалення програми, слід розробити програми її реалізації, внести зміни у статuti шкіл [114, с. 40].

Реагуючи на реформування системи вищої освіти України, О. Вишневський критично поставився до реалізації Болонського процесу. Повторивши свої думки про необхідність для України шляху до Європи і водночас про недоречність сліпого запозичення іноземного досвіду у «готовому вигляді», педагог акцентував увагу на декількох аспектах. Передусім, вказав на те, що Болонський процес ґрунтується на угодах і намірах європейських народів, системи освіти яких між собою відрізняються лише структурними, переважно формальними ознаками. У цих систем близькі цілі і вони ведуть людину загалом до однакового способу життя. Натомість наша, успадкована від СРСР, система освіти є інакшою, ніж системи європейські. Вона відрізняється своєю змістовно-методологічною основою [39, с. 5–6]. Згідно зі спостереженнями дослідника, українська вища освіта й надалі зорієнтована на формування знань, умінь і навичок, натомість європейська – на розвиток компетентностей. Процес освіти у нас й надалі сприймається як навчання і виховання з акцентом на роді викладача, його лекціях і фронтальних формах роботи, натомість в європейських освітніх установах процес едукaції зорієнтований на розвиток студента, його активну самостійну, творчу діяльність. У галузі управління в Україні й досі зберігаються командно-адміністрaтивні компоненти, а в Європі управління закладами вищої

освіти базується на демократичних, виборних засадах. Учений не заперечував історичної доцільності Болонського процесу, але ставив під сумнів потребу розпочинати перебудову української освіти саме з Болонського процесу. На його погляд, слід виявити волю до змін і поступу, орієнтуватися на європейський шлях, але спочатку слід зробити свою освіту європейською, а вже колись думати і про єднання з Європою [39, с. 6–7; 40, с. 101–102]. На нашу думку, у цих міркуваннях О. Вишневського є певні суперечності. Учений вказав на характерні риси європейської освіти, до яких неодмінно слід прагнути і втілювати у вищу школу України. У своїх працях він сам виступав за такі зміни (впровадження компетентнісного підходу, демократизація змісту і навчальної діяльності студента, перебудова управлінських засад тощо), але тепер виступив проти Болонського процесу, закликавши, по-суті, самотійно європеїзувати українську освіту без приєднання до європейських норм.

2015 р. О. Вишневський висловив низку зауважень до проєкту Закону України «Про освіту». Найголовніші зауваження полягали у тому, що в проєкті не йшлося про втілення ідеї навчання свободи у всіх сегментах системи освіти. Крім того, в документі не передбачалася можливість здійснення перебудови змісту освіти, тобто перенесення акценту з його інформативного компоненту на діяльнісний [58, с. 10–11]. Він дорікав авторам проєкту не завжди послідовним використанням категоріального апарату, вказував на потребу оперувати поняттям «едресація», а не «навчально-виховний процес», вбачав у терміні «предметна компетентність» старий погляд на завдання освіти як формування глибокої обізнаності про щось, а не здатності до діяльності [58, с. 13–14]. Ведучи мову про структури освіти, учений відстоював трирічний термін початкової освіти, під час якого доцільно впроваджувати інтегроване, а не предметне навчання. Базова школа повинна охоплювати шість років. Негативно поставився професор і до статті 15 цього законопроєкту, яка передбачала лише два напрямки профільної освіти у старшій школі. На його думку, усі учні школи мають опанувати зміст освіти, визначений державним стандартом. А профільність є додатком до цього стрижня, причому дитина може обирати шлях поглиблення

компетентностей, як з основ наук, так і з виробничих, спортивних, мистецьких напрямів. Учений вважав проблемою, що виділення гілки профільної освіти, як виробничої професії, формально дублюватиме відповідну галузь професійної освіти, яка теж повинна забезпечити повну загальну освіту [58, с. 14–15].

Низку недоліків О. Вишневський помітив і в трактуванні законопроектом завдань і функцій управління закладами освіти. Він виступав за впровадження опікунських рад, обмеження повноважень центральних органів влади щодо забезпечення якості освіти і виведення Національного агентства з якості освіти із підпорядкування МОН [58, с. 16–17]. Дослідник ратував за лібералізацію процесу укладення програм учителями, апелюючи до польського досвіду. Крім того, він кепкував з деяких положень законопроекту. Наприклад, тезу про підпорядкування освіти забезпеченню потреб суспільства у кваліфікованих фахівцях вважав рудиментом радянського мислення [58, с. 20]. Назагал, він оцінив проект нормативно-правового акту про освіту як щось середнє між законом і концепцією.

Отже, О. Вишневський відводив значну роль педагогічній науці у трансформаційних процесах українського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. Педагогіку він вважав наукою, яка вивчає і ставить собі за мету удосконалити процеси навчання, розвитку та виховання людини. З метою ефективного впливу на суспільство, педагогіка, на думку вченого, зобов'язана вивчати сучасне соціальне замовлення. Учений вказав на низку прорахунків у проведенні освітніх реформ у другій половині ХХ ст., які слід брати до уваги при реформуванні освіти в незалежній Україні. 2000 р. О. Вишневський розробив концепцію реформування середньої школи на Львівщині, в якій, зокрема, йшлося про необхідність запровадження 12-річної середньої освіти і поділу її на чотири рівні, тривалістю три роки кожен. Значну увагу вчений присвячував змістовим аспектам освітнього процесу в школі, наголошував на потребі застосування інформативного та діяльнісного компонентів освіти. Реагуючи на реформування системи вищої освіти України, О. Вишневський здебільшого негативно поставився до реалізації Болонського процесу.

3.2. Трактування проблем змісту, функцій і принципів дидактики

Професор О. Вишневський, починаючи з 1980-х рр., послідовно виступав за демократизацію та гуманізацію освітнього процесу. Для увиразнення сутнісних ознак цього явища він запропонував термінологічні новації, відкинувши традиційне поняття «навчально-виховний процес» й замінивши його категорією «едукація». На його думку, етимологія першого поняття пов'язана з німецькою педагогічною думкою XIX ст., яка активно адаптувалася у Російській імперії, а згодом СРСР, натомість коріння другого терміну лежить в англійській освітній культурі. Едукацію дослідник вважав «триєдиним процесом навчання, виховання і розвитку особистості» [140, с. 53].

Структуру процесу едукації професор бачив крізь призму учасників і чинників освітнього процесу: учителя, учня і предмету/діяльності. Ключову умову перебудови навчально-виховного процесу на основі демократизації він убачав в забезпеченні умов для самостійної діяльності учня, організатором якої повинен виступати учитель. Самостійна творча діяльність учня на уроці, як наголошував О. Вишневський, є запорукою формування людини – суб'єкта демократичних стосунків, до яких іде наше суспільство. Таке навчання є переважно розвивальним, і головним «продуктом» його є не глибокі знання, а здатність людини до ініціативи – інтелектуальної і соціальної, її розвинутість [141, с. 69–70].

Тож науковець засуджував превалювання інформаційної спрямованості едукації. Ще 1991 р. він пропонував переглянути традиційні підходи до визначення кількості і якості інформації, яку учні повинні засвоювати у вигляді основ наук, а тому наполягав на потребі вилучення зі шкільних планів низки дисциплін, їх інтеграцію у більш загальні предмети, раціоналізацію обсягу інформації у кожному з них. Функцію добору інформації пропонував покласти на вчителів [55, с. 10–12]. На початку 2000-х рр. педагог наголошував, що «у нашій школі міцно закріпилася одна тенденція: постійне домінування інформаційного каналу. У цьому він бачив прояв авторитарної педагогіки, що передбачає зокрема винятковий інформаційний вплив вчителя на учнів під час

уроку» [141, с. 72–73]. О. Вишневський, як прихильник педагогіки співробітництва, намагався більш чітко «окреслити функції вчителя у контексті демократизації освітнього процесу: одержання і опрацювання зворотної інформації, що стосується навчання, виховання і розвитку учня; безпосередній стимулюючий вплив на учня (сугестія, оцінка тощо); визначення і презентація об'єкта діяльності учня (у вигляді задачі); вплив на процес діяльності учня (забезпечення посібниками, унаочненнями, супутня допомога)» [142, с. 66].

Сутність педагогіки співробітництва, на думку вченого, полягає «в демократичному та гуманному ставленні до дитини, забезпеченні їй права на вибір, власну гідність, повагу, права бути такою, якою вона є, а не такою, якою хоче її бачити вчитель» [143, с. 73]. Впровадження в життя ідей педагогіки співробітництва здійснюється двома шляхами: романтично-гуманістичним (ідеї В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі); розподілу функцій вчителя та учня і організація їхньої співпраці. Другий шлях передбачає ретельну підготовку вчителем для дитини навчального завдання (задачі), розробку «в деталях його розв'язання різними групами учнів тощо. Функція учня – на добровільних засадах прийняти запропоновану вчителем задачу як свою і самостійно її розв'язувати. У такому випадку обидва учасники навчання і виховання – вчитель і учень – рівноправні, вони – суб'єкти діяльності. Психологічну основу педагогіки співробітництва складають суб'єкт-суб'єктні стосунки – співпраця двох суб'єктів. Цей тип взаємин є для навчально-виховного процесу оптимальним, бо, з одного боку, зберігає за вчителем функцію управління, а з іншого, – надає учневі можливість діяти самостійно» [141, с. 75–76)].

Характеризуючи функції процесу освіти (інформативну, виховну, розвивальну), О. Вишневський розкривав їх змістові і процесуальні ознаки, психологічні засади. Так, О. Вишневський вкотре наголосив на домінуванні в сучасній українській школі саме інформаційної складової освіти. Її завдання полягає у формуванні в учнів знань, умінь і навичок, що становлять послідовні щаблі глибини засвоєння інформації [143, с. 75–76]. Процес засвоєння інформації учений описав, врахувавши загальновідомі психічні етапи:

сприймання – осмислення і розуміння – узагальнення – закріплення – застосування на практиці [143, с. 79–81]. Він детальніше зупинився на психолого-педагогічних передумовах тренування навичок, вказавши на цілеспрямованість й усвідомленість тренування, раціональне розгортання процесу тренування в часі, мотивацію навчання [143, с. 81–82].

Розкриваючи виховну функцію едукації, О. Вишневський вів мову про «виховання на уроці», яке вважав керованим і соціально спрямованим процесом, відзначивши, однак, можливість «неконтрольованої» взаємодії учнів із середовищем. Учений вказав на роль вчителя-виховника, котрий повинен надавати морально-етичну допомогу учневі-вихованцю. Певну увагу О. Вишневський присвятив характеристиці «виховної ситуації» під час уроку, компонентами якої вважав: суб'єкта виховання (учня); об'єкта (предмет, з яким учень взаємодіє); ставлення суб'єкта до об'єкта, що є наслідком відповіді на головне питання виховання. Звичайно, один такий акт «зустрічі» учня з предметом (суб'єкта з об'єктом) ще не вирішує долі виховання. Але якщо аналогічна ситуація повториться багато разів, то вона зумовлює певний «виховний продукт» – формування поглядів, переконань, навичок, звичок [140, с. 82]. Учений сформулював низку вимог до вчителя, як організатора виховного процесу: займати послідовну моральну позицію, відрефлексовувати сприймання учнем авторитету вчителя, знати і враховувати погляди та переконання учня [142, с. 92–93]. Дослідник акцентував на необхідності демократичного авторитету вчителя, його здатності допомогти учневі у самовихованні.

Трактування розвивальної функції процесу едукації спирається на авторське бачення поняття розвитку. Він заперечив бачення «розвитку учня крізь призму багатства його знань, умінь і навичок, натомість зосередив увагу на таких ознаках: розвиток завжди пов'язаний з потребою діяльності і розширює здатність до неї; відсутність «розвинутості» не вважається антисоціальним моментом (на відміну від відсутності вихованості); розвиток є процесом односкерованим, поступовим, може прискорюватися або сповільнюватися» [143, с. 98–99]. Професор запропонував власне визначення поняття розвиток, як

«удосконалення функцій та якостей людини, що стосуються духовної, психічної, соціальної та фізичної сфер її життєдіяльності. Головною ж передумовою розвивального навчання він вважав працю дитини на межі своїх можливостей у контексті досягнення щораз складніших і вищих цілей» [143, с. 99].

Головним дієвим педагогічним засобом розвитку учня в умовах освітнього процесу О. Вишневський вважав «задачу, яка містить проблему, що потребує розв'язання. Будь-яке завдання можна вважати повноцінною задачею тоді, коли воно характеризується проблемністю і здатне активізувати творчо-пошуковий потенціал учня, спричиняє напруження» [143, с. 101]. Вчений 2001 р. писав про чотири типи задач, які залежать від природних можливостей дитини: задачі пізнавального характеру, задачі репродуктивного характеру, задачі на вміння і творчі задачі. Перед вчителем постає неабияка проблема щодо побудови системи задач, доступних кожній дитині на рівні її максимальних можливостей [110, с. 9]. Дослідник також розглянув питання класифікації задач, які в педагогічній науці часто поділяють на репродуктивні, конструктивно-варіативно-пошукові і творчі. Однак, вказавши на існування найлегшого типу задач (ідентифікація засвоєного), запропонував поділити їх на ступені, які пов'язані з рівнем компетентності («спроможності») учня: початковий, середній, достатній, високий [142, с. 97–98]. У цьому контексті О. Вишневський вказав на компетентнісну складову едукативної діяльності учнів у школі, а також відстоював ефективність тих задач, розв'язання яких вимагають від учня пошуку і засвоєння нової інформації [142, с. 100].

Зміст освіти, на переконання О. Вишневського, має двокомпонентну структуру, яка охоплює інформативний та діяльнісний компоненти. Акцентувавши на потребі нівелювати традиційну перевагу інформативного компоненту, встановити «певний розумний баланс між засвоєнням інформації і розвитком особистості», розвантажити учнів, оскільки творча діяльність учня і його розвиток можуть здійснюватися не обов'язково на дуже широкому інформативному матеріалі [141, с. 112–113]. Ведучи мову про діяльнісний компонент змісту едукативної діяльності, він наголосив на існуванні двох видів самостійної праці учня: пізнавальної і перетворювальної. Через пізнавальну діяльність учень

сприймає предмети, явища, процеси, діяльність інших людей тощо, а відтак систематизує і закріплює одержану інформацію в пам'яті. Пізнавальній діяльності властива переважна односкерованість, що визначається як лінія, що йде від зовнішнього світу до людини. Перетворювальна діяльність характеризується установкою людини на перебудову (перетворення) зовнішнього середовища, тобто лінією, що йде від людини до предмета. Відповідно до своїх потреб і цілей, людина щось змінює у ньому, тобто трансформує його в інший стан [141, с. 114–115]. Педагог розумів, що пізнавальна та перетворювальна діяльність тісно взаємопов'язані, однак, саме друга містить більші розвивальні можливості.

Відтак, О. Вишневський наголосив на стратегічній важливості переорієнтації навчального процесу в українській загальній середній школі. Спрямованість школи на виконання нового соціального замовлення передбачає ґрунтовну реалізацію двох тенденцій: зведення до мінімуму прямої взаємодії вчителя і учня (фронтальні форми роботи) і відповідне збільшення частки самостійної навчальної праці кожної дитини; переорієнтація самостійної вільної діяльності учня переважно на розв'язання навчальних задач, до чого він іде через засвоєння необхідного мінімуму інформації, а також спираючись на довідкові навчальні засоби. Саме це забезпечить домінування на уроці перетворювальної діяльності, яка є самостійною за своєю природою [140, с. 97].

Щодо інформативного компоненту змісту едукативної, О. Вишневський виступив за вилучення з навчальних планів або скорочення низки предметів, інтеграцію їх у більш загальні, раціоналізацію інформації з кожного предмету тощо. Він писав про потребу збільшення можливостей опертя на довідникові матеріали, в тому числі і на технічні інформаційні системи. В основу розв'язання проблеми загального навантаження учнів, необхідно покласти авторитетні і надійні дані медичної експертизи, які визначали б реальні можливості дитячого організму різного віку. І саме до них слід пристосовувати навчальні програми, а не навпаки [141, с. 117].

На думку О. Вишневського, у розв'язанні питання щодо кількості інформації, яка потрібна учневі, укладачі програм і навчальних планів повинні користуватися трьома засадами. По-перше, у шкільному навчанні інформація (знання, уміння і навички) слугує засобом інтелектуального розвитку дитини, тим «полем», на якому будується проблемність, «задачний» характер едукції. Для такої мети не потрібно надто багато інформації. Наприклад, у математиці достатнім є «інформативне поле» до рівня квадратних рівнянь, як це практикується в деяких європейських системах освіти. По-друге, кожна людина мусить досягнути необхідний загальнокультурний рівень. Тут визначальну роль відіграють гуманітарні предмети – рідна та іноземна мови, історія, українознавство, інформатика тощо. По-третє, вже у школі, на основі первинних професійних орієнтацій, дитина може і повинна оволодівати певною кількістю «персональної» інформації – головню через вибір предметів чи навчаючись у спеціалізованих класах. Лише для цих учнів і з такою метою засвоєння інформації підвищеного рівня має реальний сенс [141, с. 117–118].

Професор акцентував на необхідності нових підходів до якості пропонованої учням інформації. Він виступав за подальшу гуманітаризацію інформативного компоненту змісту едукції, котра має здійснюватися шляхом нарощування питомої ваги тих людинознавчих дисциплін, які сприяють формуванню людяності та національного самоусвідомлення: історії, літератури, рідної мови тощо. Слід гуманітаризувати й точні та природничі дисципліни (тут учений спирався на ідеї К. Ушинського та Я. Кузьміва). Він також виступав за збільшення питомої ваги в навчальному плані середньої школи предметів естетичного циклу [142, с. 108–109]. У відборі інформації з певної навчальної дисципліни провідну роль слід віддати учителю, а на розгляд шкільних рад залишити формування навчальних планів, пропонування вибіркового дисциплін, вирішення питання про вивчення релігії, християнської етики тощо [141, с. 119–120].

Аналіз зазначених проблем привели О. Вишневського й до розгляду питання індивідуалізації освіти та пристосування навчальної інформації до

можливостей і потреб дитини. Він вважав необхідним здійснювати ці кроки шляхом профілізації навчання, забезпечення вибору навчальних дисциплін, типу навчального закладу, факультативного (додаткового) навчання, індивідуальних консультацій тощо. У контексті нормативних актів 1990-х і початку 2000-х рр., О. Вишневський відзначив спроби державних освітніх органів встановити інваріантну і варіативну складову стандартів освіти. Тут на інваріантну складову у початкових класах відводиться 90% год, а в основній і старшій школах – приблизно 84%. Варіативна складова формується навчальним закладом, і в початкових класах для неї відводиться 10% часу, а в основній і старшій школах – приблизно 16%. О. Вишневський схвально ставився до таких підходів, але все ж вказував на їх певну обмеженість і «нерішучість». Він наголосив, що у системах освіти держав з усталеними демократичними традиціями варіативна частина займає до 60–70% год і зорієнтована на вибір дитини, з врахуванням її можливостей і потреб. Підкреслював учений й значення профілізації класів у школі для реалізації завдання індивідуалізації освіти [142, с. 111–112].

Викликають зацікавлення й погляди вченого на навчання іноземних мов у школі. В одній зі своїх статей 2001 р. О. Вишневський писав, що під час вивчення іноземних мов слід щонайперше вдатися до двох організаційних кроків. По-перше, скоротити термін навчання. Розтягнутість курсу, на його думку, працює на руйнування навичок, на забування. Час, відведений на цей предмет, потрібно використати концентровано – і в школі (протягом 2-х років) і у вищому навчальному закладі – по 4–5 занять щотижня. По-друге, слід дослухатися до поради К. Ушинського і не рекомендувати вивчення іноземних мов дітям з низьким рівнем успішності. Нічого, крім формування комплексу неповноцінності, це навчання їм не дає. Зрештою, якщо й залишити цей предмет як обов'язковий для всіх, то таким дітям, на думку О. Вишневського, доцільно пропонувати як іноземні мови польську й російську [110, с. 9; 89, с. 43–44]. На жаль, професор не деталізував своє бачення, тож незрозуміло, як бути з вивченням іноземних мов у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Однак, ця згадка вказує на його бачення необхідності побудови навчання іноземних мов на основі концентрованого підходу.

О. Вишневський визначав дидактичні принципи як «основоположні ідеї, що пронизують собою всі рівні і компоненти освіти та засвідчують їх системну цілість» [143, с. 118]. Він поділяв їх на традиційні і нові (зумовлені новим соціальним замовленням). До традиційних зараховував принципи: науковості, систематичності, виховного навчання, зв'язку навчання з життям, природовідповідності, індивідуалізації, активності, наочності [143, с. 119–122]. Важливо, що він запропонував низку нових дидактичних принципів, які, на його думку, «продиктовані активізацією процесів демократизації та гуманізації освітнього процесу». Загалом він виокремив сім таких принципів: особистісно зорієнтованої едукації; диференціації понять й урівноваженість процесів навчання (засвоєння інформації), розвитку і виховання; забезпечення гармонії духовного, психічного, соціального і фізичного становлення людини; партнерства між суб'єктами едукації; орієнтації на «золоту середину» (уникнення крайнощів); проблемності (задачності) побудови процесу едукації; врахування етнопсихологічних особливостей дитини [143, с. 123–125]. Очевидно, учений розумів неоднозначність запропонованих принципів, посиляючись на відсутність достатньої кількості емпіричних даних. На нашу думку, сформульовані О. Вишневським «нові принципи дидактики» мали гіпотетичний і концептуальний характер, подекуди виходили за рамки теорії навчання й стосувалися інших аспектів освітнього процесу та трансформації української освіти в цілому.

Отже, О. Вишневський запропонував замінити поняття «навчально-виховний процес» терміном «едукація», під якою розумів триєдиний процес навчання, виховання і розвитку особистості. Виступаючи за перебудову процесу едукації на демократичних і гуманістичних засадах, він відстоював необхідність забезпечення вчителем умов для самостійної діяльності учня на уроці. Учений проаналізував інформативну, виховну, розвивальну функції освітнього процесу, визначив їх психологічні засади, змістові і методично-організаційні складові.

Дослідник охарактеризував основні дидактичні принципи, а також запропонував низку нових засад, зумовлених сучасним соціальним замовленням.

3.3. Погляди вченого на процесуальні аспекти навчання

Розкриваючи організаційні форми навчання, О. Вишневський зосередився на питанні удосконалення класно-урочної системи. Він вказав на головні недоліки цієї системи (стандартизація освіти, уніфікованість програм і методів навчання, зорієнтованість на середнього учня) та навів приклади альтернативних підходів: бел-ланкастерський, мангаймський, дальтон-план, бригадно-лабораторне навчання, план Лойда Трампа тощо [141, с. 134–136]. Учений назвав традиційні вимоги до уроку: організаційні, дидактичні, етичні, санітарно-гігієнічні [141, с. 137–138].

Скептично ставився О. Вишневський до прийнятого у вітчизняній педагогіці погляду на складові елементи уроку: вступна частина (організація уваги учнів, орієнтація на певну діяльність та ін.); перевірка виконання домашнього завдання; пояснення, вивчення і закріплення нового матеріалу; завдання додому; поточне оцінювання; підсумки роботи на уроці. На його думку, такий погляд на складові уроку ґрунтується на традиційному розумінні навчального процесу, як переважно засвоєння інформації, закріплення в пам'яті учня певних знань [140, с. 115]. Не задовольняла вченого й усталена типологізація уроків: урок засвоєння нових знань; урок формування вмінь і навичок; урок застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення та систематизації; урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок; нестандартні форми уроку. Він зауважив, що ця типологізація лише засвідчує недосконалість традиційних класифікацій, оскільки поняття «комбінований урок» може характеризувати більшість уроків [140, с. 117].

Окреслюючи сучасні вимоги до уроку, О. Вишневський виокремив низку принципів його побудови на сучасному етапі розвитку демократичної педагогіки: урок повинен бути особистісно зорієнтованим; на кожному етапі уроку повинна реалізуватися триєдина мета едукації – навчання, розвитку і

виховання; зміст та процес проведення уроку повинен забезпечувати стан рівноваги (гармонії) всіх підсистем життєдіяльності дитини; реалізації під час уроку педагогіки партнерства; уникнення крайнощів під час уроку, дотримання «золотої середини» між самостійною діяльністю учнів і фронтальною роботою учителя; невід'ємною структурною частиною уроку повинна бути навчальна задача, за допомогою якої реалізують завдання навчання, розвитку і виховання; під час уроку необхідно враховувати етнопсихологічні особливості дитини [141, с. 140–141]. Наголосимо на тому, що ці засади проведення уроку цілкомито перегукуються зі сформульованими О. Вишневським новими принципами дидактики, котрі він намагався вивести на основі соціального замовлення.

Крім урочної форми навчання, вчений вказав на важливість домашніх завдань. Посилаючись на досвід, він вважав доцільним дотримуватися таких вимог при їх підготовці: питома вага домашньої роботи учнів за теперішніх умов перевантаження інформацією має бути мінімальною; найбільший дидактичний і виховний сенс мають конкретні завдання (письмові вправи, малювання і графічні роботи, вивчення напам'ять тощо); домашні завдання повинні бути пов'язані з тим, що робиться на уроці, проте завдання і вправи повинні бути значно легшими, ніж ті, що виконувалися в класі під керівництвом учителя; домашні завдання потребують глибокої і добре продуманої диференціації – з таким розрахунком, щоб жоден учень не відчував свою неспроможність їх виконати; домашню роботу учнів учитель постійно тримає в полі зору, але у випадку її невиконання не вдається до «крайніх заходів»; домашні завдання треба давати не в кінці уроку і тим більше не нашвидкуруч (після дзвінка), а на початку або в процесі заняття, щоб учні могли заздалегідь врахувати потребу його виконання вдома [142, с. 132–133].

Розглядаючи питання діяльності вчителя й учнів на уроці, О. Вишневський детально зупиняється на проблемі методів навчання. Він не пропонував власного визначення поняття «метод», широко означивши його як шлях до мети. Класифікацію методів учений запозичив з праць Г. Ващенко, однак дещо удосконалив її. Як відомо, Г. Ващенко використав поділ методів на активні і

пасивні, в основу якого, з одного боку покладено протиставлення діяльності вчителя і учня, а з іншого – рівень активності навчальної діяльності учня. Звісно, поняття активності-пасивності є відносними, тож мова може йти лише про співвідношення рівня діяльнісних зусиль. На думку Г. Ващенка, методи навчання можна поділити на три категорії: пасивні, напівактивні й активні [22, с. 117–119]. О. Вишневський погодився з таким поділом, але запропонував виокремити чотири групи методів навчання: пасивні, переважно пасивні, переважно активні й активні. Такий підхід він підкріплює й міркуванням про те, що він узгоджується з новою шкалою оцінювання, зокрема її психологічним обґрунтуванням [143, с. 139].

Учений наголошував, що навіть чітке розуміння методів не забезпечує правильність їх вибору, бо в класі сидять діти з різними здібностями і можливостями. Одні з них здатні діяти на високому щаблі діяльнісної активності, а інші – лише на рівні пасивних і переважно пасивних рівнях (запам'ятовування і репродукція). Однак, ми не погоджуємося з думкою О. Вишневського: що активніший на уроці вчитель, то менше шансів на активність мають учні [143, с. 139]. Насправді від активності вчителя у застосуванні переважно активних й активних методів навчання також залежить результативність діяльності учня, здобуття ним знань, умінь та навичок, і, зрештою, його розвиток.

Пасивними методами О. Вишневський називає лише ті з них, які забезпечують запам'ятовування інформації й освоєння знань. З інтелектуальних процесів тут мобілізується пам'ять та частково аналогія. Переважно пасивні методи передбачають не тільки закріплення у пам'яті (довготривалій чи оперативній) якоїсь інформації, але й відтворення її своїми словами. Репродукція є характерною ознакою цих методів. Переважно активні методи передбачають самостійне виконання учнями певних розумових операцій на основі запропонованої вчителем інформації. Активні методи постійно спонукають учня до творчого вчинку, що передбачає дію, яка здійснюється людиною вперше і у певній незалежності від «рецептів ззовні». У цьому випадку учень виходить за

межі відомого йому інформативного поля і щось «відкриває», про щось «здогадується», щось «винаходить» – внаслідок напруження своїх здібностей, волі, мислення, уяви тощо [143, с. 139–141].

Аналізуючи організаційні аспекти застосування методів, О. Вишневський кожену групу методів навчання розглянув крізь призму діяльності вчителя й учня. Так, при застосуванні переважно активних методів, діяльність учня характеризується самостійністю, але з опорою на текст. Така діяльність має індивідуальний характер і добре піддається технології диференціації. Діяльність учителя в контексті застосування переважно активних методів передбачає наявність у нього певної технологічної підготовки, зокрема здатність трансформувати інформацію зі свого предмету у серію різнотипних навчальних задач [142, с. 138]. Оцінюючи такі трактування О. Вишневського, доходимо до висновку, що усі методи навчання він розглядав як механізми застосування навчальних задач певної складності, зорієнтовані або на ідентифікацію та відтворення інформації, або на її творче, самостійне «винайдення» учнями.

Доволі критично О. Вишневський висвітлював фронтальні форми роботи на уроці, зауваживши, що вони методично прості, не потребують від учителя якихось особливих педагогічних технологій, є зручними, оскільки дають змогу педагогові постійно стежити за рівнем і якістю засвоєння знань, формування умінь і навичок. Однак, фронтальні форми роботи дуже екстенсивні. «Адресуючи свій стимул класові, вчитель фактично не адресує його нікому конкретно. І якщо навіть припустити, що одержане фронтально завдання примушує якусь частину учнів прогнозувати відповідь в атмосфері очікування можливого виклику, то вже в момент самого виклику одного учня свідомість решти відключається. Цикл діяльності не завершується» [141, с. 152]. Вважаємо, що вчений був надто категоричним у своїх твердженнях, бо ж свідомість не усіх учнів «відключається», при роботі вчителя з одним учнем. Проте, в узагальненому вимірі О. Вишневський, звісно, мав рацію, коли вказував, що застосування фронтальних форм роботи часто руйнує мотивацію учнів, а найбільш методично невдалим засобом є виклик одного учня до дошки.

Педагог виступав за те, щоб звести до мінімуму фронтальні форми роботи, натомість використовувати такі, які активізують самостійну діяльність всіх учнів. Серед них він називав індивідуально-масову, роботу в парах і роботу в групах. Під терміном «індивідуально-масова діяльність» він розумів самостійне (іноді частково кероване) виконання різних завдань (розв'язання задач) всіма учнями одночасно. Як правило, вони мають письмовий формат, хоча можуть існувати й усні різновиди (наприклад, у початковій школі при вивченні рідної мови). Загалом індивідуально-масове виконання завдань забезпечує одночасну участь всіх учнів, інтенсифікує едукативний процес, підвищує коефіцієнт корисності навчального часу. Якщо ж учитель володіє технологією диференціації навчання, то може забезпечити можливість кожному учневі розв'язувати посильні для нього завдання [142, с. 144].

Роботу в парах О. Вишневецький трактував як «усне або письмове виконання навчального завдання (розв'язання навчальної задачі) двома учнями в умовах синхронної роботи всіх пар» [142, с. 145]. Він убачав у роботі в парах дуже зручний методичний спосіб, який дає вчителю можливість ще й керувати процесом діяльності кожного учня, що особливо важливо для тих, які відстають. Оволодівши технологією побудови навчальних задач, учитель може пропонувати їх диференційовано. При цьому у парах можуть успішно співпрацювати сильний і слабший учні. Робота у групах, згідно з О. Вишневецьким, передбачає поділ класу на мікроколективи з 3–5 або іноді з 8–10 осіб – на чолі з лідером, який визначається стихійно. Кожній із груп рекомендується менш-більш об'ємна задача, що передбачає пошук інформації, її аналіз і синтез, відбір необхідних даних та їхню перевірку, оцінку одержаного результату [142, с. 146]. Навівши декілька прикладів побудови роботи у групах, вчений визнав, що методика застосування групових форм роботи учнів все ще недостатньо розвинена.

Дещо спрощено учений оцінював важливість інтерактивних методів навчання, серед яких називав дискусії, процедури «суду», рольові ігри, «прес-конференції» тощо. Він зауважує, що вони відомі ще з часів Сократа

(«сократівський метод»), але мають нові перспективи з огляду на поширення європейських педагогічних технологій. О. Вишневський наголосив: формальне запозичення інтерактивних методів, може й не дати позитивних наслідків, бо за умов панування авторитарних стосунків на уроці вони тяжіють до звичайної фронтальності [141, с. 158–159]. Наважимося за опонувати шановному вченому, наголосивши, що інтерактивні методи реалізуються або ж у формі індивідуально-масової роботи, або ж в умовах роботи в групах, або ж в умовах виконання індивідуальних завдань. Загалом їх не слід трактувати як форми роботи, а лише як методи навчання, що більш чіткіше увиразнює їхній едукативний потенціал.

Наступним аспектом дидактики, на котрому зосереджував наукову увагу О. Вишневський, були передумови успішної діяльності учня на уроці. У цьому контексті вчений аналізував проблему формування мотивації навчання. Дослідник слушно зауважив, що мотиви навчання мають двоякий характер: вони можуть бути зовнішніми і виступати у вигляді вимог навчальних планів, програм, школи, вчителів, батьків тощо, а можуть зумовлюватися внутрішніми почуттями учня, пов'язаними з особистими інтересами, переконаннями, намірами, мріями, ідеалами, пристрастями, сформованими раніше установками. Дія зовнішніх і внутрішніх чинників мотивації («я повинен» і «мені хочеться») має бути врівноваженою. Оскільки мотивація має важливе значення у навчанні, вчителеві важливо своєчасно збудити, зберегти і підтримати її. Але для цього йому необхідно чітко бачити можливі джерела мотивації [143, с. 152–153].

Серед джерел навчальної мотивації учня вчений виокремлював: усвідомлення і прийняття учнем суспільної потреби навчання; формування в учнів особистісних потреб засвоєння навчальної дисципліни (цьому сприяє природня потреба самовираження); задоволення від самого процесу навчання (радість пізнання, радість досягнення результату, реалізація закладеної еволюцією потреби інтелектуальної діяльності); роль і діяльність учителя, його доброзичливі стосунки з учнями. Визначальним джерелом мотивації О. Вишневський називав працю, а в теперішніх умовах –

навіть ринок праці. Проблема мотивації навчання у школі, на його думку, зводиться не до того, як її сформулювати, а як її зберегти, не загубити, не зруйнувати, розвинути, як забезпечити дитині радість власного досягнення [143, с. 152–156].

Для успіху процесу навчання важливо створити такі умови, за яких максимально реалізувалися б індивідуальні можливості кожного учня. Це загострює проблему реалізації диференціації навчання, яка передбачає «всеосяжне пристосування змісту і процесу навчання до індивідуальних можливостей кожного учня». Здійснення диференціації на практиці передбачає: вивчення типологічних особливостей учнів та рівня їхньої успішності з метою загальної оцінки їхніх можливостей; організаційне розв'язання проблеми диференціації, наприклад, поділ групи на підгрупи з урахуванням навчальних можливостей учнів, виділення окремих підгруп слабших або сильніших учнів тощо; вивчення вимог програми і структури змісту навчального предмету з перспективи його можливого скорочення, розширення, спрощення, дозування, градування тощо; побудова на цій основі апарату різнорівневих навчальних задач і вибір методів та форм їх розв'язання. Головну мету диференціації О. Вишневський бачив у тому, щоб кожному учневі дати шанс працювати на межі своїх можливостей і, отже, забезпечувати прогрес, постійну віру в свої сили [142, с. 154].

Він вів мову про три форми диференціації: відкриту, напіввідкриту, приховану. Наголошував, що вдаючись до відкритого чи напіввідкритого поділу учнів на підгрупи, потрібно: приділяти увагу педагогічному тактові, щирій прихильності до дітей, особливо, до тих, що встигають слабо; постійно стежити за ростом відстаючих учнів, відзначати їх, даючи їм шанси на перехід до сильнішої групи; попереджувати будь-які вияви дискримінації щодо слабших учнів; довести учням доцільність диференціації; спиратися на підтримку батьків [143, с. 156–157].

Серед передумов успішної діяльності учнів на уроці вчений виокремлював психологічний клімат. По-перше, позитивний психологічний клімат на уроці

починається із самонавіювання вчителя, котрий повинен переконувати себе, що діти, яких він навчає, – найкращі, найстаранніші. По-друге, чимале значення має тут авторитет вчителя. По-третє, величезну роль відіграє емоційна основа навчання, «емоційний настрій уроку», позитивне емоційне ставлення до навчальної праці з боку усіх учасників навчального процесу. По-четверте, супутником емоційно піднесеного стилю уроку повинен бути гуманізм стосунків учителя та учнів, а також стосунків у середовищі школярів. По-п'яте, оптимізм навчання й «ідеалізм праці» повинні панувати на уроці [143, с. 159–161]. Не заперечуючи таких тез, все ж наголосимо, що дослідники у сфері загальної і вікової психології більш ретельно й обґрунтовано характеризують психологічний клімат уроку.

Професор О. Вишневський також розглянув питання організації діяльності учнів на уроці. Учений виділив два напрями перебудови традиційної організації уроку. Перший напрям – застосування гнучкої системи розсаджування учнів на уроці (півколом, колом, буквою «П», парами «сильний – слабший», групами, індивідуально тощо), що знімає почуття напруженості і нерівного партнерства. Такі схеми розсадження дають учителеві можливість швидко реорганізувати клас відповідно до потреб навчального процесу [142, с. 159]. Позитивно оцінював педагог і застосування режиму вільної поведінки дітей на уроці, однак, на жаль, лише побіжно окреслив його характер, уникнувши питання про його організаційно-дисциплінарні рамки.

Учений порушив проблему профілактики труднощів в учнів на уроці. Він зауважив, що при фронтальній роботі з учнями учитель має змогу одразу виправляти помилки учнів. При використанні індивідуально-масових, парних і групових форм роботи учителеві не завжди вдається ефективно реагувати на помилки дітей при розв'язанні завдань. Щоб уникнути ситуації, коли помилки стають для учнів непереборними труднощами і знижують їхню мотивацію до навчання, О. Вишневський пропонував два шляхи: завчасно підвести учнів до успіху шляхом попереднього доопрацювання необхідної цільової інформації або окремих, потрібних для розв'язування задачі, операцій; надати різним групам

учнів додаткову підтримку у самому процесі розв'язування навчальної задачі (план, ключові слова, дати, географічні дані, окремі формули тощо) – у вигляді індивідуальних карток, з допомогою гаджетів, довідників тощо [143, с. 163].

Контроль й оцінювання досягнень учнів складають суттєву частину дидактичних візій О. Вишневського. Розглядаючи поняття контролю, професор повторив твердження М. Фіцули, що виокремлює такі функції цього процесу: освітню – спостереження за процесом навчання учнів і ходом реалізації навчальних програм; діагностичну – допомагає з'ясувати успіхи і прогалини у засвоєнні знань, умінь і навичок; виховну – сприяє формуванню в учнів дисципліни праці тощо; стимулювальну – розвиває спонуки до навчання; управлінську – дає можливість коригувати процес навчання та ін. [317, с. 192–193; 140, с. 149]. Дослідник наголошував, що контроль освітніх досягнень учнів має бути системним, індивідуальним, об'єктивним, відкритим, доброзичливим. Він розрізняв три види контролю: поточний, періодичний і підсумковий. Усі ці види прямо пов'язані з оцінюванням.

Особливу увагу О. Вишневський приділяв самоконтролю, за умов якого учень самооцінює свою діяльність. На його думку, самоконтроль має дві важливі особливості: по-перше, є процесом постійним, безперервним і супроводить саму діяльність; по-друге, у його процесі беруться до уваги і приховані огріхи, відомі лише самому учневі, які часто залишаються поза полем зору зовнішнього контролю. Звичайно, в практиці організації самоконтролю часто виникає потреба забезпечувати учнів еталоном діяльності й очікуваного результату, або хоча б самого результату (наприклад, зразком виконання задачі) [140, с. 151]. Учений також вів мову й про умови взаємного контролю учнів, однак лише підкреслив його значення, не навівши конкретних методик реалізації.

Оскільки на початку ХХІ ст. в систему загальної середньої освіти України було запроваджено нову шкалу оцінювання, то учений ретельно аналізував це нововведення. У січні 2022 р. в газеті «Освіта» він опублікував статтю «Оцінка: як застосовувати нову шкалу (концептуальний підхід)». Тут вчений вказав на особливості нової 12-бальної (чотириступеневої) системи оцінювання. По-

перше, вона спрямована на певне «знецінення» оцінки, сприяє поступовому відходу у минуле ситуації, коли «дитина ходить до школи лише за оцінкою». По-друге, в контексті прогнозованої системи едукації оцінюванню підлягає не рівень засвоєння інформації (у вигляді знань, умінь і навичок), а компетентність, під чим розуміють здатність (спроможність) учня долати проблеми. По-третє, трактуючи оцінку як чинник заохочення та схвалення і відкриваючи дитині простір для самоаналізу і самооцінювання (без чого не може сформуватися самодостатня особистість), нова система виключає оцінку негативну, що досі відігравала каральну роль [98, с. 2].

Учений підкреслював, що знецінення оцінки зовсім не означає зниження вимогливості до дитини. Проте, замість повсякденного оцінювання запроваджується «періодичний звіт» дитини про виконану нею роботу. На думку О. Вишневського, нова шкала оцінювання, якщо її застосувати правильно, стимулюватиме намагання дитини діяти з максимальною опорою на свої психічні можливості, мобілізуючи розум, здібності, волю, ціннісні орієнтації, тобто вестиме до розвитку. Вона спрямована на нарощування творчого потенціалу дитини, здатності до нестандартних рішень, евристичності, здогадливості, наполегливості, відповідальності [140, с. 153–154; 145, с. 11]. Назагал, учений позитивно оцінював впровадження нової шкали оцінювання.

Детально описавши переваги нової шкали оцінювання, О. Вишневський додавав власну інтерпретацію до теоретичного обґрунтування її доцільності. Насамперед, він співставив її з видами діяльності різної складності: пізнанням (запам'ятовуванням), репродукцією; конструктивно-варіативно-пошуковою діяльністю та творчістю [98, с. 2]. Характеризуючи трансформування контролю досягнень учнів у контексті вимог освітніх реформ, учений передбачав зростання питомої ваги самоконтролю і взаємоконтролю учнів, втрату поточним оцінюванням свого колишнього значення, поступове домінування тематичного оцінювання [142, с. 172–173].

Отже, аналізуючи практику едукації учнів закладів загальної середньої освіти, О. Вишневський, передусім, характеризував організаційні форми

навчання, вів мову про вдосконалення класно-урочної системи в умовах розвитку демократичної педагогіки. Значну увагу він приділив методам навчання, котрі об'єднував у чотири групи: пасивні, переважно пасивні, переважно активні й активні. О. Вишневський виступав за активне використання індивідуально-масової роботи, роботи в парах і групах; розкривав проблему формування мотивації навчання, описував три форми диференціації, порушив питання профілактики труднощів учнів на уроці, писав про ефективне застосування контролю й оцінювання.

3.4. Історико-педагогічні дослідження науковця

Аналізуючи теоретичні засади української освіти, О. Вишневський часто використовував праці відомих педагогів минулого. Він наголошував: з історії ніхто і ніщо не повинні бути викресленими [53, с. 11]. Проте до питання використання історико-педагогічної спадщини підходив доволі прагматично, вважаючи необхідним у розбудові сучасної педагогічної науки та освіти брати за джерельну основу тільки ту педагогічну спадщину, яку актуалізують сучасне соціальне замовлення та потреба відродження автентичної педагогіки.

Учений наголошував що «педагогіка стає потрібною і реально значущою лише тоді, коли відповідає на потреби самого життя, має виразну «прив'язку» до дійсності – якщо змінюється дійсність, мусить мінятися і педагогіка. В іншому випадку вона приречена на самоізоляцію, безплідність, ризикує перетворитися на «суб'єктивний коктейль» думок і пропозицій, а це означає втратити своє історичне призначення...» [53, с. 11]. Міркування дослідник ілюстрував оціночними судженнями щодо спадщини двох українських педагогів – К. Ушинського та А. Макаренка. Спадщина першого, на думку О. Вишневського, була вкорінена в українську та європейську дійсність, ґрунтувалася на традиції. Натомість А. Макаренко творив свою педагогічну систему, з одного боку, ігноруючи педагогічну традицію, а з іншого, орієнтуючись на потреби побудови соціалістичного суспільства. Науково-теоретичним підґрунтям його напрацювань стала комуністична ідеологія.

Творчість К. Ушинського тривала у часі певної лібералізації суспільно-політичного життя в Російській імперії, яке позначилося деякою лібералізацією та реформуванням соціальних відносин. Натомість творчість А. Макаренка розгорталася в умовах становлення тоталітарного суспільства й слугувала підмурівком формування відповідної педагогічної теорії. Порівнюючи погляди К. Ушинського та А. Макаренка, дрогобицький дослідник робив висновок, що саме ідеї першого були спрямовані на становлення людини, здатної жити в умовах демократії [53, с. 11].

У рецензії на працю Ю. Руденка «Основи сучасного українського виховання» (2003) О. Вишневський висловив таку ж думку: педагогіка повинна служити своєму часові. Зазначену книгу він сприйняв як «продуктивну спробу пошуку сучасного і майбутнього у минулому». На думку рецензента, у минулому зароджується те специфічне для нації, що є для неї характерним на всі часи, що виражає сукупність її родових ознак. Тож позитивним здобутком праці Ю. Руденка він вважав окреслення перспективи «цілісного дослідження нашої виховної традиції крізь призму потреб сучасного, спрямованого на пошук нашої автентичності у виховній традиції» [38, с. 7].

Першою історико-педагогічною працею О. Вишневського стала розвідка щодо доцільності використання ідей Першого українського педагогічного конгресу (1935) у практиці сучасного українського виховання. Науковець акцентував увагу на твердженнях галицьких педагогів міжвоєнної доби щодо морального, релігійного, національного, громадянського виховання [115]. Більш ґрунтовною історико-педагогічною студією виявилася передмова О. Вишневського до четвертого тому перевиданих в Україні творів Г. Ващенка [211]. Згодом дослідник декілька разів її републікував з незначними змінами [44; 212, с. 4–48]. У цій праці дослідник підкреслив автентичність витоків педагогічних візій Г. Ващенка (1878–1967). Цікавими є його рефлексії з приводу процесу самозбереження суспільства з допомогою освіти і виховання молоді. У ньому «беруть участь три головні чинники: сам народ, який творить свою виховну систему (навіть за умов життя в неволі); його гуманітарно-творча еліта,

що втілює цінності суспільства в своїх образах – у літературі, філософії, мистецтві – і передаючи їх молодому поколінню, цим самим виконує свою виховну місію; нарешті – професійні педагоги-теоретики, які системно узагальнюють увесь цей виховний досвід, включаючи і досвід вселюдський та пристосовують його до вимог соціального замовлення у вигляді певних педагогічних концепцій, настанов і рекомендацій». При цьому О. Вишневський підкреслював необхідність вивчати «педагогічний контекст» епохи, оскільки жоден педагог не є вільним від впливу історичних обставин [212, с. 4–5]. Відтак, окреслив біографію Г. Ващенка на тлі історичних процесів першої половини ХХ ст., відзначив його активну творчу діяльність в еміграційний період, констатувавши: у постаті цього педагога слід бачити «спадкоємця і продовжувача великого і багатовікового педагогічного досвіду українського народу і, зрештою, педагогічного досвіду європейського» [212, с. 8]. Саме з цих позицій дослідник пропонував вважати творчість Г. Ващенка невід’ємною складовою української демократичної педагогіки ХХ ст.

О. Вишневський деталізовано проаналізував погляди Г. Ващенка на комуністичну педагогіку, який вважав її засобом у руках тоталітарного більшовицького режиму для насадження антиприродного способу життя. Професор також підкреслював християнські і національно-патріотичні засади творчості полтавського педагога. На нашу думку, він цілком слушно виокремив два прояви педагогічних ідей Г. Ващенка. По-перше, «будучи справжнім християнином, він ніколи не вдавався до суперечок на рівні конфесійності. Християнство ним трактувалося широко – найперше як підґрунтя духовності. По-друге, націоналізм у його світогляді, – це не сліпа ненависть до інших народів, а виключно природовідповідна любов людини до свого народу і своєї землі» [212, с. 10]. Особливу увагу він приділив візіям Г. Ващенка на духовність, віру, моральне і національне виховання, детально з’ясувавши зміст виховного ідеалу.

Серед поглядів Г. Ващенка на освіту, О. Вишневський передусім виокремив засадничі тези: система освіти мусить відповідати соціально-

економічному устроєві держави; не лише суспільство впливає на освіту, але і добре організована освіта може позитивно впливати на суспільну свідомість і громадське життя; новітню українську систему освіти слід будувати з орієнтацією на особистість дитини, а не намагаючись пристосувати її до політичних догм [212, с. 19–21]. Привернули увагу дослідника й міркування Г. Ващенка про два підходи до змісту освіти (інформаційного та творчо-інтелектуального), між якими слід знайти «золоту середину». Тож школа повинна давати ґрунтовні знання і водночас розвивати у молоді здібності інтелекту [212, с. 21–22]. Доволі помітним у студії О. Вишневського є пошук у творах Г. Ващенка акцентів на діяльнісному та інформаційному компонентах освітнього процесу.

Професор зауважив, що у творах Г. Ващенка немає спеціальної уваги до ціннісного підходу, проте в рамках студій над виховним ідеалом писав про потребу «служіння Богу і Україні» [212, с. 26]. Репрезентацію виховних візій Г. Ващенка вчений представив відповідно до власного бачення напрямів виховання, а відтак вів мову про погляди педагога на моральне, національне, громадянське, родинне виховання і виховання характеру [212, с. 29–37]. Звісно, такі підходи до аналізу спадщини педагога мають право на існування в науці, однак, на нашу думку, задля встановлення істини і більш достовірного представлення інформації, доцільно було б розкривати історико-педагогічний матеріал на основі виявлення ключових поглядів автора.

Розкриваючи думки Г. Ващенка щодо методичного інструментарію навчання та виховання дітей, О. Вишневський визначив п'ять важливих для української педагогіки моментів: заперечення авторитарності як в родинному, так і громадському вихованні, відстоювання золотієї середини між вихованням і самовихованням; органічним елементом становлення особистості є релігійне виховання; у вихованні необхідно враховувати етнопсихологічні особливості дітей; християнські засади допомагають становленню сильного характеру людини, сприяють формуванню життєво активних особистостей; не слід зводити виховання лише до розвитку, а також абсолютизувати права вихованців на

противагу зусиллям вихователів [212, с. 39–41]. О. Вишневський коротко представив погляди Г. Ващенка на чинники та інституції виховання й наголосив на потребі подальшого системного вивчення творчої спадщини педагога.

Певним продовженням дослідження творчості Г. Ващенка стала стаття О. Вишневського (2008), в котрій він презентував міркування щодо актуальності ідей педагога для сучасної української освіти і педагогіки, та водночас протиставив їх поглядам А. Макаренка [42; 45]. Останнього він назвав головною і навіть символічною постаттю радянської «нової педагогіки», який писав її «від себе», спираючись на «класиків марксизму-ленінізму» та свій непересічний талант. Натомість, Г. Ващенко найменував «оборонцем нашої національно-автентичної педагогіки». Учений відкинув думку, що Г. Ващенкові треба надавати такого ж значення як і А. Макаренкові й приписувати йому створення якоїсь «ващенківської» педагогічної системи. Педагогіка для Г. Ващенка була «не власною цариною для нарощування кар'єри, а нивою всенародною. Бо глибоко вірив, що педагогіку творить народ, а вчений покликаний лише цей досвід узагальнити, систематизувати, науково-впорядкувати. Звідси й місію Г. Ващенка слід трактувати як служіння нації, а велич цього служіння визначається його історичною значущістю» [42, с. 2]. Важливими з погляду історико-педагогічної науки були й такі висновки О. Вишневського: нікого з педагогів – ні Г. Ващенка, ні А. Макаренка – не слід судити, бо жили своїм життям, збагнути яке до кінця сьогодні неможливо; обидва педагоги і їхні праці належать історії, але з історії потрібно брати не те, що пропагували вони, а те, що відповідає нашим сучасним цілям і перспективам (з цього приводу О. Вишневський зауважив: «Таким взагалі є призначення історії педагогіки і так маємо оцінювати спадщину цих педагогів»); основним критерієм такого підходу і такого ставлення до історії педагогіки є конкретне соціальне замовлення на основі потреб і прогнозу нашого суспільного розвитку і яке намагаємося сприйняти та покласти в основу нашої освіти [45, с. 4]. Дослідник закликав відкинути симпатії чи антипатії до Г. Ващенка та А. Макаренка, пропонуючи адекватно оцінити їхню творчість лише зайнявши «виразну позицію щодо

нашого сучасного буття». Здійснити відповідну оцінку допоможе «відповідь на низку важливих питань, зокрема: кого обираємо зараз за виховний ідеал – образ чекіста (за А. Макаренком) чи образ Христа (за Г. Ващенком)» [45, с. 2].

Таку ж позицію О. Вишневський зайняв, досліджуючи творчість психолога і педагога Якіма Яреми та геніального українського вченого і письменника Івана Франка. 2003 р. започатковано серію праць «Українська педагогічна думка Галичини в іменах», першим випуском якої став збірник праць Якіма Яреми (1884–1964). Передмову до цього збірника написав О. Вишневський [109], згодом перевидавши її з незначними змінами [212, с. 68–86; 151, с. 329–341]. Учений підкреслив, що питання, які порушував Я. Ярема у 1930-ті рр. з психології та педагогіки були вкоріненими у свій час, однак вони також близькі нашому часові. Звісно, ж цю близькість пояснював історичною аналогією: вихід з імперського життя і перехід до громадянського суспільства [109, с. 25]. На нашу думку, прямої історичної аналогії між становищем українців у міжвоєнній Польщі та сучасними реаліями немає, проте, очевидно, що О. Вишневський брав до уваги певну демократизацію суспільних процесів у 1920–1930-ті рр.

Учений аналізував працю Я. Яреми «Українська духовність в її культурно-історичних виявах» (1934), розкриваючи його інтерпретацію поглядів К. Юнга на екстраверсійні та інтроверсійні типи людської особистості. Оперуючи студіями М. Костомарова, Д. Чижевського, В. Липинського, психолог Я. Ярема висловив чимало критичних поглядів на вади українського національного характеру, котрі, на думку О. Вишневського, зберігаються й сьогодні. Однак, важливими для нього були конструктивні й оптимістичні міркування Я. Яреми про можливість вдосконалення українського характеру, розвитку екстраверсійності, як шляхом адаптації до європейського життя, так і шляхом «шкільно-виховної праці» [109, с. 28]. У цьому контексті висловимо припущення про те, що саме творчість Я. Яреми привернула увагу О. Вишневського до етнопсихологічних аспектів сучасного українського виховання [212, с. 49–67].

Учений приділив увагу поглядам Я. Яреми на притаманну українцям релігійність [109, с. 29–30], бо саме вона підводила до думки про ключову роль

національно спрямованої церкви в оздоровленні духовного поля суспільства. На думку дослідника, високу ціну має та релігія і церква, яка відповідає історичним цілям нашої нації [109, с. 30]. Прихильно ставився О. Вишневський до думок Я. Яреми про необхідність національного характеру української школи, виховання молоді в дусі ідеалізму і героїської посвяти для Батьківщини [109, с. 31]. Він також бачив співзвучність оцінок психолога щодо реформ освіти і шкільництва в Польщі й теперішнім перетворенням в незалежній Україні. О. Вишневському імпонували висновки Я. Яреми про потребу скорочення обсягів навчального матеріалу, доцільність розвитку «інтелігентності» учнів (це поняття дослідник трактував як «компетентність»), використання активних методів навчання [109, с. 33]. З приводу психологічних праць Я. Яреми науковець відзначив декілька аспектів: усі вони орієнтувалися на концепцію дитиноцентризму, а відтак переорієнтацію навчання і виховання на індивідуалізацію та диференціацію в освіті; його студії з психології й досі залишаються значущими для шкільних психологів; праці науковця певною мірою вплинули на формування «ідеології» Першого українського педагогічного конгресу 1935 р. [151, с. 339–340]. Актуальними для нашого часу видалися вченому й міркування Я. Яреми про шкільні реформи, успішність яких залежить від культурного рівня суспільства, його моральної підтримки.

У зв'язку з наближенням 150-річного ювілею Івана Франка, О. Вишневський зосередився на дослідженні педагогічних ідей і поглядів Івана Франка (1856–1916). 2005 р. він опублікував дві статті, в яких висвітлив думки Великого Каменяра про зміст і методи виховання української молоді [60; 61]. Епоха І. Франка, на думку дослідника, була динамічною і йшла до демократії у всіх сферах життя, а сам він був у перших рядах тих, хто відстоював передові ідеї, що врешті-решт привели до розпаду імперії. Зважаючи на те, що сучасне українське суспільство перебуває в постімперській (післярадянській) добі, О. Вишневський підкреслював актуальність цих поглядів [60, с. 77].

Дослідник вказав на висловлювання І. Франка, який критикував авторитарний стиль виховання у тогочасній школі. Однак, не погоджуємося з

думкою О. Вишневського, що в умовах тоталітарного ладу не приділяли уваги боротьбі І. Франка з авторитаризмом у вихованні [60, с. 77]. Насправді, радянські вчені Г. Паперна, В. Смаль та інші неодноразово підкреслювали виступи письменника проти авторитарних підходів, проявів антигуманного ставлення до учнів.

Дослідник особливо акцентував на міркуваннях І. Франка щодо морального виховання дітей на вічних цінностях добра і справедливості, а не на мінливих принципах практичного життя. Він віднайшов у Франковій творчості візії про виховання дітей для життя у громадянському, демократичному суспільстві, критику соціально-політичних умов, які деморалізували дітей необхідністю рабського поклонництва перед сильними і багатими. У цьому він бачив схожість міркувань Каменяра з ідеями К. Ушинського [60, с. 78]. Цілковито погоджувався і з думками генія про недоцільність і шкідливість надмірної опіки над дітьми [61, с. 145–146]. Відзначивши необхідність подальшого дослідження творчості видатного українського вченого, педагог підкреслював завдання поставити його ідеї на службу сучасній педагогіці.

2007 р. О. Вишневський опублікував низку статей, які можна потрактувати як історико-педагогічні та соціально-філософські рефлексії вченого над поемою І. Франка «Мойсей» [158; 159]. Акцентовано підкреслював аналогію між історією виходу єврейського народу з єгипетської неволі та шляхом українського суспільства до свободи і демократії після розпаду СРСР. Тож в історії української державності, народу і його освіти О. Вишневський бачив історичний «оптимізм нашого поступу» [92; 93; 95; 94]. Приділяв увагу тим аспектам розгортання подій в «Мойсеї» І. Франка, які виказували пошук самоусвідомлення звільненого народу, викривали природу рабства, можливості розколу нації, діяльність «п'ятої колони», висвітлювали портрети народних провідників, а також з'ясовували місію нового покоління, яке народилося і сформувалося у дорозі до «землі обітованої». На думку О. Вишневського, поема «Мойсей» дуже виразно вказує на історичну й очікувану місію молодого покоління. Підтекстом всього її сюжету є визнання того, що людина,

сформувавшись у неволі, не може швидко стати вільною. Глибинні зміни у суспільній свідомості відбуваються лише за рахунок приходу нового покоління, яке здатне до боротьби і прагне її [95, с. 11]. У поетичній мові Франка дослідник бачив педагогічні вказівки: «Маємо і тут однозначну настанову для нашої освіти і нашої педагогіки – виховати молодь з твердим характером для великої справи» [158, с. 34; 159, с. 8].

Суспільно-педагогічними висновками О. Вишневського на основі рефлексій над глибинним змістом і метафоричною нарацією поеми «Мойсей» стали три тези. По-перше, в цьому творі висловлене переконання, що велику мету не можна досягнути ціною разових напружень, спалахів і «вибухів». По-друге, людині і народові нелегко позбутися рабства, бо воно є внутрішньою якістю. Через це дорога до свободи виявляється довгою і важкою, і до цього народ мусить бути готовим. По-третє, «свічку в пустелі духу» покликане засвітити молоде покоління, «новий народ», який зречеться ідеології рабства і прийме можливості та вимоги свободи [94, с. 192; 84, с. 122]. Попри цікаві аналогії та глибокі характеристики у цій студії О. Вишневського було доволі небагато власне педагогічного аналізу.

Однак, цей недолік виправлено у студіях з нагоди 160-ліття І. Франка (2016) [107; 108]. На відміну від попередніх праць, О. Вишневський опрацював значно ширшу джерельну базу, використавши наукові, літературні та публіцистичні твори Каменяра. Передусім, вказав на цивілізаційну спорідненість епох і соціального замовлення в освіті на межі ХІХ–ХХ ст. і на межі ХХ–ХХІ ст., відтак представив погляди письменника на систему освіти, зміст і методи навчання, виховання та розвитку. Дослідник розумів масштабні відмінності між двома епохами, але вказував, що у часи І. Франка в Австрійській державі поступово зароджувалося громадянське суспільство. Крім того, писав про схожість соціального замовлення, яке ставило завдання формування нової людини – діяльної, ініціативної, самодостатньої, конкурентоспроможної [107, с. 5–6]. У таких міркування проявилися погляди на історію як циклічний процес, часовий простір якого сповнений подових паралелей.

Цього разу вчений детально представив погляди І. Франка на освітню політику австрійських властей, розкрив його критику офіційних вимог влади до вчителів, якими заборонялася індивідуальна думка. Представив й висвітлення письменником недоліків тогочасної системи освіти, починаючи від початкових шкіл, яких катастрофічно не вистачало для забезпечення мінімальних потреб селянства в освіті, і завершуючи недоліками у гімназіях та вищій школі. Суголосними з нашими реаліями О. Вишневський вважав міркування І. Франка про спроби реформування гімназій, утворення громадських асоціацій і доцільність громадського нагляду над закладами освіти [107, с. 13–14].

Пишучи про зміст освіти, дослідник підкреслював, зокрема рекомендації І. Франка щодо вивчення іноземних мов, які полягали в акцентуванні не так граматичної підготовки, як засвоєння фонетичного матеріалу у письмі та розмовній мові. Відзначав і внесок видатного вченого у захист прав української мови як мови освіти [108, с. 32–33]. А от Франкове розуміння змісту виховання О. Вишневський представив у контекст власної моделі трактування змістових аспектів виховного процесу, й тому намагався диференційовано представити погляди Каменяра на моральне, патріотичне, громадянське, родинне, екологічне і валеологічне виховання, а також виховання характеру [108, с. 34–39]. Відзначимо, що науковець здійснив доволі ретельний підбір матеріалу для з'ясування зазначених аспектів.

Серед історико-біографічних праць вченого слід згадати і його невеликі розвідки (у співавторстві з О. Гентош, М. Шалатою) про А. Погрібного, голову ВПТ [232; 324]. У статтях підкреслювалася роль А. Погрібного у справі повернення спадщини Г. Ващенка з діаспори до України, відзначалися погляди на реформування освіти, видання педагогічних праць [232, с. 5; 324, с. 75]. Таким чином, О. Вишневський засвідчив своє визнання громадсько-організаційного хисту А. Погрібного, який помер у 2007 р.

Отже, історико-педагогічні погляди О. Вишневського спиралися на його концепцію про потребу досліджувати й впроваджувати у сучасний педагогічний процес ті історичні здобутки української педагогічної спадщини, які

відповідають на виклики сучасності й належать до національної автентичної педагогічної традиції. Вчений спеціально аналізував психолого-педагогічні візії Г. Ващенка, Я. Яреми, І. Франка, повсякчас підкреслюючи спорідненість епох і соціального замовлення тих епох, в яких творили зазначені мислителі. Дослідник дошукувався їхніх поглядів на зміст і реформування освіти, змістові і методичні аспекти виховання і розвитку, а також значення освіти для поступу українського суспільства.

Висновки до третього розділу

Досліджено, що О. Вишневський відводив значну роль педагогічній науці у трансформаційних процесах українського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. Учений вказав на низку прорахунків в освітніх реформах у другій половині ХХ ст., які слід брати до уваги при реформуванні освіти в незалежній Україні. 2000 р. він розробив концепцію реформування середньої школи, в якій, зокрема, йшлося про необхідність запровадження 12-річної середньої освіти і поділу її на чотири рівні, тривалістю три роки кожен. Значну увагу присвячував змісту освітнього процесу в загальноосвітній школі, акцентував на потребі використання інформативного та діяльнісного компонентів освіти.

Встановлено, що учений намагався елімінувати традиційне поняття «навчально-виховний процес», замінивши його терміном «едукація», під якою розумів триєдиний процес навчання, виховання і розвитку особистості. Ключову умову перебудови навчально-виховного процесу на основі демократизації він убачав в забезпеченні умов для самостійної діяльності учня. Відтак, критикував домінування інформативної спрямованості освіти, відстоював розширення діяльнісного компоненту едукації. Учений проаналізував інформативну, виховну, розвивальну функції освітнього процесу, визначив їх психологічні засади та змістові і методично-організаційні складові. Дослідник охарактеризував основні дидактичні принципи, а також запропонував низку нових засад, зумовлених сучасним соціальним замовленням.

З'ясовано, що аналізуючи практику едукації учнів закладів загальної середньої освіти, О. Вишневський розглянув такі аспекти: організаційні форми навчання; методи, форми, засоби діяльності учнів і вчителів під час уроку; передумови успішної діяльності учнів на уроці; контроль й оцінювання досягнень учнів. Розкриваючи організаційні форми навчання, учений писав про удосконалення класно-урочної системи, виокремив низку нових принципів побудови уроку з урахуванням розвитку демократичної педагогіки. Значну увагу вчений приділив характеристиці методів навчання, виокремлював чотири групи цих методів: пасивні, переважно пасивні, переважно активні й активні. Кожну групу методів навчання він розглянув крізь призму діяльності вчителя та учня. О. Вишневський виступав за мінімізацію фронтальності, натомість пропагував активне використання індивідуально-масової роботи, роботи в парах і групах. Учений також аналізував проблему формування мотивації навчання, характеризував три форми диференціації, порушив проблему профілактики труднощів в учнів на уроці, удосконалення контролю й оцінювання.

Встановлено, що історико-педагогічна проблематика, порівняно з іншими напрямками педагогічної науки, не перебувала на вістрі дослідницького інтересу О. Вишневського, який досліджував педагогічну спадщину І. Франка, Г. Ващенка, Я. Яреми. До історії педагогіки він підходив прагматично, наголошуючи на потребі використовувати ті ідеї і здобутки минулого, які можуть принести користь сучасній педагогічній науці, відповідаючи на виклики соціального замовлення.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Нанівський Р.С. Освітньо-дидактичні візії Омеляна Вишневського. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2024. Вип. 76. Т. 2. С. 232–238.
2. Нанівський Р.С. Процесуальні аспекти дидактики у педагогічній спадщині Омеляна Вишневського (1931 – 2019). *Педагогічна Академія. Наукові записки*. 2024. Вип. 8. С. 1–20. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12699411>

3. Нанівський Р.С. Функції освітнього процесу у трактуванні Омеляна Вишневецького (1931–2019). *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку. Матеріали XLVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 серпня 2024 року, м. Краків, Польща)*. Краків, 2024. С. 121–123.

РОЗДІЛ 4

ПОГЛЯДИ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО НА ВИХОВАННЯ І РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

У четвертому розділі охарактеризовано концептуальне бачення О. Вишневським загальних засад виховання і розвитку особистості, трактування ним змісту виховання і розвитку, розкриття чинників і методів виховання та розвитку. Водночас, окреслено можливості використання ідей та рекомендацій О. Вишневського у сучасному освітньому просторі України, передовсім у практиці навчання, виховання і розвитку дітей шкільного віку.

4.1. Загальні засади і зміст виховання у трактуванні вченого

Наприкінці 1980-х й особливо у 1990-х рр. професор О. Вишневський активно працював над теоретичними питаннями удосконалення виховання і розвитку дітей та молоді. Осмислюючи зміст і структуру навчально-виховного процесу, він дійшов висновку про необхідність чіткого розмежування понять «навчання», «виховання» і «розвиток» у системі педагогічного знання.

На початку 1988 р., розмірковуючи над питаннями перебудови навчально-виховного процесу, О. Вишневський характеризував «виховний аспект» діяльності учня і студента. На його думку, будь-яка людина, зокрема учень чи студент, завжди опиняється перед необхідністю певного ставлення до зовнішнього світу: факту, події, процесу, явища – усього з чим взаємодіє у своїй діяльності. Потребу формування певного ставлення у людини учений вважав явищем, сформованим еволюцією, трактуючи його як передумову її життєзабезпечення. Ситуацію, в якій людина (учень, студент тощо), виявляє своє ставлення до всього, з чим взаємодіє, дослідник називав «ситуацією виховання». Оскільки ж певна ситуація може багаторазово повторюватися, то акт ставлення перетворюється у свідомості людини на погляди, переконання, навички і звички. Саме через поодинокі ситуації і в результаті її неодноразового повторення формуються «модель ставлення» людини до природи, суспільства і себе самої

[196, с. 1]. Саме цю «модель ставлення» О. Вишневський вважав результатом виховання/самовиховання.

Тож, на думку вченого, виховання має декілька важливих характеристик. По-перше, воно є потребою людини, бо сформована модель поведінки служить для неї дороговказом, засобом саморегуляції. По-друге, це процес, який не завжди можна контролювати, але він проходить постійно. По-третє, це об'єктивний процес, незалежний від волі учителя в тому розумінні, що триває й тоді, коли вчитель не здійснює спеціальних заходів. По-четверте, предметну основу виховання складає об'єктивна дійсність [196, с. 1]. Водночас, учений наголошував на тому, що основою процесу виховання є власна діяльність вихованця. А тому слід вести мову не про, наприклад, «виховання патріотизму», а про сприяння формуванню патріотичних почуттів у людини через її діяльність. Завдання вихователя полягає у підборі предмета, який наводив би учня чи студента на відповідний самостійний висновок, у схваленні чи осудженні відповідного ставлення до нього, у тому, щоб у потрібний момент допомогти учневі (студентові) сформувати своє ставлення до предмета [196, с. 1–2].

Закликаючи уникати авторитарного тлумачення поняття «виховання», О. Вишневський наголошував: «Перше слово тут за людиною, яка формується» [196, с. 2]. По-суті, розкриваючи зміст виховання, учений акцентував увагу на первинній ролі людини-вихованця у цьому процесі, підводячи до думки, що виховання відбувається тільки через самовиховання. Дослідник описував цей процес таким чином: «спинившись перед необхідністю визначити своє ставлення до предмета, учень чи студент вдається до різних джерел інформації і до різних авторитетів. З одного боку, він виходить зі своїх власних інтересів і потреб, спираючись на раніше здобути власний досвід, а з іншого – враховує потреби і вимоги суспільства, колективу, інших людей, з якими живе і працює. При цьому він вступає у внутрішній «діалог» з навколишніми людьми – з учителем, батьками, друзями, колективом, суспільством. Цей вплив зовнішнього середовища є постійним, однак людина сама формулює його для себе. Вчитель, як представник суспільства, повинен цей процес бачити і спрямовувати, беручи

до уваги інтереси вихованця і суспільства. Виховне завдання вчителя/вихователя полягає у тому, щоб впливати не стільки на учня, скільки на процес формування системи його ставлення до навколишнього світу, відштовхуючись від об'єктивної дійсності, від самого життя» [196, с. 2]. Свої міркування з приводу психолого-педагогічних засад виховання особистості О. Вишневський більш деталізовано розкрив у статті «Демократизація навчально-виховного процесу в школі» [186]. Відзначимо, що погляди дослідника на зміст виховання на той час були доволі близькими до ідей педагогів-реформаторів початку ХХІ ст.

На початку 1990-х рр. професор О. Вишневський активно досліджував історичні та національно-духовні основи відродження української школи [83; 91]. Розроблені ним концептуальні засади сучасного українського виховання [67; 66; 199], найбільш повно були представлені у посібнику «Сучасне українське виховання» (1996). Вчений наголошував, що завдання виховання молодого покоління випливає з двох найважливіших фактів новітньої історії: розпад СРСР і проголошення України самостійною державою; зміна соціально-економічної формації, відмова від комуністичного соціально-політичного устрою з притаманним йому диктатурою і домінування антихристиянської ідеології. Звідси випливають два «найголовніші завдання українського народу і... школи»: побудова та збереження української держави і становлення демократії. О. Вишневський вважав ці два завдання дещо неоднорідними. Ідея України передбачає відродження відданості нації, втілення в душі дитини української ідеї, патріотизму і жертвності щодо Батьківщини. Вона спонукає до згуртування національних сил і підпорядкування інтересів людини цілям нації. «Ідея демократії передбачає активізацію кожної окремої людини, відстоювання її прав на самореалізацію в культурній, духовній та соціальній сферах, контроль народу над органами влади, дотримання всіх прав людини. Вона ґрунтується на пріоритеті загальнолюдських цінностей – моральних і правових, орієнтує нас на відродження рівноправних стосунків, гуманізму, духовності, підприємливості тощо». Тому, на думку О. Вишневського, «ідея України та ідея демократії мають різну природу» [138, с. 9–11; 199, с. 42–43]. На нашу думку, таке протиставлення

не зовсім коректне і впливає з філософсько-політичних візій першої половини ХХ ст., які характеризувалися уявленнями про національну державу як формацію, що утискає або й пригнічує демократичний лад.

Важливо те, що О. Вишневський виступав за поєднання цих двох ідей у виховній роботі, все ж допускаючи можливість їх синтезу, причому саме через виховання дітей та молоді. Він наголошував на потребі обрати стратегію сучасного українського виховання. Загалом учений виокремлював три такі стратегії:

1. Християнсько-ідеалістичну, яка базується на визнанні Вищого Авторитету, вірі в Бога та відповідних цінностях суспільного й особистого життя. Ця стратегія відкидає зло, як засіб досягнення добра, ставить мораль в основу виховання, а її порушення розглядає як гріх. О. Вишневський підкреслив, що християнсько-ідеалістична стратегія є традиційною як для українського, так і для інших європейських народів.

2. Антихристиянсько-ідеалістичну, яка також ґрунтується на вірі, але не в Бога, а в якусь ідею – класового чи расового характеру. Цій ідеї підпорядковується вся система вартостей. Антихристиянсько-ідеалістична стратегія допускає зло, як метод чи засіб досягнення «вищих цілей». За словами вченого, так будується фашистське та комуністичне виховання.

3. Прагматичну (антропоцентричну) стратегію, яка трактує людину як «вінець» сліпої, ніким не керованої еволюції, вбачає в ній «царя Всесвіту». В центр уваги тут ставиться не розвиток сумління в людині, яке повинно обмежувати її волю і гальмувати в ній демонічні потяги, а культ її практичних інтересів, формування сильного характеру, підприємливості, в кращому випадку – «чесного бізнесмена», що прагне зовнішнього (матеріального успіху). Ідеали любові, добра, морально-етичні вартості відсуваються на задній план, а в ряді випадків заперечуються. На першому місці – права і свободи людини. Філософську основу цієї стратегії, на думку О. Вишневського, складають вчення дарвінізму, біхевіоризму, а в педагогіці – концепція Дж. Дьюї [138, с. 12; 122, с. 3].

Таке трактування стратегій українського виховання, вочевидь, постало під впливом ідей і праць Г. Ващенка, котрий писав про як християнську, так і фашистську (нацистську) та комуністичну (більшовицьку) системи виховання [21]. Зауважимо, що воно відзначається масштабною генералізацією, особливо щодо трактування т.зв. «прагматичної (антропоцентричної) стратегії», котру О. Вишневський побачив у США та «деяких інших країнах». Як відомо, американський прагматизм також постав на християнських (протестантських) засадах, а відтак його ціннісна основа не виключає морально-етичних вартостей. Справді, деякі педагогічні напрями, зокрема «світська педагогіка», активно послуговуються ліберально-прагматичною, антирелігійною риторикою, пропагують виховання активної, успішної, підприємливої людини, котра в усьому покладається на свої сили. Проте, вочевидь, не варто усі антропоцентристські педагогічні течії оголошувати єдиною «прагматичною стратегією», у контексті якої вчений чомусь не побачив ідеалістичної складової, залишивши її лише за християнською та антихристиянською педагогічними стратегіями.

З-поміж трьох стратегій О. Вишневський відстоював першу, передовсім тому, що вона узгоджується: з українською виховною традицією; українською ментальністю і національним характером (домінування духовних елементів, чуттєвість, схильність до інтроверсійності тощо); з історично сформованим типом культури, особливими виразниками якої в нашому минулому були «Повчання дітям» Володимира Мономаха, спадщина Могілянської академії, творчість Григорія Сковороди; з вітчизняною національно-демократичною педагогікою, представленою спадщиною К. Ушинського, Г. Ващенка, С. Русової, А. Волошина, галицьких педагогів міжвоєнного часу та ін. [138, с. 13].

Особливо критично вчений ставився до радянської, комуністичної системи виховання. Прагнучи виявити її структурні компоненти, він процитував В. Сухомлинського, котрий у 1960-ті рр. писав, що «людина повинна чинити за велінням совісті, а найголовнішим спонукачем сумління має бути комуністичний ідеал» [172, с. 2]. Відтак, у цій «формулі» він побачив чотири елементи системи

виховання: людина; ідеологія; комуністичний ідеал; поведінка людини [85, с. 42–43]. Оскільки універсальною ознакою людини є двоєдиність матеріального і духовного, то основним джерелом духовності людини в комуністичному суспільстві слугував ідеал комунізму. Відтак, «комуністичну духовність» професор визначав як «зумовлену світоглядом і вірою скерованість людини до комуністичного ідеалу, прагнення наблизитись до нього». Уся теорія виховання в радянську добу, згідно з О. Вишневським, будувалася навколо вертикальної осі: «людина – комуністичний ідеал» [85, с. 43].

Комуністична філософія і радянська педагогіка не відкидали ідеали Добра, проте надавали їм класового, а отже релятивістського трактування. Моральні істини сприймалися як відносні явища, сформовані типом економічних і політичних відносин. Так був побудований місток між злочином проти моралі і нормами поведінки «радянської людини», зведенням аморальності у ранг закону суспільного життя. Це привело до швидкої деградації моралі, яка стала повністю підпорядковувати і визначатися ідеологією, а насправді – інтересами вождів. Усі 70 років більшовицького режиму, на думку О. Вишневського, стали свідченням того, що будь-яке зазіхання на чистоту і недоторканість Вічних Ідеалів Добра, будь-який сумнів щодо їх святості – призводить до здичавіння людини: втрачаючи зв'язок з Богом, вона втрачає Душу, стає бездуховною [148, с. 43–44]

Згідно з О. Вишневським, крах комуністичної доктрини започаткувався ще в 1960-ті рр., проявом чого стали зневіра в її ідеали та цінності. «Після довгих ідеологічних блукань, пройшовши крізь більшовицький «вишкіл» і зазнавши духовної та фізичної наруги, так звана «радянська людина» опинилася на цвинтарі пролетарських ілюзій, у вакуумі ідей. Вона втратила зв'язок навіть з тим псевдо божеством, якому колись поклонялася, перестала дивитися на горизонт і надіятися «світлого майбутнього», задля якого проливала кров» [85, с. 43–44; 172, с. 3]. У доволі різких висловах він характеризував наслідки руйнування комуністичного ідеалу, що призвело до втрати людиною віри в нього, а відтак і до духовної кризи, збіднення та спустошення духовної сфери людини і суспільства. Окресливши безперспективність орієнтації на зруйновану

і самодескредитовану стратегію комуністичного виховання, вчений ставив питання про необхідність висунення на її місце іншого «головного ідеалу». Оскільки ж джерелом духовності є Бог, то й головним орієнтиром сучасної системи виховання може стати лише Його Авторитет. Розуміючи, що таке твердження може спровокувати закиди у конфесійності, О. Вишневський наголошував: «не слід бачити в такому визнанні ознаки релігійного фанатизму. Дивимось на проблему християнства у нашому вихованні так не тому, що вважаємо віру в Бога у системі чомусь бажаною, а тому, що це об'єктивна неминучість, об'єктивна необхідність...», – підкреслював вчений, апелюючи до логіки та прагматичності. На його думку, не має і не може бути альтернативи такому «головному ідеалові», бо «без Авторитету Бога і віри в Нього не можна наповнити структуру виховання новим, гуманістичним змістом» [85, с. 43–44].

Зауважимо, що такі твердження виявляють світоглядно-філософські переконання О. Вишневського, які особливо чітко проявилися у статті «У пошуках основ духовності» [148]. Учений вважав, що дитину не можна прилучити до ідеалів моралі і віри, обминувши релігію з її символікою та атрибутикою. Крім того, вів мову про «Дух», «Душу», «Внутрішню сутність», а також про відродження духовності через «повернення до Бога», у чому вбачав також «надійну дорогу до оздоровлення нашої нації та запоруку становлення державності» [148, с. 47]. Згодом, професор оперував поняттям «духовне поле», яке формується вірою людини в Найвищу Цінність [171, с. 6]. У таких візіях О. Вишневського вбачаємо прояви релігійної філософії, зокрема деякий вплив неотомізму та концепції одвічної боротьби добра і зла, а також прояви соціально зорієнтованого християнства, ідеї якого у першій половині ХХ ст. відстоював митрополит Андрей Шептицький.

Безумовно, серед антихристиянських ідеалістичних виховних стратегій учений головну загрозу вбачав у радянській виховній системі, котра, навіть після розпаду СРСР, ще не зазнала остаточного краху [154, с. 4–5], трансформувавшись у посткомуністичну педагогіку, що продовжує студії і популяризацію ідей радянських педагогів [155, с. 6]. З іншого боку,

О. Вишневський остерігав від поширення ідей, заснованих лише на концепті нації та превалювання національних інтересів. Проявом таких бачень була, на його думку, стаття В. Корсунського у журналі «Рідна школа» (2001) [85, с. 44; 172, с. 3]. О. Вишневський виступив з критикою поглядів цього вченого, закинувши йому низку методологічних помилок. Особливо негативно він поставився до думки В. Корсунського, що найвищим божеством є Нація, Народ, Людство. Передусім тому, що побачив у цьому деструктивне прагнення вилучити Бога з системи людських цінностей, натомість запропонувавши возвеличення «духу нації», що веде до фашизму. Така система завжди веде до несправедливості, диктатури сили, нівечення нації, людини, руйнування засад демократії, часто до кровопролиття [35, с. 26].

Негативно ставився вчений і до пропагованого західною філософією людиноцентризму, який, на перший погляд, спирається на гуманістичні засади. Це вчення веде до возвеличення людини, для якої найвищим авторитетом стають не вічні цінності, а власні бажання, прагнення й орієнтації. Людиноцентризм, як вважав О. Вишневським, завжди є джерелом егоїзму людини, який відсторонює її від суспільних і навіть родинних справ, змушує фокусуватися лише на собі. Така само зосередженість людини руйнує її творчий потенціал, призводить до соціальної апатії [71, с. 5–6; 72, с. 11]. Розкриваючи сучасний цивілізаційний контекст, вчений вбачав в людиноцентризмі певну загрозу, яка призводить до тотальної лібералізації, культу прав і свобод (інколи доведених до абсурду), поширення бездуховності. «Стаючи глобалізаційною тенденцією, людиноцентризм може привести українську молодь навіть до національної безлиності та космополітизму» [71, с. 10–12; 72, с. 14–15]. Зважаючи на це, професор апелював до необхідності відроджувати українську автентичну педагогічну традицію, засновану на традиційно-християнських цінностях.

Визначальними засадами і водночас змістом виховання О. Вишневський вважав цінності, котрі трактував як «фундаментальні світоглядні ідеї та поняття, якими живе суспільство і якими регулюються прагнення та стосунки людей» [82, с. 12]. Будь-яке виховання ґрунтується на вірі в прийнятті у суспільстві цінності,

на певний виховний ідеал. Оскільки, на переконання професора, в українській педагогічній науці немає системного бачення цінностей, натомість циркулюють поняття «загальнолюдські цінності», «національні цінності», то необхідно надати у розпорядження не лише теоретикам, але й педагогам-практикам чітку структуру цінностей українського суспільства і, відповідно, виховання. Визначення такої системи цінностей полегшить перехід до «нових засад виховання». Подаючи своє бачення цього питання, О. Вишневський відштовхувався від загальноприйнятого підходу представлення (опредметнення) цінностей у вигляді кодексу, наводячи приклади християнського катехизму, «Морального кодексу будівника комунізму» та перелік цінностей представників світського виховання. Намагаючись сформулювати кодекс цінностей сучасного українського виховання він визнав недосконалість і певну неопрацьованість сучасних формулювань та визначень [82, с. 12]. Відзначимо й те, що попри оперування поняттям «загальнолюдські цінності», дослідник застерігав від «термінологічного лукавства», оскільки за цим поняттям легко приховати космополітичні ідеї [144, с. 11].

Ще одну проблему вчений вбачав у структуруванні цінностей, їх класифікації. На його думку, вершину в ієрархії цінностей має представляти універсальна ідея і, відповідно, загальнолюдські цінності, які є прийнятними для всіх або майже для всіх людей на планеті. У християнській філософії цією вершиною є Бог. Водночас, у кожного народу є свої національні, громадянські, родинні ідеали, а відтак і національні, громадянські та сімейні цінності. Кожна людина має певні ідеали, а відтак і особистісні цінності. Спираючись на такі міркування, вчений виділив п'ять рівнів цінностей: абсолютні (вічні) – мають універсальне значення, загальнолюдський характер; національні – значущі для певного народу (відповідно, не завжди поділяються іншими народами); громадянські – пов'язані з визнанням рівності людей, демократичного ладу, правами, свободами та обов'язками людини перед громадою; сімейні – представляють моральні основи життя в родині, визначають стосунки між членами родини; особистісні – мають значення щонайперше для самої людини,

визначають риси її характеру, поведінку, мету і стиль приватного життя [82, с. 12; 122, с. 3]. Дещо пізніше дослідник виокремив ще одну групу цінностей – валео-екологічні, котрі визначають ставлення людини до природи – власної і природи довкілля [140, с. 200].

Безумовно, О. Вишневський розумів певну проблемність саме такого структурування ієрархії цінностей. Він наголосив на недоцільності протиставляти будь-який з рівнів цінностей або виокремлювати їх із системи. Уся система цінностей стосується життя кожної людини і вказує на різні сфери та спекти її самореалізації. Саме людина визначає свої моральні обов'язки щодо себе, сім'ї, громади, нації і держави, зрештою щодо іншої людини. Тож вся ієрархія цінностей відображає взаємодію загального і конкретного: національне включає і віру в абсолютні ідеали, громадянське – містить в собі й національні та універсальні компоненти тощо. А рівень особистісних цінностей відображає цінності всіх рівнів. Зважаючи на це, слід будувати і виховання людини: від ставлення до себе, природи, родини, громади, нації, Бога. Визначальне ж значення має вершина цієї ієрархії, яка має універсальний характер і тримає в певних рамках усе, що стосується життя людини. Саме перебування на вершині цінностей Абсолюту Добра визначає їхню гармонію, забезпечує узгідненість. Натомість дисгармонія і фактичне руйнування системи цінностей починається тоді, коли на вершину ієрархії висувають інші цінності: національні, суспільні (зокрема, класові), антропоцентричні тощо [82, с. 13]. Думку про забезпечення гармонійності системи цінностей завдяки висуненню на її вершину саме моральних цінностей вчений транслював у багатьох своїх працях.

Водночас, він помітив, що за певних життєвих умов певні групи цінностей для людини можуть мати визначальний, самодостатній характер. Так, акцентування лише на моральних цінностях (ідеалах Добра і Любові) може призвести до самоізоляції людини, самотництва, аскетизму і відмови від активного життя в інших сферах. Переважна орієнтація лише на національні цінності зумовлює формування національної чванливості і зрештою призводить до поширення шовінізму. Надмірна увага до громадянських цінностей (прав і

свобод) сприяє розвитку бездуховного практицизму у стосунках між людьми. Нарешті, неадекватне випинання сімейних чи особистих цінностей породжує сімейну кастовість, індивідуалізм, егоїзм [82, с. 13].

Відтак, О. Вишневський розробив Кодекс цінностей сучасного українського виховання (див. Додаток Е), який становить набір відповідно підібраних й узгоджених між собою цінностей. Відзначимо, що концепт необхідності структурованої системи цінностей учений впровадив навіть до запропонованого ним визначення поняття «духовність», під якою розумів зумовлену світоглядом та вірою спрямованість людини до Бога і до богоугодно трактованих ідеалів нижчих рівнів ієрархії цінностей, що стосуються естетичного, морального, національного, громадянського, родинного, особистісного тощо життя людини [140, с. 193; 102, с. 3]. Щоправда, у цьому переліку дещо дивує поява і порядковість «естетичних» цінностей, однак у наступних своїх працях О. Вишневський не виділяв таку групу цінностей.

Таким чином учений сформулював «системно-ціннісний підхід» до визначення змісту виховання. Наголосимо, що одним із ключових аспектів цього підходу стало визнання наявності ідеології в системі цінностей як її «органічної частини». Однак, якщо в комуністичній чи нацистській педагогіці ідеологія займала провідне місце та мала всеосяжний характер, підпорядковуючи собі інші компоненти системи вартостей (зокрема, мораль), то сучасне українське виховання орієнтується на інший принцип. Провідне місце у системі займає мораль, яка ґрунтується на абсолютних, вічних цінностях. Таким чином роль ідеології дещо «понижується», проте не елімінується. У цьому контексті О. Вишневський підкреслював два аспекти. По-перше, українська державність у своїй основі також має певну ідеологічну основу – «ідеологію державності», втілену в Акті проголошення незалежності України, Конституції України. Вона орієнтує громадянина на активну участь у державотворчих процесах, захисті держави, зміцненні міжнародного престижу країни. По-друге, попри наявний в Україні плюралізм певних партійних і політичних доктрин, сучасне українське виховання повинне виключати все те, що не відповідає головному виховному

ідеалу, зміст якого в служінні Богові та Україні. Тож у цьому випадку виникає необхідність трактувати усі ідеологічні постулати крізь призму абсолютних, вічних цінностей, а відтак відкидати антигуманні ідеологічні доктрини, які призводять до класової, расової, національної чи конфесійної ворожнечі [141, с. 246–247; 123, с. 18]. Як бачимо, вчений не вдавався до розгляду питання про роль і значення ліберальної, консервативної, соціалістичної та інших ідеологій для сучасного українського виховання, підходячи до їхніх компонентів прагматично: все, що відповідає високим моральним та національним ідеалам, може апробуватися до системно-ціннісного підходу визначення засад і змісту виховання.

Системно-ціннісний підхід учений використав для формулювання українського виховного ідеалу, котрий також вважав ієрархічною структурою. Остання складається з «вершини» (ядра, ядерного змісту) і залежної від неї периферії. Ядерний зміст виховного ідеалу складають духовність і національність, а периферійні – інші групи цінностей: громадянські, родинні тощо. Педагог акцентував на тому, що у разі відхилення і варіації у трактуванні всього змісту виховного ідеалу зміни матимуть переважно периферійний характер і виявлятимуть себе певною дисгармонією системи цінностей. Це не призведе до його руйнування, а радше є запорукою удосконалення [213, с. 42]. Виховний ідеал має свої витoki «у національному характері, культурі, історії народу. Він є продуктом культурного розвитку народу і його прагнення до самовдосконалення втілює в собі свідоме прагнення народу виховати своє молоде покоління якнайкраще – з огляду на історичні потреби, вимоги часу» [213, с. 44]. Відтак виховний ідеал є педагогічною категорією, котра передбачає наукове, критичне осмислення народом власних позитивних і негативних рис [213, с. 44]. «Сучасним ідеалом виховання нашої молоді, на думку О. Вишневського, є самодостатня людина, яка здатна з належною рішучістю не тільки обороняти свої духовні, моральні, національні, громадські, родинні і особисті цінності, але також активно діяти назовні і утверджувати їх у стосунках з іншими людьми і народами» [162, с. 94].

Крім того, системно-ціннісний підхід О. Вишневський поклав в основу власного трактування концепції «дитиноцентризм». Згідно з ним, дитиноцентризм виводить зміст виховання на ґрунті «визначення і вивчення тих сфер, у яких проходить життєдіяльність дитини та врахування того, які вимоги до людини ці сфери висувають» [51, с. 37]. Учений називав ці сфери: Я і моє Над-Я, Я і природа, Я і моя родина, Я і людська спільнота, Я і моя Батьківщина, Я і Бог. У першій з них людина взаємодіє з проявами свого духу й тіла, внаслідок чого формується характер, у другій – з природою, надалі – з родиною, громадою, нацією (і державою) та Богом і в кожному працюють, формуються, засвоюються відповідні цінності [51, с. 38–39; 123, с. 14–17].

Отже, О. Вишневський відкинув традиційне, характерне для радянської і пострадянської педагогічної думки визначення виховання, трактуючи його як формування моделі ставлення людини до природи, суспільства і себе самої. Будучи прихильником діяльнісного підходу, він наголошував на тому, що основою процесу виховання є власна діяльність вихованця. Водночас, на початку 1990-х рр. він підкреслював потребу для української педагогіки обрати стратегію сучасного українського виховання. Загалом учений виокремлював три такі стратегії: християнсько-ідеалістичну, антихристиянсько-ідеалістичну, прагматичну (антропоцентричну). З-поміж них відстоював першу, передовсім тому, що вона узгоджується з українською виховною традицією, українською ментальністю і національним характером, історично сформованим типом культури та вітчизняною національно-демократичною педагогікою. Визначальними засадами і водночас змістом виховання О. Вишневський вважав цінності, котрі трактував як фундаментальні світоглядні ідеї та поняття, якими живе суспільство і якими регулюються прагнення та стосунки людей. Дослідник запропонував власне бачення системи цінностей: абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейні, цінності особистого життя, валео-екологічні. Структурування цінностей він пояснював необхідністю дотримувати ієрархізму, функціональність якого залежить від того, які саме цінності займають вершину системи. Тільки за умови наявності на вершині ієрархії системи ідеї Бога

(Абсолютної Правди, Добра, Любові, Краси) система цінностей матиме гармонійний характер. Таким чином учений сформулював «системно-ціннісний підхід» до визначення змісту виховання.

4.2. Напрями, чинники і методи виховання у концепції педагога

Визначення О. Вишневецьким напрямів і чинників виховання, характеристика його методів, безумовно, будувалися на засадах розробленого ним системно-ціннісного підходу. Його класифікація напрямів виховання дещо відрізнялася від поширеної в українській педагогіці наприкінці ХХ ст. традиції виокремлення, зокрема, трудового, естетичного, інтелектуального виховання.

На його думку, напрями виховання слід виводити з тієї групи цінностей, яку вони репрезентують, на яку спираються і яку мають на меті, передовсім, зміцнювати у свідомості і діяльності людини. Тож услід за шістьма групами цінностей він виділяв шість напрямів виховання: моральне, національне, громадянське, родинне, валео-екологічне, особистісне (виховання характеру). Натомість не вважав необхідним у педагогічній науці вести мову про «трудове виховання», оскільки воно передбачає виховання працьовитості як риси характеру, а отже належить до напрямку виховання характеру. «Естетичне виховання» пов'язане з виховною роллю мистецтва, тож останнє постає засобом (чинником) виховання. Оскільки ж метою «естетичного виховання» оголошують формування здатності творити і розуміти мистецтво, то знову ж йдеться про розвиток певної якості характеру людини, що належить до напрямку виховання характеру» [140, с. 206]. Подібно вчений ставився й до поняття «фізичне виховання», яке повністю пов'язував з валео-екологічним вихованням.

Першорядне значення вчений надавав *моральному вихованню*, яке спрямоване на розвиток моральних цінностей дітей та молоді, на допомогу людині сформувати своє ставлення до Бога, а відтак й до суспільства. Згідно з ним, «сутність морального виховання полягає в тому, що людина розвиває і утверджує в собі природну схильність до добра та готовність відстоювати його в собі та навколишньому житті» [177, с. 101]. Осмислюючи цей напрям і водночас

аспект змісту виховання, О. Вишневський передовсім наголосив на потребі «повернення моралі». Услід за американським вченим Дж. Фоутсом, він бачив три сфери самовиявлення моралі (соціальну, психічну та духовну) і вказував на потребу розрізняти знання моральних принципів і схильність-несхильність поводити себе відповідно до них [138, с. 29–30]. Вкотре наголосивши на християнському розумінні моралі як системи ідеалів, які втілюються у кодексах, культурі, взаєминах між людьми, і є недосяжним «взірцем», на який орієнтується і до якого прагне людина [140, с. 217].

Окреслюючи питання походження моралі, О. Вишневський відкинув її суспільно-історичну та класову природу, натомість висунув важливі для педагогіки тези: «походження моралі є такою ж таємницею, як і походження людини (оскільки ж кожна людина має вроджену потребу бути моральною, то й джерело моральності має трансцендентне походження); глибина моральності людини визначається її ставленням до Бога; традиційно-християнське розуміння походження і сутності моралі відповідає природі самої людини (тож поза єдністю людського єства з Богом моральності не існує)» [169, с. 126–127; 168, с. 5]. Звісно, ці тези мають категоричний характер, однак чітко виявляють трактування ученим моралі і морального виховання. По суті, він відмовлявся визнавати за гетерономними етичними вченнями статус моралі, відповідно їй побудовані на їхній основі системи «морального виховання» не вважав насправді моральними.

Розкриваючи цінності морального виховання, дослідник аналізував не усі з них, а зупинився на найважливіших з погляду розвитку людини і суспільства. Відзначимо, що в Кодексі цінностей сучасного українського виховання О. Вишневський назвав 21 моральну цінність – від віри, надії, любові до мудрості і справедливості. Передусім, педагог вказав на історичний досвід появи антиподів ідеалів добра, водночас застерігаючи від деградації цінностей, яка починається від сумнівів, зневіри, звідки швидко прямує до компромісів, визнання неминучості зла і навіть до його облагородження [142, с. 248–249]. Він підкреслював, що «віра, надія, любов мають виняткове значення і особливу

функцію в природі людини», формуючи її душу і слугуючи провідником інших моральних цінностей. Віру, як здатність людини приймати щось без застережень і сумнівів, учений трактував як дар Божий, вкрай важливий не лише для її пізнавальної діяльності, але й для визнання ідеалів, побудови власного ціннісного світу. Надію і любов (остання репрезентована двома Божими заповідями, висловленими в Нагірній проповіді Ісуса Христа) вважав творчими і життєстверджуючими силами, основами повноцінного виховання, самодисципліни [142, с. 250–251]. «Природний шлях виховання, – писав О. Вишневський, – передбачає тяжку дорогу людини від дитячої сліпої віри в добро, надії на добро і любові до добра, нав'язаних батьками і сприйнятих як щось незаперечне, – через кризи, сумніви, через суперечки й випробування, через власні пошуки правди в людях, у житті, книгах – до міцного світогляду, що ґрунтується на стійких переконаннях» [143, с. 252]

Важливими цінностями він називав сумління, правду і справедливість. Сумління, згідно з О. Вишневським, – це серцевина душі, яка виконує функцію індикатора добра і зла, та є «повноважним представником Абсолюту Добра». Навіть любов, чесність, милосердя і гідність можуть штовхати людину до компромісу, але сумління і правда заважають цьому. Орієнтація на сумління, правду та справедливість є важливими у вихованні тому, що людські взаємини, зокрема між вихователем та вихованцем, дуже часто зводяться до проблеми справедливості, порушення якої особливо гостро відчують діти і порушення якої може закласти сумніви у цій цінності» [141, с. 271–272].

Розуміючи схожість цілей морального і релігійного виховання, О. Вишневський прагнув чіткіше охарактеризувати останнє. У статті «Релігія і деякі проблеми релігійного виховання в школі» вчений визнав, що релігійність є потребою людини, оскільки виникає з потреб людської душі. Він наголосив на тому, що релігійність упродовж багатьох століть відіграла величезне значення в українській і європейській виховних традиціях. Характеризуючи виховну функцію релігії, учений виокремив такі аспекти: «релігія належить до чинників виховання, які апелюють одночасно і до розуму, і до душі дитини; утверджуючи

віру в ідеали, релігія тим самим утворює надійний фундамент моральності людини; релігії, зокрема християнська, добре адаптовані до соціального життя, визнають систему цінностей національного виховання і можуть органічного доповнювати його; поширюючи ідеї євангельського вчення, релігія пом'якшує і гуманізує погляди людини; християнські релігії є виразником цілісного ідеалу виховання, яким є Христос, і цей ідеал є головною складовою національних ідеалів виховання у більшості європейських народів; виховання на засадах релігії спонукає людину покладатися на себе і виробляти в собі почуття відповідальності за себе та інших людей; релігійне виховання володіє добре відпрацьованим методичним інструментарієм, що стосується виховання душі і тіла; релігія і релігійна практика є специфічним – поруч з психологією – засобом пізнання «душі», доступу до неї» [117, с. 5]. Зважаючи на це, О. Вишневський важливого значення надавав впровадженню до навчальних планів середніх шкіл предмета «Християнська етика» (при цьому відзначав певні адміністративно-юридичні труднощі), а також пропонував запровадити в системі вищої освіти України педагогічну спеціальність «Українська християнська культура» [167, с. 11–14].

Крім того, О. Вишневський окреслив правові засади релігійного виховання, навівши як статті Конституції, так і законів України. Він підкреслював наявність між церковними організаціями і державою певної співпраці, яка передбачає релігійне виховання, однак підкреслив право вибору дітей і батьків щодо релігії. Аналізуючи зміст релігійного виховання, дослідник наголосив: «релігійне виховання не повинно замінити собою всі інші аспекти виховання у школі, суперечити вихованню громадянському, протистояти національним ідеалам нашого народу і державності. Проте, воно повинно складати духовне ядро виховання світського, пропонувати дитині духовний підхід до всіх життєвих проблем, спонукати її бути кращою і добрішою в усіх сферах своєї діяльності» [117, с. 7]. Як бачимо, вчений не ототожнював релігійне і моральне виховання, хоча й визнавав їх змістову спорідненість на основі ідеалів добра, любові, справедливості тощо. Тож у цьому випадку він не виявив такої ж

послідовності, як при характеристиці трудового чи естетичного виховання. Однак, учений розглядав релігійні практики як ефективний засіб саме морального виховання, а відтак є підстави вважати, що релігійне (конфесійне чи надконфесійне) виховання бачив складовою частиною першого. На жаль, учений не представив свої погляди на релігійне виховання ісламського, юдейського та іншого спрямування, концентруючи увагу переважно на християнстві. Проте, професора особливо непокоїло поширення псевдорелігій зла, передусім, сатанізму (у вищезгаданій статті він навіть подав ілюстрації символів сатаністів, інформуючи педагогічну громадськість про зростання загрози для духовності дітей і молоді).

Характеризуючи *національне виховання*, учений вказав на двозначність цього поняття. Під ним, з одного боку, розуміють усі аспекти виховання особистості у певному суспільстві/державі, яке за визначенням має національний характер. Таким чином, і моральне, і родинне, і громадянське виховання вважатиметься національним у широкому сенсі цього слова. З іншого боку, під національним вихованням розуміють виховання особистості, яка належить до певної нації, народу, етносу, а відтак спрямоване на формування національної самосвідомості [86, с. 22–23]. О. Вишневський розробив пропозиції до Національної доктрини розвитку освіти, в яких представив широкий варіант трактування поняття «українське національне виховання» [203, с. 1] (див. Додаток Д).

Намагаючись глибше розкрити зміст національного виховання, О. Вишневський вдався до пояснення понять «нація» і «національна ідея». Він вважав, що українська національна ідея полягає в розбудові української державності та її соборності [141, с. 281]. Мабуть, він розумів, що коли цю ідею покласти в основу виховання, то доцільно буде вести мову не про національне, а про громадянське виховання. Тому наголосив, що «національна ідея в своїх загальних вимірах постає як синтез національних цінностей і опредмечується у кодексах (наприклад, «Декалог націоналіста»), культурі і світогляді народу» [141, с. 281].

Тому саме національні цінності він поклав в основу національного виховання. Учений назвав 17 «основних національних цінностей», серед яких, зокрема, були: «українська ідея; державна незалежність України; патріотизм і готовність до захисту Батьківщини; почуття національної гідності; любов до рідної культури, мови, традицій, та ін.» [140, с. 209]. Більшість із них не викликають сумніву, однак, можна дискутувати з приводу оголошення вченим «історичної пам'яті» національною цінністю. Як відомо, історична пам'ять є сукупністю знань (інколи ненаукових), уявлень і стереотипів членів певної спільноти про спільне минуле. Історик І. Гирич цілком слушно називає історичну пам'ять складовою частиною національної свідомості [233]. Безумовно, історична пам'ять відіграє виняткову роль у становленні нації, однак, власне національну свідомість О. Вишневський не вказав серед національних цінностей, так само як і національну культуру або національну (колективну) пам'ять. Схоже запитання виникає й щодо цінності «любов до рідної культури, мови і традицій», яка, на нашу думку, є складовою частиною цінності «патріотизм», тому, мабуть, не слід було, їх відокремлювати.

Пояснюючи ключові аспекти побудови національного виховання як системи, О. Вишневський вдався до розкриття понять «дух нації», «націоналізм», «шовінізм» та «інтернаціоналізм». Попри метафізичність поняття «дух нації», яке скоріше є філософською категорією, професор надавав йому педагогічного значення як чинникові, що виступає основою для національної самосвідомості і національного виховання [143, с. 263]. «Націоналізм» учений трактував передовсім як почуття, яке формується в умовах національного поневолення, а вже потім дефініціював його як ідею/ідеологію визволення нації і розбудови її політичного та культурного життя. Він відмежовував націоналізм від шовінізму (зокрема говорить про російський шовінізм), і різко протиставляв його інтернаціоналізму, як одному зі складників комуністичної ідеології [143, с. 268–269; 101, с. 31].

Аналізуючи зміст національного виховання, О. Вишневський розкрив значення поняття патріотизму та його різновидів (етнічний, територіальний,

державницький). На думку вченого, український патріотизм – це почуття належності до своєї самостійної держави – України і свого народу, любов і повага до його історії, культури, мови, природи, неприйняття всього антиукраїнського [90, с. 65]. Пишучи про національно-патріотичне самоусвідомлення, дослідник виділив етапи його формування: 1) раннє етнічно-територіальне самоусвідомлення, 2) національно-політичне самоусвідомлення, 3) державницько-патріотичне усвідомлення. Він наголосив, що зазначені етапи відповідають змістові національної самосвідомості [138, с. 97–100].

Під впливом подій сучасної російсько-української війни, О. Вишневський 2016 р. наважився додати до змісту виховання патріотизму ще й емоційний аспект ненависті до ворога. При цьому учений використав міркування В. Сухомлинського, який писав про «злиття любові до Вітчизни з ненавистю до її ворогів і бачив у цьому гармонію високої моральної культури». Назвавши ворогом «ординську Московію», професор закликав «не ховати голову в пісок», а визнати, що патріотизм та ненависть «зароджуються і розвиваються в свідомості людини поруч, у єдності і взаємовпливі. Тож коли історія ставить людину перед потребою жертвувати за Батьківщину своїм життям, то розвивається і ненависть до тих, хто це життя забирає. У цьому разі саме ненависть до ворога згуртовує людей до досягнення спільної мети, з'являється почуття братерства і долається індивідуалізм, а відтак кристалізується патріотизм» [101, с. 32–33].

Дещо некоректним, на нашу думку, було формулювання й аналіз О. Вишневським українського виховного ідеалу саме в контексті концепції національного виховання, оскільки цей ідеал передбачає не лише формування національних, але й інших рис особистості. Проте, вчений зосередився на такій цінності як «служіння Богові та Україні», а тому пов'язав український виховний ідеал із моральним і національним вихованням [140, с. 252–254]. Водночас він, наче повертаючись до питання психічно-духовних витоків національного духу (самосвідомості), пояснив необхідність трактувати національне як чинник виховання. У цьому контексті дослідник використав думки К. Ушинського про

вродженість національного почуття і потребу взяти його за основу виховання [143, с. 278–279].

Обґрунтовуючи свої погляди на національне виховання, О. Вишневський присвятив увагу ще й проблемі співвідношення українського патріотичного виховання та виховання, яке здійснюють національні меншини щодо своїх дітей. Учений наголосив, що національні меншини в Україні мають право на власне національно-етнічне виховання, але при цьому мусять орієнтуватися на кінцеву мету українського виховання, яке ґрунтується на ідеї української державності, громадянського і державницького патріотизму [143, с. 281]. Це цілком слушна позиція вченого, однак, вона могла спонукати до думки про відсутність чіткої межі між національним і громадянським вихованням, оскільки і перший, і другий напрям включає, зокрема, виховання рис громадянина української держави. Розуміючи це, дослідник багато уваги приділив розкриттю поняття, завдань і змісту громадянського виховання дітей та молоді в Україні.

Громадянське виховання О. Вишневський, насамперед, пов'язував із розвитком демократії як ідеології та політичної практики. Витоки демократичного ладу він бачив у християнстві, під впливом якого ще у часи Середньовіччя формувалося релігійне, природне (натуральне) та звичаєве право, а також постав європейський парламентаризм. Згодом проявами розвитку демократичних ідей стали інтелектуальні надбання епохи Відродження, американська та французька революції кінця XVIII ст. У другій же половині XX ст. демократичний лад поширився майже на усі континенти, сприяючи становленню нової людини – вільної, відповідальної, сильної, творчої [142, с. 284]. На жаль, учений оминув увагою очевидний факт побудови демократичних ідей не лише на християнському ґрунті, але й на основі політичної культури античних Греції та Риму.

Визначаючи головні засади громадянського суспільства, О. Вишневський ще 1996 р. писав про такі ключові цінності (на той час професор ще використовував поняття «вартості»): прагнення до соціальної гармонії; орієнтація на людину як головну цінність; рівність громадян; культ закону [138,

с. 156–159]. У подальших працях учений дещо скоригував перелік громадянських цінностей. Так, 2006 р. він писав про такі з них: рівність громадян; повага до приватної власності; самовідповідальність людини; верховенство права і правова свідомість; права, свободи та обов'язки людини; відповідальне ставлення до праці; громадянське самоврядування [141, с. 320–330]. Уже в цьому випадку бачимо певну трансформацію розуміння О. Вишневським фундаментальних основ громадянського суспільства. Якщо в 1990-х рр. він підкреслював поняття «соціальної гармонії» та «людини як головної цінності», то на початку 2000-х рр. робив акцент на праві, приватній власності, відповідальності перед суспільством та активній участі в його житті.

Намагаючись дати відповідь на питання «що ж таке громадянське виховання», О. Вишневський 2000 р. розкритикував «Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» [261]. Передусім, вчений вказав на «павутину протиріч», маючи на увазі доволі розмите, на його думку, трактування поняття громадянського виховання. З одного боку, автори «Концепції...» писали про цей напрям виховання як «всеохопний феномен», який має на меті сформувані всі «бажані якості громадянина»: моральність, патріотизм, демократизм, родинність, правосвідомість тощо. З іншого, вони вели мову про «інтегровану якість особистості», а також підкреслювали, що «виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України». Учений з певною іронією поставився до таких цілей громадянського виховання як «культура міжетнічних стосунків», «планетарна свідомість», «політична культура», «дбайливе ставлення до природи». На його думку, за такого широкого трактування громадянського виховання формується «ціннісний коктейль» з присмаком де – патріотизму, а де – демократії, а де – моралі тощо [46, с. 3; 86, с. 50–51].

Розмитість трактування поняття «громадянське виховання» у «Концепції...» О. Вишневський пояснював історичним впливом двох чинників: ідеї української державності (національна ідея) та ідеї побудови громадянського

суспільства (демократична ідея). Ідея державності зазвичай не передбачає детальних міркувань про політичний режим і суспільний лад, тож держава може бути й авторитарною, тоталітарною. Проте, національна ідея спонукає до єдності і підпорядкування особи інтересам нації. Демократична ж ідея ставить у центр уваги окрему людину, її права і свободу, а тому, на думку професора, спрямована на «послаблення державного організму» [175, с. 6]. Очевидно, вчений мав на увазі, що в умовах демократії відбувається перерозподіл управлінських та фінансово-економічних функцій між державою та самоврядними громадами на користь останніх.

Обидві ідеї в історії українського народу відігравали важливу, але інколи протилежну роль. Як зазначив О. Вишневський, українці, будучи з давніх-давен носіями демократичних засад, часто не могли консолідуватися для оборони від ворогів. На сучасному етапі національна та демократична ідеї, які ґрунтуються на різних засадах, продовжують впливати на суспільну свідомість, а відтак і політичні, культурні процеси. Саме тому, до певної міри, закономірними є подвійні і суперечливі трактування у «Концепції ...». Водночас вчений наголосив, що кожен український громадянин повинен стати носієм «двох ідей – національної та демократичної, примиривши та узгодивши їх у своїй свідомості. Оскільки ці ідеї мають різну природу, звести їх разом механічно – на одній площині – неможливо». Й робити це, на переконання О. Вишневського, шкідливо, бо цим не усуваємо протиріччя, а поглиблюємо проблему. Тому перед педагогічною наукою постає два завдання. По-перше, репрезентувати «обидві ідеї на конкретному ціннісному рівні (саме ці цінності складають зміст виховання) і таким чином чітко ідентифікувати їх. По-друге, визначити місце відповідних груп вартостей у цілісній системі цінностей нашого суспільства і нашого виховання» [151, с. 228].

Відтак, учений намагався увиразнити відмінності між національними і демократичними цінностями, ідентифікуючи з останніми головні засади змісту громадянського виховання. Згідно з поглядами О. Вишневського, цінності громадянського виховання включають: «демократичний устрій суспільства;

свободу; прагнення до соціальної гармонії; відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості; культуру соціальних і політичних стосунків; пошану до закону; рівність можливостей тощо» [46, с. 4; 86, с. 55–56; 47, с. 51]. Він також висловив думку про «пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю держави», що суперечило підходу вченого до ієрархічної побудови цінностей.

Відзначимо, що О. Вишневський цілком слушно вказав на той факт, що в українській мові слова «громадянин» і «громадянський» вживаються у двох випадках: для позначення представника нації (держави), для чого в англійській мові застосовується поняття «citizen»; у номінації члена групи рівних собі людей. В останньому випадку «громадянин» – це людина, яка є носієм і прихильником певного стилю соціальних стосунків, у даному разі – стосунків, характерних для громадянського суспільства. В англійській культурі вживають дві групи термінів: citizenship (громадянство), що вказує на приналежність людини до своєї держави-нації (citizen of Ukraine – громадянин України); civicism (громадянськість), що виражає ставлення людини до цінностей, на яких будується устрій держави. З цим коренем пов'язані терміни: civic (civil) rights – громадянські права, civic (civil) virtues – громадянські чесноти, civics – «вчення» про громадянські права, civil law – цивільне право [48, с. 31–32; 86, с. 57]. Підкресленням таких лінгвістичних особливостей вчений вказував на ще одну причину непорозумінь в українській педагогічній науці щодо плутанини національного і громадянського виховання. Якщо продовжити думку О. Вишневського, то національно-патріотичне виховання є, по своїй суті, громадянським, оскільки воно спрямоване на формування громадянина України як представника української політичної нації. Натомість власне громадянське виховання доречніше називати «цивільним», оскільки йдеться про виховання на основі гуманістично-правових, демократичних цінностей.

Характеризуючи проблему змісту громадянського виховання, О. Вишневський сформулював низку акцентуаційних тез. По-перше, необхідно звужити значення терміну «громадянський» і ним позначити в педагогічній науці новий аспект виховання, або ж прийняти новий термін – «цивільне виховання».

По-друге, «громадянське (цивільне) виховання є аспектом «всеохоплюючого феномену» нашого сучасного українського виховання, поруч з моральним, національно-патріотичним, родинним вихованням та вихованням характеру особистості». По-третє, актуально і необхідно уводити дітей і молодь України у демократичну систему цінностей, допомогти їм «сформувати позитивне ставлення до засад громадянського суспільства і модель власної поведінки в ньому». По-четверте, для української педагогіки і виховної практики громадянське (цивільне) виховання є ще недостатньо розробленим з погляду методики, а тому потребує особливої уваги з боку науковців, учителів, батьків. По-п'яте, «в ієрархії цінностей і в структурі змісту сучасного українського виховання не можна ставити аспект громадянського (цивільного) виховання на перші місця, оскільки в українській педагогічній традиції провідні позиції займають вищі цінності, репрезентовані Богом (і мораллю) та Україною» [46, с. 5; 151, с. 234–235].

Свої міркування про відмінність між національним і громадянським вихованням О. Вишневський актуалізував у статті «Ще раз про народження громадянина» [175], яка була відгуком на появу у 2001 р. проекту Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті [282]. Ученого, насамперед, стурбував розділ «Національне і громадянське виховання», де автори, по суті, поєднали, інтегрували обидва напрями, не особливо турбуючись розмежувати їх в категоріальному ключі. Крім того, О. Вишневський критично поставився й до трактування поняття «громадянське виховання» у підручнику з педагогіки Н. Волкової (2001), в якому знову ж йшлося про формування «інтегрованої якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною і захищеною» [215, с. 104]. Відтак, учений знову ж намагався довести відмінність між національним і громадянським вихованням, наголошуючи, що перше ставить за мету не просто виховати і розвивати національні/етнічні цінності, але й цінність національної держави (оскільки «основна мета нації – побудова власної держави»), а друге –

націлює на виховання цінності демократії і побудови громадянського, правового суспільства.

Характеризуючи *родинне виховання*, О. Вишневський багато уваги приділив історичним та етнологічним аспектам феномену української родини. Він використав твердження істориків (зокрема М. Грушевського) про наявність чітких форм сімейних відносин у бронзовому віці, окреслив роль і значення сім'ї в українського народу упродовж минулого тисячоліття. Значну увагу присвятив українським родинним традиціям, звичаям, обрядам, спершись на дослідження М. Стельмаховича [138, с. 162–165]. Учений також підкреслив особливі суспільні функції сім'ї, її ознаки, значення для суспільства і держави.

Відзначимо, що на трактуванні О. Вишневським педагогічної функції родини знову ж позначилися його увага до феномену духовності. Услід за філософом Семеном Франком, який писав про існування між членами родини «містичної реальності певних моральних зв'язків», вчений вів мову про «духовне ядро родини». Згідно з ним, потреба побудови родини є природною і не залежить від самої людини, а духовне ядро сім'ї зароджується в її членів у процесі їх власного духовного розвитку, спільної діяльності на користь один одного. Здатність же людини «долати себе задля власної родини, орієнтуючись на ідеали родинності, вчений вважав головною передумовою стабільності сім'ї» [140, с. 288–289].

Ведучи мову про ціннісні засади української родини, О. Вишневський вказував на її духовність, віру і релігійність, тісну єдність зі своїм народом, демократизм стосунків, працьовитість, «закон опіки» щодо дітей, літніх людей, інвалідів, сиріт. Життя української родини він називає природовідповідним, оскільки воно будувалося на звичаєвому праві та громадській моралі. Відтак, природовідповідний характер мало і виховання дітей у родині. Дитина виховувалася на прикладі своїх працьовитих батьків, а також сприймала звичаї і традиції, рідну мову, пісню і казку, засвоювала такі чесноти як родинна злагода, любов до батьків, духовний потяг до рідних дому, культури і мови [142, с. 317–320]. Тож родина була чи не головним чинником/інститутом виховання дітей.

Вчений виступив проти деградації родинного життя і виховання, які пов'язував з негативним впливом комуністичної моралі і тоталітарного режиму. Насаджування атеїзму, втручання у релігійне життя сім'ї, формування «радянської обрядовості» вели до руйнування духовних засад родини, відчуженості батьків від дітей, зростання кількості розлучень. На початку ХХІ ст., згідно з О. Вишневським, на стабільність родини продовжували впливати: легковажне ставлення у суспільстві до подружньої невірності; примиренність з проституцією і порнографією; індиферентне ставлення до дівочої незайманості, дошлюбних статевих відносин; споживацькі виміри родинних відносин; батьківська гіперопіка, черствість чи надмірна м'якість у родинному вихованні; матеріальні труднощі; зміщення соціальних ролей чоловіка і жінки; надмірна увага до сексуального життя тощо [140, с. 297–299]. Шлях до відродження родинного життя і повноцінного родинного виховання учений бачив у поверненні до традицій, морально-духовному оздоровленні людини, національно-етнічному відродженні родини, демократизації родинного життя (відхід від невластивих традицій родинного деспотизму), збалансуванні участі чоловічого і родинного елементів у вихованні [177, с. 141–145]. Певну роль у цьому процесі мають відіграти і виховання працьовитості дітей як риси їхніх характерів.

З'ясовуючи завдання родинного виховання, учений наголосив, що у родині здійснюється моральне, національне виховання, виховання характеру людини. Проте пропонував звузити таке широке трактування родинного виховання, націливши його на виховання сім'янина – людини, яка будує свої взаємини з сім'єю на засадах родинних цінностей [140, с. 286]. Зміст родинного виховання, на переконання вченого, визначають цінності сімейного життя. Загалом учений виокремив 14 таких цінностей, передусім такі: «подружня вірність, піклування про дітей, батьків і старших у сім'ї, пошана до предків та догляд за їхніми могилами, взаємна любов батьків та ін.» [140, с. 210]. Дещо суперечливим видається зарахування вченим цінності «здоровий спосіб життя» саме до родинних цінностей, оскільки він виокремив ще й широкий спектр валео-

екологічних цінностей. Важливе значення, на нашу думку, має й «сімейна відкритість щодо суспільного життя», яку О. Вишневський, мабуть, намагався протиставити традиційному родинному індивідуалізму української сім'ї, котрий передбачав певну замкнутість, відстороненість від громадських справ.

Пояснення завдань і функцій *валео-екологічного виховання* О. Вишневський побудував на основі філософських візій людини як частини природи (В. Вернадський). Порушення людиною принципу єдності з природою є загрозою для її виживання. Тож вчений критично поставився до теорій, ідей та концепцій, які протиставляють людину і природу, виступав за «примирення людини і природи» як єдиний шлях розв'язання головних екологічних та здоров'язберезувальних питань [177, с. 163–164]. У своїх міркуваннях він оперся як на концепт «Макроприроди», так і історичні факти щодо наступу людини на природу, проявом чого стала, зокрема, Чорнобильська катастрофа.

Підкреслюючи роль самої людини у побудові власного здоров'я, учений вказав на його різновиди – фізичне, психічне, духовне, соціальне – та підкреслив тісний взаємозв'язок між ними. Це вказує на розуміння О. Вишневським здоров'я у контексті ВООЗ. Подібно й хворобу він розумів як прояв певної фізичної, психічної, соціальної, духовної дисгармонії [140, с. 352–353]. Серед головних внутрішніх чинників догляду за здоров'ям він називав волю самої людини, яка, долаючи лінощі і байдужість, дбає про свій дух, душу, тіло, а серед зовнішніх чинників – сім'ю, школу, місце праці. Зокрема щодо школи пропонував здійснити декілька заходів: «перебудувати стиль і методи організації навчально-виховного процесу задля уникнення «тихосидіння»; школа повинна розвантажити від зайвої інформації свої навчальні плани і програми; школа повинна «повернутися обличчям» до фізичної культури та вимог гігієни, а саме: забезпечити масовість участі учнів у спортивних заняттях; дбати про підвищення кваліфікації, перепідготовку вчителів фізичної культури; розширювати спортивну матеріальну базу; приділяти першочергову увагу організації фізкультури і туризму, раціонального харчування, медично-гігієнічного нагляду школярів» [141, с. 372–377].

Розкриваючи модель здоров'я, О. Вишневський здебільшого спирався на праці відомого грецького гомеопата, професора Джорджа Вітулкаса. Останній писав про три рівні структури людини: ментально-духовний, емоційний і фізичний, а також чимало писав про енергетику організму, природу хвороби. Особливу увагу він приділив словам цього лікаря, який стан здоров'я ментально-духовного рівня узалежнював від творчої, цілеспрямованої діяльності людини, яка слугує і собі, й іншим людям. Звідси вчений зробив висновок, що відсутність шляхетної мети в житті людини є однією з причин негативних почувань і призводить до порушення здоров'я. Зрештою, він висунув педагогічну гіпотезу: загальне здоров'я людини залежить від змісту і характеру її виховання і самовиховання [142, с. 355–361]. Морально-етичний негатив, спричиняє порушення стану емоційного рівня та веде до тілесних захворювань.

Значну увагу вчений присвятив формуванню нових засад спілкування людини з природою. Він наполягав на розвитку природосвідомості людини, потребі сформуванню у свідомості людини «екологічну домінанту», підкреслював необхідність пізнання довкілля – екоосвіти. Остання повинна втілюватися у навчальних дисциплінах природознавчого, суспільно-політичного, гуманітарного та художньо-естетичного циклів [143, с. 361–364]. Цінності ж валео-екологічного виховання, згідно з О. Вишневським, включали не лише «увагу до власного здоров'я, прихильність до спорту і фізичної праці, гартування організму, здоровий спосіб життя, але й дбайливе ставлення до природи, охорону краси довкілля та ін.» [140, с. 211]. Учений, щоправда, вів мову й про «збалансованість раціоналістично наукового (утилітарного) і духовного начал у господарському ставленні до природи» як про цінність виховання. Цінністю він оголошував і прихильність до руху «зелених». Якщо перше має характер філософської рекомендації, то аксіологічна сутність другого, зважаючи на непоодинокі прояви політизації зазначеного руху, може викликати певні сумніви.

Визначальними *інститутами виховання* О. Вишневський вважав сім'ю, дошкілля і школу, Церкву, а *чинниками виховання* – рідну мову, українознавство,

релігію, мистецтво, діяльність (працю), гру і спорт, громадське життя, засоби масової інформації. Сім'ю він називав головним з виховних інститутів, а значущість виховання в родині пояснював його великими природними можливостями. Учений вважав, що саме в родині здійснюється так званий «виховний посів», який є переважно малопомітним, але має вирішальне значення для подальшої долі людини. І структура особистості, і її ставлення до світу, життєвий оптимізм чи песимізм, упевненість у собі, рівень емоційності закладаються в родинній атмосфері. Серед педагогічних особливостей родини як інституту виховання вчений виокремлював: інтенсивність та швидкоплинність виховання; закладення основ духовності; застосування традиційних методів і прийомів виховання, які мають етнопедагогічний характер; максимальна індивідуалізованість виховання. На думку педагога, члени родини, передусім батько і мати, повинні усвідомити, що саме вони є головною інституцією виховання. Його ефективність також залежить від єдності духовних, моральних, світоглядних настанов у родині, послідовності в орієнтації на український виховний ідеал, володіння принаймні елементарними знаннями і вміннями з педагогіки та психології [177, с. 223–226].

Дошкілля і школа характеризуються керованістю виховання, більш системним ніж у родині прищепленням цінностей суспільства, виразнішим і послідовнішим застосуванням відповідних методів і прийомів виховання. Найважливішим завданням дошкільних і шкільних освітніх установ О. Вишневський бачив відмову від авторитарної педагогіки, переорієнтацію зусиль на забезпечення самостійної діяльності учнів, демократизацію навчально-виховного процесу, увагу до розвитку і характеру школярів. Підкреслюючи значення позаурочної діяльності, учений говорив про необхідність залучення школярів до різновікових організацій: «Козачата», «Соколята» [140, с. 452–455].

Церква, на думку педагога, виступає духовним виховником людини впродовж усього її життя. Функція Церкви, зокрема, полягає у тому щоб дбати про морально-духовний стан суспільства, у чому держава повинна їй усіляко допомагати. Важливою є залученість дитини до релігійного життя.

О. Вишневський, услід за Г. Ващенком, позитивно ставився до участі дітей в релігійних обрядах, богослужіннях, оскільки вважав їх засобами морального і національного виховання. Він також виступав за тісну співпрацю Церкви і школи, яка визначається не лише станом духовного життя у суспільстві, але й особливостями регіонів та громад. Передусім, слід відновити викладання релігії в школі, хоча учений не наполягав на обов'язковості для дітей цього предмета. Він позитивно ставився до впровадження деяких релігійних ритуалів до школи, зокрема відновлення практики проведення молитви перед уроками. Навіть наявність у класі дітей різних конфесій не є аргументом проти цього. Навпаки, спільна молитва сприяє вихованню міжрелігійної толерантності. Дитина, яка належить до іншої конфесії, або декларує себе атеїстом, повинна постояти кілька хвилин мовчки, віддавши цим шану чужій вірі [117, с. 7].

Відзначимо, що О. Вишневський уважав надто категоричними підходи в українському законодавстві до відокремлення Церкви від школи. Такий підхід актуальний лише за умови тотальної «задержавленості» освіти. Натомість, у демократичних країнах освіта є сферою громадсько-державною, а відділяти Церкву від громади неправомірно. Він наводив приклади залучення Церкви до виховної діяльності школи у Польщі, де дітям (і їхнім батькам) пропонуються на вибір уроки етики (на секулярному рівні) й уроки релігії [171, с. 7].

Серед чинників виховання педагог акцентував на діяльності як системі усвідомлених рухів, дій, зусиль, спрямованих на досягнення певної мети. Він фокусував увагу на такому аспекті діяльності як праця, при цьому трактував її сутність, значення і виховні можливості, опираючись на дослідження К. Ушинського. Тож, зрозуміло, вказував на виховну силу вільної праці, погодженої з християнською моральністю. Праця повинна бути важкою, але посильною, прийнятною для дитини, слугувати джерелом духовної сили, гідності і щастя. В обох видах праці (фізичній та інтелектуально-духовній) вагому роль відіграє мотивація та усвідомлення сенсу діяльності [141, с. 557–565]. Дещо схожі узагальнення О. Вишневський зробив і щодо виховного та розвивального значення гри і спорту. Вони позитивно впливають не лише на

розвиток мислення, зміцнення здоров'я, але й сприяють духовному розвитку, зміцненню волі, характеру, особливо завдяки фактору змагальності [141, с. 566–570; 156, с. 40].

Важливим з педагогічного і соціального погляду видаються думки О. Вишневського про рідну мову як чинник виховання і розвитку. Він висунув тезу, відповідно до якої збагачення мови дитини, розвиток її мовних можливостей є ще й шляхом духовного розвитку особистості. Виховні можливості мови забезпечуються не тільки її оперативною функцією, спрямованою на пряме спілкування людей, але й довготривалою функцією, яка забезпечує продукування, збереження суспільних ідей, трансляцію цінностей, які об'єднують суспільство (народ, націю) [142, с. 534–536]. Дослідник знову ж використав напрацювання К. Ушинського про роль і значення рідної мови у навчанні і вихованні дітей, а також розкритикував мовну політику в Україні, яка на той час допускала виховання дітей у державних закладах освіти в умовах українсько-російського білінгвізму.

Українознавство О. Вишневський розумів як сукупність українознавчих наук і навчальних дисциплін, об'єднаних навколо концепції українства. У сфері педагогіки він убачав три складові структури українознавства: ідея українськості у контексті націософського світогляду; теоретичне українознавство, яке поєднує здобутки щодо вивчення українства в історії, літературі, мовознавстві, етнопсихології, географії тощо; прикладне (ужиткове) українознавство як набір навчальних предметів у закладах освіти, спрямоване, зокрема й на виховання. Українознавчі дисципліни в школі учений поділяв на дві групи: історико-гуманітарну та географічно-краєзнавчу. Головне виховне призначення українознавства вбачав у формуванні в дітей і молоді ставлення до світу крізь призму національних, громадянських цінностей, вплив на духовність і національний світогляд [150, с. 6; 142, с. 538–543]. Традиційно наголошував на потребі застосовувати діяльнісний підхід при вивченні українознавства.

Відзначимо, що О. Вишневський брав активну участь у дискусії з приводу доцільності виокремлення українознавства як науки і навчальної дисципліни, в

основному поділяючи погляди керівника Інституту українознавства МОН України Петра Кононенка. 1999 р. він розкритикував погляди В. Скопенка, М. Наєнка та В. Яременка [300; 180], де йшлося про недоцільність формування «нової науки», оскільки існують окремі галузі знань, об'єктом досліджень яких є Україна, її історія, культура, мова тощо. Дрогобицький педагог виступив проти заперечення терміну «українознавство», однак визнав проблемність існування цілісної методології для українознавчих дисциплін. З іншого боку він вказав на дві функції предмету українознавства: науково-дослідну та виховну. Перша з них полягає у пошуку нових фактів й об'єднує науковців, які можуть стояти на різних методологічних і навіть світоглядних позиціях. Друга – включає три компоненти: дух українськості як синтез національних цінностей; навчальні предмети/курси, які цей дух втілюють; дисципліна (мабуть, наукова. – Авт.), яка цей дух інтерпретує [208, с. 2–4]. На нашу думку, О. Вишневський розумів науково-дослідний компонент українознавства як «україністику» (хоч і не вжив тоді цього терміну), яка, подібно до полоністики чи германістики, об'єднує науки, що вивчають мову, літературу, культуру певного народу (або групи народів).

Мистецтво, на думку О. Вишневського, має унікальну властивість впливати на емоційну та вольову сфери особистості. Його ефективність посилює й наявність у людей вроджених естетичних прагнень, потягу до краси, а відтак і добра. Мистецтво впливає на духовність людини, її цінності, уявлення про добро і зло. Спілкуючись з мистецтвом кожна дитина здобуває і накопичує свій естетичний досвід, розвиває в собі розуміння краси, також, що особливо важливо, бере безпосередню участь у творчій діяльності. Характеризуючи виховну силу мистецтва, учений спирався на слова Г. Ващенка про занепад мистецтва з погляду ідеї і форми, підкреслював необхідність «зустрічі» дитини з мистецькими творами високого гатунку [143, с. 537–540].

Визнаючи активний вплив мас-медіа на свідомість людини, вчений здебільшого наголошував на можливих негативних наслідках від трансльованих ними ідей, образів, цінностей. Так, він формулював «перший педагогічний

висновок» щодо ролі ЗМІ у вихованні: перегляд телепередач дітьми слід «розумно обмежити», замість розважальних, скеровувати до пізнавальних телепередач, які супроводжувати наступним обговоренням, осмисленням [142, с. 550]. Значно більше уваги він присвятив питанням залучення дітей і молоді до громадського життя, їхньої участі в дитячих і молодіжних громадських організаціях виховного спрямування. Вчений схвально відгукувався про Пласт як вихователя високих моральних, національних та громадянських чеснот українства. Підкреслював, що діти мають добровільно займатися громадсько-організаційними справами (а не залучатися до них під примусом) [142, с. 552–554].

Описуючи *методи виховання*, О. Вишневський вказав на умовність самого поняття «метод». Він вважав, що метод пов'язаний з педагогікою, в якій домінують суб'єкт-об'єктні стосунки між вихователем і вихованцем. Саме у контексті діяльності вчителя/вихователя увиразнювався певний інструментарій впливу на дитину. На думку вченого, термін «метод» не видається достатньо чітким для характеристики всіх ситуацій виховання, тож він погоджувався з міркуваннями польського педагога Войцеха Соборського, котрий стверджував, що у вихованні «не можна думати категоріями методів» [140, с. 414–415]. Справді, О. Вишневський більше використовував поняття «педагогічний інструментарій». Так, ведучи мову про навчання цінностей, він описав, по-суті, декілька методів і прийомів: пояснення, керівна дискусія, рольова гра та ін. Надалі вів мову про значущість таких методів виховання: переорієнтації зусиль вихованця; приучування; переконування і сугестія; схвалення і осудження; виховання прикладом і на прикладі; участь у добродійній діяльності і жертвовність [140, с. 416–430]. Дещо пізніше він виокремив методи самовиховання і саморозвитку, до яких зарахував: самовиховання і саморозвиток на основі прикладу; долаття перепон і труднощів; самодисципліну і самоопанування; статеву стриманість [141, с. 541–549]. Він також вів мову про духовний саморозвиток, одним із найбільш ефективних засобів якого вважав молитву.

Підсумовуючи, відзначимо, що учений вказував на неприйнятність застосування до виховання дітей і молоді авторитарного підходу, відстоював думку Г. Ващенка про потребу будувати виховний процес, з одного боку, на засадах вільного виховання, з іншого під продуманим керівництвом педагога. Підкреслив значення гуманізму і гуманізації виховання, гуманітаризації змісту навчально-виховного процесу. Місію виховника, в своїй основі духовну, він бачив у любові до дітей, демократизмі стосунків з дітьми, самовдосконаленні (формуванні власного сильного характеру), чіткому баченні виховного ідеалу, знанні сучасних педагогічних засад і здатності застосовувати їх на практиці. Педагогічне спілкування між вихователем і вихованцем повинно відбуватися на засадах педагогіки співробітництва, спиратися на віру в людину, духовному контакті між учасниками виховного процесу [143, с. 440–452]. Значну увагу вчений присвячував етнопедагогічним та етнопсихологічним аспектам виховання.

Отже, О. Вишневський виводив напрями виховання з тієї групи цінностей, яку вони репрезентують, на яку спираються і яку мають на меті зміцнювати у свідомості і діяльності людини. Тож услід за шістьма групами цінностей він виділяв шість напрямів виховання: моральне, національне, громадянське, родинне, валео-екологічне, особистісне (виховання характеру). Натомість учений відкинув доцільність виокремлення інших напрямів виховання (трудова, естетична тощо), оскільки вони спрямовуються на виховання окремих рис людини (наприклад, працьовитість), або ж представляють певні чинники виховання (зокрема, мистецтво). Щоправда, учений не був таким послідовним з приводу релігійного виховання, не заперечуючи такого напрямку і не ототожнюючи його з моральним вихованням. Моральне виховання, на думку вченого, визначає ставлення людини до Бога і репрезентованих ним цінностей (добро, любов, краса, справедливість, правда тощо), національне виховання – ставлення людини до нації і держави. Громадянське виховання рекомендував назвати «цивільним», оскільки йдеться про виховання на основі гуманістично-правових, демократичних цінностей, формування ставлення людини до соціуму,

громади, прав і свобод. Дослідник також рекомендував звужити широке трактування родинного виховання, націливши його на виховання сім'янина – людини, яка будує свої взаємини з сім'єю на засадах родинних цінностей. Валео-екологічне виховання вчений визначав як утвердження ставлення людини до природи і здоров'я. Визначальними інститутами виховання О. Вишневський вважав сім'ю, дошкілля і школу, Церкву, а чинниками виховання – рідну мову, українознавство, релігію, мистецтво, діяльність (працю), гру і спорт, громадське життя, засоби масової інформації. Методи виховання («педагогічний інструментарій») учений поділив на власне методи виховання (переорієнтації зусиль виховання; приучування; переконування і сугестія; схвалення і осудження; виховання прикладом і на прикладі та ін.) і методи самовиховання і саморозвитку (самовиховання і саморозвиток на основі прикладу; долання перепон і труднощів; самодисципліну і самоопанування; статеву стриманість; моральний гарт характеру тощо). Учений відстоював ідеї педагогіки співробітництва, суб'єкт-суб'єктних відносин між вихователем і вихованцем.

4.3. Ідеї науковця щодо педагогіки розвитку особистості

Дослідження проблематики розвитку особистості в умовах навчально-виховного процесу О. Вишневський започаткував ще у 1980-х рр. У цей час він розкривав розвиваючий аспект діяльності учня і студента [195], а також аналізував розвивальну функцію процесу навчання іноземних мов у школі [26]. Уже тоді він підкреслив недостатню увагу педагогічної науки до проблем розвитку дитини і показовим фактом вважав відсутність у «курсі загальної педагогіки» відповідного розділу (цей курс, як відомо, включав дві головні складові частини: дидактику і теорію виховання). Відзначив учений і те, що терміни виховання і розвиток нерідко підміняють один одного [26, с. 8].

Ключовим результатом розвитку особистості О. Вишневський вважав утвердження характеру, його вольових рис. Щоправда, у 1990-х рр. учений пов'язував формування характеру особистості власне з виховним процесом. Так, 1990 р. він наголошував, що за умови утвердження у вихованцеві поглядів,

переконань, навичок і звичок формується вихованість, як складова характеру і як основа поведінка людини [184, с. 44]. 1996 р. учений вів мову про виховання волі, як один із важливих проявів сильного характеру [138, с. 171]. При цьому вчений спирався на ідеї К. Ушинського та Г. Ващенко, котрі, як відомо, значну увагу присвячували питанням виховання характеру. У посібниках з теоретичних основ педагогіки 2001 і 2003 рр. учений розкривав виховання характеру у контексті аналізу особистісного аспекту змісту виховання [177, с. 163–178; 140, с. 313–345]. Однак, пізніше він дещо переглянув структурованість процесу виховання і розвитку.

О. Вишневський наголосив на потребі розвести «поняття ставлення людини до середовища (як результат виховання) і її спроможність, здатність впливати на нього (як результат розвитку). З традиційно широкого поняття «виховання» він вилучив те, що слід позначати терміном «розвиток» та прагнув утвердити це поняття як окрему, самодостатню мету педагогіки». Водночас акцентував на тому, що навчання і розвиток також є різними, хоч і взаємопов'язаними процесами, оскільки перше веде до засвоєння інформації, другий – до удосконалення діяльнісних сил людини [141, с. 404–405]. Ще 1987 р. учений запропонував власне трактування поняття «розвиток», як процесу якісних змін, певного переходу від простого до більш складного. Розвиток особистості – це удосконалення психічних функцій людини, необхідних для її активного впливу на зовнішнє середовище. О. Вишневський відкидав ототожнення розвитку не лише з навчанням, але й з вихованням. За його словами, людина може володіти високим рівнем розвитку, і водночас бути невихованою відповідно до норм, прийнятих у суспільстві. І навпаки: вихованість та строге визнання норм моралі не завжди є показником розвиненості людини, її здатності до активної участі у житті [195, с. 1]. Педагогічне розуміння розвитку, на думку вченого, пов'язане з усвідомлення необхідності адаптації функцій особистості людини до навколишнього середовища, формування здатності мобілізувати додаткові зусилля задля подолання перешкод на шляху до мети [141, с. 406–407; 104, с. 78–79]. Згодом з поняттям «розвиток» вчений пов'язував й становлення

компетентності людини [316, с. 3]. Говорячи про «компетенцію» слід розуміти під нею передовсім «компетенцію діяльнісну» [118, с. 7].

Визначальними причинами становлення педагогіки розвитку, спрямованої на утвердження «характерності» людини, О. Вишневський вважав потреби подолання «лівизни» у людині і суспільстві, а також виправлення хиб українського національного характеру [105].

На початку 2000-х рр. професор розробив концепцію *педагогіки як чинника подолання «лівизни»*. Вона ґрунтувалася на метафізичному розумінні дуалістичної природи людини, в якій борються два начала – добра і зла. Перше штовхає людину до свободи, друге – до відмови від свободи і пошуку комфортних умов існування. Спираючись на думки «філософа свободи» Миколи Бердяєва, педагог вів мову про «праву» і «ліву» двополюсність людини. «Лівизна» у природі людини є виразником її слабкості, прагнення спиратися на допомогу ззовні, або й жити за рахунок чужих зусиль. Дивлячись на світ очима «лівизни», людина у своїх бідах звинувачує інших, вимагає уваги до себе, «захисту» і «пільг». З одного боку, вони зумовлюються її безвольністю, інколи фізичною й психічною недієздатністю. З іншого – звичайною ледачістю, невимогливістю до себе, потуранням своїй немічності. «Правизна» ж передбачає активне ставлення до себе і середовища, реалізацію людиною своєї свободи, здатність долати перешкоди і труднощі, самостійно будувати власне життя без опертя на зовнішню допомогу. Обидва ці начала – праве та ліве – постійно протистоять в душі людини, а отже «лівизна» і «правизна» має антропологічне підґрунтя, виявляючись у соціальному, політично-ідеологічному, культурному житті суспільства [106, с. 5; 97, с. 24–25].

Згідно з О. Вишневським, «правизна» людської свідомості покладена в основу ринкової (капіталістичної) економіки і демократичного ладу. Вимоги життя у свободі є доволі жорсткими, інколи навіть жорстокими. Практика життя суворо ставиться до слабкості, ледачості, безвольності, допускає захист лише фізично немічних і хворих як прояв християнського милосердя, яке інколи набуває ознак державних заходів. Примушуючи людину напружувати власні

сили, демократичний устрій (природовідповідний спосіб життя) веде її до матеріального добробуту, утворення простору вільної реалізації своїх творчих зусиль. На основі «лівизни» в людині, а відповідно в людських групах та спільнотах, постають ліві ідеології, рухи, політичні партії і державні режими. Власне, ідеологія комунізму, міф про «світле майбутнє» є проявом «лівизни». У погоні за мінімальними життєвими благами людина відмовилася від свободи, передоручаючи її групі політичних авантюристів, які пообіцяли суспільству швидко розв'язати його головні проблеми. Замішаний на «лівизні» устрій суспільного життя СРСР зумовив поглиблення в людині споживацьких прагнень і звичок, призивів до появи агресивної вимогливості, «пільгоманії», пошуку «блату», хабарництва, культу безоплатних послуг в освіті, медицині, харчуванні тощо. Орієнтація на такий спосіб життя позбавляла людину потреби докладати великих зусиль, напружуватися, творити, боротися за себе, вживати волю, вправлятися в моральних вчинках. Відбувалося поступове руйнування джерел життєвої мотивації, високих прагнень, цілеспрямованості й життєвої стратегії [106, с. 6].

Головними виразниками особистісної і суспільної «лівизни» О. Вишневський вважав: перевагу споживацьких домагань над власними можливостями задовольнити їх, а звідси злодійство, пільгоманія, агресивність, прагнення до безкоштовних послуг тощо; намагання всілякими способами обминути труднощі на виробництві, освіті, науці (зокрема за допомогою списування, хабаря); колективістська безвідповідальність за свої вчинки, зневага до закону і намагання обійти його; схильність до імітації діяльності, байдужість до якості праці; нездатність приймати рішення і відповідати за них (що помітно і в суспільному житті, особливо під час виборів влади); пасивність у соціальному житті, апатія, зневага, соціальний інфантилізм і безпомічність; комунальне мислення, зумовлене колишнім колективістським вихованням, піддатливість впливу ЗМІ; відсутність чіткої власної системи цінностей, аморальність, руйнація патріотичних почуттів; запобігливе пристосуванство щодо начальства, культ чиновництва; поблажливість у вимогах до себе та інших, схильність

«розуміти» і виправдати навіть ледачу людину, дефіцит самодисципліни; зневага до приватної власності, відсутність почуття бережливості та економії (зокрема щодо часу); фізична охлялість і відсутність культу здоров'я; занижене почуття власної гідності і вкоріненість почуття меншовартості [106, с. 6–7; 97, с. 28–29].

Вчений наголошував, що особистісна і суспільна «лівизна» нікуди не зникла в українському суспільстві й зі здобуттям незалежності. Людина посткомуністичного періоду опинилася між двома способами життя – «лівим» (соціалістичним) і «правим» (капіталістичним). Соціалістичний спосіб життя апелює до слабкості людини, потурає її ледачості, капіталістичний – підштовхує до постійної боротьби за добробут свій і своїх рідних, громади, суспільства в цілому. Саме соціалістичний спосіб життя зумовив «недорозвинутість характеру людини». Лише цим О. Вишневський пояснював той факт, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. без воєн і катаклізмів українці опинилися на «узбіччі історичних процесів». Визначивши «лівизну» як призвідника безхарактерності людини, він наголосив на потребі перенести цю проблему в площину педагогіки, яка має долати історично витворену «лівизну» людини і суспільства. І родина, і школа та інші інститути освіти й виховання покликані сприяти розвитку в дитини таких рис характеру, які б забезпечили їй успіх у нових умовах [106, с. 7]. Тож саме у цьому контексті педагогіка розвитку може і повинна долати особистісну і суспільну «лівизну», а відтак зосередити свою увагу на характері людини.

Обґрунтування педагогіки розвитку як ефективного *чинника виправлення хиб українського національного характеру* О. Вишневський обіпер на ґрунтовному аналізі етнопсихологічних рис українства. При цьому вчений використав праці дослідників українського національного характеру: М. Костомарова, В. Яніва, Я. Яреми, Ю. Липи, Г. Ващенко, П. Штепи. Слід відзначити, що вдаючись до ретроспективного огляду та аналізу історичних витоків і розвитку українського національного характеру, О. Вишневський виявив свої історіософські візії, на яких позначився вплив історичної концепції М. Грушевського та представників його школи. Характерною ознакою

історичних поглядів педагога став примордіалізм, котрий передбачав усвідомлення неперервного минулого українства від найдавніших часів до наших днів, прийняття концепції історичного розвитку нашого суспільства від племінного, етнічного до національного державного ладу.

Вважаємо, що саме з праць видатних українських істориків (М. Грушевського, М. Костомарова, І. Крип'якевича) О. Вишневський перейняв багатофакторний підхід до трактування історичних процесів. Саме тому, аналізуючи чинники формування українського національного характеру (і пов'язаного з ним українського виховного ідеалу) вчений вказував на географічні, економічні, релігійно-культурні аспекти. Зокрема, підкреслював визначальну роль природніх умов хліборобства на формування національного характеру. Услід за П. Штепою він вказував, що родюча земля і тепле підсоння не вимагали від людини значної кількості зусиль для вирощування врожаїв, тож «вона виховувалася як «домосід», неагресивною щодо чужих земель, уважною до природи та її життя. Хліборобство й осілий спосіб життя сприяв становленню сім'ї з домінування матріархату та ранньої моногамії». Роль жінки в суспільстві і родині сприяла поширенню естетизму, емоційності, чутливості, орієнтації на духовне. Осілий спосіб життя зближував людину з природою, в якій вона відчувала божу присутність, а також сприяв самостереженню, пізнанню світу, глибокої і щирої релігійності («теоцентризму української душі»), природнього демократизму. Усе це було проявом й внутрішньо орієнтованої діяльності, відсутності експансивності, зосередженості на власному духовному розвитку [214, с. 18–22].

Услід за українським галицьким письменником і педагогом міжвоєнного часу В. Пачовським учений називав такі «чинники впливу на український національний характер: розташування між двома світами (на кордоні зі Степом); родючість землі та благодатний клімат; расова «відкритість», яка зумовила змішування племен; самодостатність у господарстві, що не спонукало до завоювання чужих земель; транзитність території (багато річок, зв'язок з морем)» [213, с. 50–51]. Ці чинники впливали на особливості адаптації людей до

зовнішнього середовища, а відтак – на спрямованість характеру, котра, відповідно до німецько-британського психолога Г. Айзенка, відзначається екстраверсійністю та інтроверсійністю. Слід відзначити, що О. Вишневський все ж відмовився вживати ці терміни й запропонував іншу синонімічну пару: експансивність (спрямованість сил назовні) та імпансивність (самозосередженість, спрямованість сил усередину) [214, с. 48–49; 162, с. 90].

Розкриваючи український національний характер, О. Вишневський використав традиційний компаративний підхід (М. Костомаров, П. Штепа), співставляючи національний характер українців та росіян. Останні впродовж багатьох століть формувалися в значно більш суворих умовах північної природи, а їхнім головним заняттям було мисливство, полювання. У них розвивалися здатності і риси здобувача-мисливця, які не просто полювали на різних представників тваринного світу, відбираючи щось у природи, але й нападали на сусідні племена, народності, згодом нації і держави, прагнучи привласнити їхні матеріальні, а відтак і духовні здобутки. Вони більше покладалися на власні сили, а не богів і духів (звідси міркування про «атеїзм» мисливців), менше виявляли схильності до споглядання краси природи. Тож характер росіян (москвинів, московитів) учений називає експансивним, на відміну від імпансивної вдачі українців. О. Вишневський аналізував ставлення українців і московитів до духовності, релігії, моралі, культури, народності (і патріотизму), громадянськості (і держави), цитуючи історичні джерела (описи мандрівників від києворуських і до новітніх часів, які описували особливості поведінки, культури, соціальних відносин, світоглядів двох народів – українського і московського) [214, с. 54–67; 149, с. 9].

Вказавши на різновекторність українського (імпансивного) та російського (експансивного) характерів, О. Вишневський обґрунтовував нею наслідки невдалого для українців історичного протистояння з росіянами від нападу Андрія Боголюбського на Київ у 1169 р. до голодомору-геноциду 1932–1933 рр. «Різноскерованість характерів українців і росіян зумовила глибокий дисбаланс і різницю сил у мовно-культурній, господарській, політичній та військовій

сферах» [213, с. 5; 162, с. 90–91]. Імпансивність українця є джерелом і причиною індивідуалізму, який інколи виявлявся і в різних формах анархізму, нездатності підпорядковувати свої інтереси суспільним (національним, державним), легковажне ставлення до власної державності тощо. Саме індивідуалізм глибоко відрізняє українця від росіянина [214, с. 75–76; 163, с. 8]. Як бачимо, професор О. Вишневський, на відміну від своїх попередників, не вказував на негативні вади національного характеру, лише вів мову про домінування імпансивної спрямованості характеру українців.

Головним джерелом «наших бід в історії» О. Вишневський вважав недостатність розвитку експансивності і домінування тієї спрямованості характеру, яку називав імпансивністю. Саме нею впродовж віків зумовлювалася слабкість господарської підприємливості українців, апатія, егоцентризм у суспільному житті, деструктивний індивідуалізм, аполітичність мислення, слабкість волі, брак національної гордості. Учений вказав і позитивні наслідки імпансивності українців, проте підкреслював «стратегічний орієнтир нашої педагогіки: *інтенсивно працювати в одному конкретному напрямі – розвивати риси експансивності (екстравертивності) у характері нашої молоді*» (виділено О. Вишневським. – Авт.) [214, с. 112–113]. Підкреслимо: учений не виступав проти імпансивності чи її заміну експансивністю національного характеру, а наголошував на послабленні «однобокості нашої натури» задля досягнення «певної рівноваги і гармонії нашого національного характеру, здатності і пізнавати, і здобувати світ. Експансивність, а не пасивний патріотизм, на його думку, залишається вирішальним чинником повноцінного життєзабезпечення народу в історії, його державного самовизначення, побудови держави» [214, с. 114–115; 139, с. 7]. Нагальність відповідних кроків у напрямі гармонізації спрямованості українського національного характеру зумовлена й цивілізаційним контекстом, серед якого провідне значення, згідно з міркуваннями О. Вишневського, має потреба вибору України між азійськими та європейськими цінностями, загрози з боку Росії, яка прагне відродження імперії,

необхідність розбудови української демократичної держави (а «демократія потребує сили») [214, с. 123–127; 84, с. 70–75].

Визнавши можливість корекції національного характеру, вчений підкреслив потребу зміни виховного ідеалу сучасної української педагогіки, а відповідно і її завдань щодо навчання, виховання і розвитку молодого покоління. Власне у розвитку/саморозвитку особистості дослідник бачив шлях до подолання крайньої імпансивності. Це завдання спонукає українську педагогіку повернутися до розробки проблеми виховання характеру [214, с. 152; 84, с. 95]. Важливо, що представники української демократичної педагогіки (К. Ушинський, Г. Ващенко, П. Будз, Р. Білинський, П. Біланюк, Я. Ярема, П. Паращин та ін.) часто зверталися до питань виховання характеру, інколи навіть трактуючи її як одну з провідних. На думку О. Вишневського, не слід зважати на твердження про те, що жодна наука, передовсім психологія, не дала чіткого опису характеру [177, с. 147].

Дослідник розумів характер, як головну ознаку, якою людина відрізняється один від одного (услід за К. Ушинським) і водночас інтегративну якість особистості, яка охоплює всю духовну і фізичну сутність людини (услід з Г. Ващенком) [166, № 1, с. 4]. Розкриваючи зміст і структуру характеру, О. Вишневський вказував на те, що характером визначається спосіб діяльності людини, що дає змогу вказувати на його спроможність (здатність взаємодіяти з навколишнім середовищем) і спрямованість (схильність особистості діяти в певному напрямі, що визначається її ціннісними орієнтаціями). Учений взяв до уваги трактування К. Ушинського, який в основу характеру клав почування і чітко відмежовував його від розуму, хоч і визнавав вплив інтелектуальної діяльності на волю. Ще одним фундаментальним компонентом характеру, до певної міри автономним, є воля, яка забезпечує активність і здатність долати труднощі. Вказавши на причетність, але водночас автономність ціннісних орієнтацій, інтелекту і волі до характеру, учений вів мову про «чуттєву серцевину», яку неможливо «анатомізувати». Відтак, він вказав на те, що і К. Ушинський, і Г. Ващенко та низка інших українських педагогів при описі

характеру постійно балансують між вузьким трактуванням характеру як емоційно-вольової сфери та широким, який сягає меж поняття «особистість». У цьому помітне прагнення уникнути категоричності [166, № 1, с. 5]. Звідси зробив висновки: «характер – явище неоднорідне, в якому слід розрізняти ядро, яке представлене прагненнями, почуваннями, спонуканими, типами реакцій, та периферію, компоненти якої пов'язані з ядром, але мають й автономний характер – воля, інтелект та ціннісні орієнтації; характер є цілістю, яка формується навколо ядра і головної мети життя людини; характер завжди є динамічним явищем, яке здатне змінюватися, розвиватися» [177, с. 149].

Детальніше розглядаючи поняття «ядро» характеру, О. Вишневський оперся на міркування К. Ушинського щодо почуттів і почувань. Почуття він вважав безпосередніми відгуками на впливи зовнішнього середовища, які виявляються в силі і швидкості реакцій. Припустивши пов'язаність почуттів рефlekсами, імпульсами та інстинктами з темпераментом, дослідник вказав на фізіологічну основу характеру, виражену в типах нервової системи людини. На його думку, саме в цій ділянці чуттєвої сфери на основі і природних, і набутих властивостей започатковується формування інтровертивності та екстравертивності характеру. Натомість почування О. Вишневський вважав «відгуком душі на її ж власні відчуття», а відтак бачив у них основу вольових процесів. Саме почування у процесі розвитку характеру трансформуються в систему мотивацій, які стають основою стратегії життя людини. Натомість слабкість спонук говорить про квалітет характеру і волі. Саме у контексті розвитку почувань та мотивації формується цілеспрямованість. З огляду на це, вчений трактував ядро як емоційний та мотиваційний центр, що визначає рішучість, стійкість, організованість характеру [166, № 1, с. 6–7; 69, с. 69].

Периферійні елементи характеру (воля, розум, ціннісна сфера) різною мірою причетні до формування характеру. Деякі з них більше виявляють себе, інші – менше. Воля людини не є вродженим чинником, вона формується на чуттєвій основі під впливом цілеспрямованого самовпливу людини. Уже на ранньому етапі розвитку людини формується багатофункціональність волі, її

взаємодія зі свідомістю і моральними мотивами. У зрілому віці про наявність сильної волі свідчить здатність людини спрямовувати свою енергію на одну мету впродовж тривалого часу. Коли ж людина піддається швидкоплинним почуттям, не панує над власними потягами, то це свідчить про слабкість її волі. Предметом вольового впливу є як зовнішній світ, так і внутрішнє, духовне життя людини. На відміну від волі, розумово-творчий чинник є вродженим явищем, що ґрунтується на певних нахилах, здібностях, обдарованості. Звісно, це лише потенції. Інтелектуальний чинник відіграє вагомий роль у становленні характеру людини, оскільки забезпечує осмислення спонук, планування й оцінку певної дії з погляду цінностей, контролює і регулює боротьбу мотивів, впливає на визначення цілей і формування таких рис як спостережливість, кмітливість, діловитість, підприємливість, працьовитість. Ціннісні орієнтації також не є вродженим чинником, але набуваються й утверджуються в процесі життєдіяльності людини, перетворюючись на навички, звички, світоглядні принципи. У процесі формування характеру ціннісна сфера людини відіграє роль дороговказу для розуму і волі. Гармонійність цінностей забезпечують гармонійність і цілісність характеру людини [166, № 1, с. 7–8; 69, с. 70].

Дослідник наголошував на суттєвій різниці у підходах до трактування характеру у психології та педагогіці. Якщо перша намагається пізнати «анатомію» характеру, його психофізичну основу, сконструювати власну класифікацію характерів, то педагогіка, з огляду на свої завдання, зобов'язана споглядати характер «з відстані», сприймати його цілісно і водночас у динаміці, а також концентрувати увагу на чинниках й інструментах виховання характеру. Педагогічна наука і практика виховної роботи повинні враховувати декілька аспектів: ключові компоненти характеру мають свої витoki у спадковості; на формування характеру впливають життєві обставини людини; власна воля, розум та цінності людини мають виняткове значення у побудові характеру. На останньому аспекті О. Вишневський особливо наголошував, услід за Г. Ващенком, стверджуючи, що характер є результатом роботи людини над собою [140, с. 324–325].

Найважливішими і тісно взаємопов'язаними інструментами і чинниками виховання характеру учений вважав: діяльність (свободу діяльності, її ідеалізм, змагальність); самостійність; перепону і труднощі, які необхідно долати; самодисципліну і самоопанування; єдність і далекосяжність цілей. Ведучи мову про діяльність, він ще раз підкреслив одну зі своїх улюблених тез: розвивається, удосконалюється усе те, що працює – напружено, на межі своїх можливостей. Закон «інтенсивної участі» стосується й характеру: «сильні прагнення, постійне докладання вольових зусиль, творча інтелектуальна діяльність, морально-етичні напруження за умов постійної потреби вибору – усе це сприяю розвитку кожного компонента характеру». Діяльність повинна бути вільною, оскільки лише вільна «людина може відповідати за себе, планувати свою діяльність, ставити власні цілі, робити вільний вибір». Натомість рабство (психологія) рабства є джерелом безхарактерності, тож «будувати власний характер – це і є вичавлювати із себе раба, що стало сьогодні не просто потребою, а обов'язком» [166, № 1, с. 9].

Зі свободою діяльності тісно пов'язана самостійність людини. Учений наголошував: процес становлення повноцінного характеру можливий лише за умови високого рівня самостійності людини. Якщо з раннього дитинства не сприяти становленню самостійності, а отже й самовідповідальності людини, вона виявиться нездатною до активної повноцінної діяльності, повсякчас прагнучиме спиратися на допомогу інших людей (суспільства, держави). О. Вишневський застерігав батьків, які й самі мають «сильний характер», від прагнення «ламати впертість» дитини, бо це призводить до неспроможності діяти незалежно. Учений відстоював доцільність давати дитині і школі можливість робити власний вибір, навіть коли він передбачувано помилковий. На його думку, це дасть більшу користь для характеру вихованця, аніж «правильні настанови» батьків і вчителів. Самостійність обов'язково передбачає потребу і необхідність долати перешкоди і труднощі. Попри те, що організм і свідомість людини здебільшого сприймають труднощі як дискомфорт, однак саме перешкоди є особливо корисними, адже сприяють становленню таких рис, які згодом допоможуть досягти більших успіхів. Проте, батьки і вчителі своїм

поблажливим ставленням до дітей, бажанням захистити їх від клопотів завдають великої шкоди, – передовсім у площині виховання характеру. Незаслужені успіхи, дарований комфорт, гонитва за щастям і насолодою – руйнують характер, сприяючи лише фальшивій самооцінці і появі невинуватих ілюзій. Долання труднощів вимагає від людини витривалості, цілеспрямованості, здатності до напруженої праці [166, № 3, с. 3–4].

У подоланні труднощів і досягненні життєвих цілей вагому роль відіграють самодисципліна та самоопанування. Цей виховний інструментарій О. Вишневський тісно пов'язував з волею, яка спрямована на внутрішнє життя людини. З її допомогою доводиться долати таких ворогів як життєва розхлябаність, марнування часу на дрібниці, нестриманість у харчуванні, пияцтво і лінощі, схильність до азартних і розважальних ігор, статева розпуста. Тож самодисципліна і самоопанування ведуть до морального здоров'я, сприяють утвердженню ціннісних орієнтирів людини, котрі, як наголошував учений, є одним з ключових компонентів характеру. Він пропонував використовувати дві групи вправ для зміцнення волі у контексті самодисципліни і самоопанування: вправи, спрямовані на застосування «енергії чину»; вправи на стриманість і самоопанування [166, № 3, с. 4].

Оскільки одним з головним факторів, навколо якого поєднується воля, розум, почуття та цінності є мета людини, то О. Вишневський оголосив її «категоричною умовою формування сильного характеру». Тож завданням родини, вчителів, вихователів є прищеплювати дітям усвідомлення вагомості великої життєвої мети. Для цього доцільно подавати приклад людини (зокрема й історичного діяча), життєві орієнтири якої були спрямовані на службу Богові і Батьківщині. Наявність і розвиток в людини далекосяжних і високих цілей, які впливають з внутрішніх потреб людини, поступово стають стрижнем її характеру, а відтак і її духовним орієнтиром. Відзначимо, що педагог виступав за високі життєві цілі, за життєвий ідеалізм, який спонукає людину не лише працювати для себе, але й для суспільства. Такий ідеалістичний підхід до життя має особливий сенс, оскільки людина, яка прагне високих цілей завжди

продуктивніша. Звісно, практичні наслідки її зусиль часто менші, ніж задуми, але висока мета забезпечує мобілізацію значних психофізичних ресурсів та можливостей людини, що неодмінно впливає на її розвиток [166, № 3, с. 5].

Значну увагу вчений приділяв діяльності як сфері вияву активності, ініціативи, підприємливості людини, надавав особливого значення таким рисам як працьовитість, її налаштованість на змагальність. Підкреслював потребу природовідповідного розвитку характеру людини, яка залежить зокрема й від вибору життєвого шляху та професії, самореалізації задатків і здібностей людини у «сродній праці» (за Г. Сковородою). Наголошував на зв'язку характеру зі здоров'ям, згідно з формулою «у здоровому тілі – здоровий дух», а також на гарті тіла, як інструментові гарту духа. Разом з гартом тіла учений підкреслював на важливості гарту духу, дещо повторюючи свої думки щодо самодисципліни і самоопанування. Ведучи мову про «іспити на моральну стійкість», він підкреслював значення ціннісних випробувань для утвердження віри і моральних принципів. Вони відбуваються в умовах не лише переломних моментів життя людини (наприклад, якихось життєвих невдач), але і в щоденному житті за обставин, які спонукають до гніву, злості, страху. Такі «іспити сумління» мають «коლოსальне значення» для розвитку духовних сил і характеру людини [166, № 3, с. 7–8].

Розкриваючи сутність характеру, педагог висвітлив й поняття «безхарактерність». Оскільки стрижнем характеру услід за Г. Ващенком він визнав життєву мету людини, то її відсутність трактував як одну з головних ознак безхарактерності. Супутніми проявами безхарактерності називав слабкий розвиток волі, моральних цінностей, інтелекту, а чинниками, які «сприяють» такому станові людського духу є відсутність свободи, невдалий вибір життєвого заняття, незадовільне здоров'я, не здобутий власними зусиллями комфорт тощо. Зовнішніми виявами безхарактерності він вважав втрату оптимізму та перспектив особистісного і суспільного розвитку, безпринциповість, відсутність віри і впевненості, занепад духу, моральну охлялість, схильність «пливти за течією». Констатує поширеність безхарактерності в сучасному суспільстві,

учений бачив засоби її подолання не лише у забезпеченні свободи діяльності людини у вихованні та суспільному житті, але ціннісному самовизначенні людини, поверненні її до віри у високі ідеали [140, с. 344–345; 69, с. 71]. Зважаючи на виняткове значення виховання характеру, становлення характерності як найвищого прояву розвитку духовних сил людини, педагог вів мову про необхідність відродження характерології – науки про характери.

Відзначаючи значну роль О. Вишневського в актуалізації ідеї виховання характеру, яка була особливо популярною в українській педагогічній думці від середини ХІХ ст. до 60-х рр. ХХ ст., а також внесок ученого у трактування сутності характеру (ядра і периферії), відзначимо й певний недолік в його характерологічних візіях. Учений дещо помилявся, наголошуючи, що в радянській педагогіці приділялася незначна увага вихованню характеру, оскільки не було відповідно соціального замовлення (при цьому дослідник оперся на п'ятитомник творів В. Сухомлинського, де справді не часто згадується про характер) [166, № 1, с. 4]. Як встановив М. Галів, у радянській педагогіці активно досліджували питання виховання характеру десятки науковців [226, с. 54]. Інші вчені, як от В. Сухомлинський, з огляду на нечіткість поняття «характер» скоріше зосереджувалися на питаннях виховання волі, сили духу, або ж окремих рис характеру.

Оскільки О. Вишневський спочатку вів мову про виховання характеру, то, закономірно, визначив й цінності особистого життя, які, на його думку, мають складати зміст зазначеного напрямку виховання (див. Додаток Е). Серед них деякі були тотожними рисам характеру (підприємливість, працьовитість, цілеспрямованість, витривалість і т.д.), інші – чинникам його виховання (самодисципліна, самостійність, творча активність тощо). Згодом дослідник, визначивши характер результатом педагогіки розвитку, сформулював цінності розвитку особистості [64, с. 8]. Їхню класифікації він узалежнив від головних компонентів, які беруть участь у формуванні характеру: емоційна сфера, інтелект, воля, ціннісна сфера. Тож «цінності розвитку особистості» він поділив на: «цінності життєвої спрямованості і мотивації життєдіяльності (головна

життєва мета, життєві пріоритети, які виступають джерелом повсякденних цілей, та стійке прагнення до реалізації великих і малих завдань); цінності сфери усвідомлення і осмислення дії (розумові здібності, процеси мислення, мудрість, робота пам'яті, уяви, спостережливість, вплив світогляду, творча активність та ін.); цінності, які забезпечують перебіг процесу дії (воля і похідні від неї чинники: рішучість, мужність, наполегливість, дисциплінованість і контроль над собою, самовпевненість та ін.); специфічні індивідуальні цінності суб'єкта дії (внутрішня свобода, амбітність, ідеалізм, самоповага, принциповість, твердість слова, почуття гумору, ощадливість, урівноваженість, оптимізм, життєрадісність, комунікабельність, енергійність, підприємливість, правдомовність та ін.)» [64, с. 8; 141, с. 251–252, 415–416]. Назагал погоджуємося з таким підходом до класифікації цінностей розвитку, однак відзначимо, що деякі сформульовані О. Вишневським цінності мають дискусійний характер. Зокрема, серед цінностей сфери усвідомлення діяльності названо «навички і звички», які можуть стосуватися й інших сфер діяльності (зокрема вольової). Не зовсім зрозумілою є цінність «здоровий глузд», особливо поряд з «мудрістю», «розумом», «самостійністю мислення». Цінність «добре здоров'я» О. Вишневський включив до цінностей, репрезентованих індивідуальним якістьми суб'єкта, проте вона раніше згадувалася серед валео-екологічних цінностей.

На наш погляд, важливим і глибоко гуманістичним був висновок О. Вишневського, що «шлях до гармонії характеру пролягає не через репресивні зусилля, не через «викорчовування» негативних рис, зокрема, лінощів, пасивності тощо, а через розвиток у процесі діяльності їх антиподів – цілеспрямованості, працьовитості, ініціативності тощо. За всіх обставин найбільш ефективною у цьому сенсі є самостійна діяльність, бо лише через неї діють власні зусилля людини, скеровані на розвиток свого характеру» [143, с. 436].

Отже, О. Вишневський намагався відокремити «педагогіку розвитку» від дидактики та теорії виховання. Розвиток особистості він трактував як

удосконалення психічних функцій людини, необхідних для її активного впливу на внутрішній світ і на зовнішнє середовище. Результатом розвитку людини він вважав «характерність» як удосконалений характер. Необхідність розвитку характеру О. Вишневський виводив з: потреби подолання «лівизни» у людині і суспільстві; виправлення недоліків українського національного характеру (недостатність експансивності і домінування імпансивності). Дослідник розробив модель структури характеру, виокремивши в ньому ядро (прагнення, почування) і периферію (воля, інтелект та ціннісні орієнтації). Інструментами і чинниками виховання характеру учений вважав: діяльність (свободу діяльності, її ідеалізм, змагальність); самостійність; перепону і труднощі, які необхідно долати; самодисципліну і самоопанування; єдність і далекосяжність цілей.

4.4. Актуальність творчої спадщини О. Вишневського в освітньому просторі України

Більшість науково-педагогічних праць О. Вишневського були написані у роки незалежності України й відповідали його розумінню потреб, цілей, завдань і перспектив розвитку українського суспільства загалом та системи освіти зокрема. Значна частина його концептуально-теоретичних, організаційно-педагогічних, методичних рекомендацій були апробовані на практиці, оскільки сам педагог впродовж багатьох років проводив курси підвищення кваліфікації учителів, зустрічався з працівниками середніх шкіл під час конференцій, неодноразово брав участь у методичних семінарах в закладах освіти, передаючи свій досвід і поширюючи власні ідеї.

На нашу думку, актуальним для сучасного українського освітнього простору залишається низка важливих ідей та настанов О. Вишневського.

По-перше, доцільно використати деякі пропозиції вченого щодо реформування системи управління освітою. Наголосимо, що низка висловлених О. Вишневським ще у 1990-х рр. пропозицій на сьогодні уже реалізовані, зокрема надання автономії (у тому числі й фінансової) закладам загальної середньої освіти, перехід до 12-річної середньої освіти, обмеження монополії центрального

адміністративного апарату щодо визначення змісту едукації, профілізація старшої середньої школи. Однак, вважаємо, необхідним реалізувати пропозицію вченого щодо залучення до участі в управлінні освітою на всіх рівнях громадських структур, які здатні здійснювати надзірні функції [114, с. 13]. Для цього потрібно увести норму, відповідно до якої до наглядових (опікунських) рад закладів освіти повинні входити представники громадськості, які повністю незалежні від адміністрації школи, тобто це не повинні бути батьки чи опікуни учнів, директор і його заступники, учителі чи їхні близькі родичі. Вважаємо, що й досі не втратили актуальність пропозиції О. Вишневського щодо формування складу та формулювання завдань наглядових (опікунських) рад закладів загальної середньої освіти [174].

Крім того, видається раціональною і відповідною передовому європейському та канадському досвіду рекомендація О. Вишневського щодо впровадження інституту шкільного інспектора. Учений пропонував вивести органи інспекції з підпорядкування МОН й передати під управління адміністрації Президента України. На рівні області і району слід запровадити посаду шкільного інспектора, який матиме широкі права контролюючого та організаційно-кадрового характеру. На ці посади слід на конкурсній основі добирати людей з високими моральними якостями і професійним досвідом [114, с. 35]. Наголосимо, що впровадження інституту шкільного інспектора дасть змогу оптимізувати розгалужені апарати різнорівневих відділів освіти, управлінські, контрольні та методичні функції яких відходять у минуле.

По-друге, актуальними й незаперечними на сьогодні залишаються ідеї О. Вишневського щодо гуманізації та демократизації змісту і процесуальних складників едукації. Вони ґрунтуються на впровадженні декількох засадничих взаємопов'язаних принципів: дитиноцентризму, діяльнісного підходу, суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками освітнього процесу. Філософія дитиноцентризму передбачає раннє виявлення природних можливостей, потреб та життєвих цілей дитини і забезпечення їй у школі можливостей мобілізувати навколо цих потреб та цілей свої здібності, волю, цінності. Відтак,

дитиноцентризм передбачає індивідуалізацію освіти, зумовлює право дитини на вибір і її зорієнтованість на власну діяльність – пізнання, творчість, самовдосконалення [114, с. 11]. На актуальності завдання перебудови освітнього процесу в школі на засадах дитиноцентризму в рамках реформи «Нова українська школа» наголошують В. Кремень [268], Л. Гриневич [238], С. Сисоєва й О. Рейпольська [297] та ін.

Однією з ключових психолого-педагогічних підстав реалізації філософії дитиноцентризму є діяльнісний підхід, який передбачає створення умов для реалізації самостійної діяльності учня в освітньому процесі. Самостійна діяльність є однією з необхідних умов забезпечення розвитку учня, його фізичних, психічних, духовних можливостей. Однак, вона передбачає перебудову взаємин учасників освітнього процесу на засадах педагогіки співробітництва, основу якої складають суб'єкт-суб'єктні стосунки між учителем та учнем (вихователем і вихованцем) [143, с. 74]. У цьому контексті постають цілковито нові вимоги, об'єктом впливу якого стає не учень а освітній процес. Саме учитель повинен виступати організатором освітнього процесу, систематичним творцем умов, за яких виявляється самостійна діяльність учня [143, с. 72]. Необхідність перебудови взаємин учасників освітнього процесу в сучасній українській школі на засадах педагогіки співробітництва визнають та обґрунтовують сотні українських вчених, серед яких А. Бойко [16], Л. Скорич [301], А. Хоменко [319] тощо. На жаль, як свідчить досвід, сучасні вчителі не завжди взаємодіють з учнями як з суб'єктами освітнього процесу, усе ще масово використовують фронтальні, усереднені форми роботи, зрідка вдаючись до диференціації та індивідуалізації навчання і виховання, вважаючи визначальним чинником освіти і розвитку дитини саме свій вплив на неї.

По-третє, й досі залишаються актуальними настанови О. Вишневського щодо удосконалення методики навчання іноземних мов. Удосконалена ним методика застосування підстановчих вправ для подолання граматичної інтерференції також будується на діяльнісному підході й відповідає сучасним завданням, які сьогодні стоять перед вчителями іноземних мов [327]. Не втратила

актуальності й детально розроблена О. Вишневським методика організації роботи учнів у парах на уроках іноземної мови, хоча, на жаль, деякі сучасні дослідники забувають про внесок українського ученого, цитуючи замість нього російських авторів [11]. Посібники професора й досі входять до обов'язкових для опрацювання при опануванні студентами методики навчання іноземних мов у закладах вищої освіти України [318; 277; 260].

Підтримуємо міркування О. Вишневського про те, що методику навчання іноземних мов, як, зрештою, і всю педагогіку, не варто «бездумно орендувати в чужих краях», але творити власними силами з урахуванням конкретних історичних завдань і можливостей нашої освіти [73, с. 9]. Учений також висловив обґрунтовані міркування щодо доцільності і необхідності викладання навчальної дисципліни «Методики навчання іноземних мов» в закладах вищої освіти саме українською мовою. Цими думками він застерігав від помилок тих реформаторів, які переводять викладання цієї дисципліни на англійську чи іншу іноземну мову.

Експериментальної перевірки потребує рекомендація О. Вишневського щодо необхідності ущільнення шкільних курсів іноземних мов, шляхом скорочення їх загального терміну навчання до двох-трьох років, але збільшення кількості уроків до п'яти-шести на тиждень. Курс іноземної мови, на його думку, слід пропонувати учням у 7–9-х, або ж у старших класах середньої школи. Така інтенсивність набагато більше сприятиме вивченню школярами іноземних мов, передовсім англійської, аніж її тривале «опанування» упродовж усього терміну середньої освіти на рівні одного-двох уроків на тиждень [89, с. 43; 88]. Звісно, окреслений експеримент можливий лише за умови максимальної адаптації навчальних планів і програм середньої школи, що на сьогодні є вкрай важким завданням, особливо зважаючи на тенденції у державній освітній політиці щодо вивчення іноземних мов. Проте, у разі успіху експерименту довелося б започатковувати революційні зміни у системі середньої освіти, до чого, слід визнати, не готові ні управлінські органи, ні вчителі, батьки й діти.

Практичне значення зберігає й розроблена О. Вишневським оцінна (оцінювальна) анкета проведення уроку іноземної мови (див. Додаток Г), котра

є корисно і для методистів та адміністрації закладів освіти, і для самооцінювальної та самоконтролювальної діяльності шкільних педагогів. Оцінна анкета враховує найбільш важливі позитивні параметри уроку іноземної мови на початковому і середньому етапах навчання. Кожний названий у ній позитивний момент (наприклад, формулювання теми і мети уроку, структура уроку, стиль проведення уроку тощо) оцінювався в балах. При їх визначенні слід було враховувати питому вагу моменту і його відповідність методиці навчання іноземних мов, а також складність застосування. Відзначимо, що низку рекомендацій О. Вишневського щодо організації і проведення уроків іноземних мов використовують сучасні методисти, зокрема Л. Луценко та Т. Мороз [274].

По-четверте, погляди О. Вишневського на зміст виховання і запропоновані ним цінності, за умови певної корекції формулювань, необхідно впроваджувати у сучасну систему освіти, починаючи з її дошкільної ланки. Учений, як відомо, запропонував чітке структурування цінностей (моральні, національні, громадянські, родинні та ін.), упрививши його у Кодексі цінностей сучасного виховання і розвитку. Він, з одного боку, є дуже адаптивним для розуміння вчителями і вихователями, які можуть спиратися на нього у своїй виховній роботі, а з іншого надає сучасним вченим логічно ієрархізоване представлення ціннісного світу особистості, даючи змогу їм застосувати доступні і зрозумілі методики класифікації та типологізації до цього надзвичайно складного явища, яке наповнює духовне поле людини, а відтак і суспільства.

Звісно, в науковому середовищі тривають дискусії з приводу природи, функцій і змістових складників моральних, національних, громадських тощо цінностей. І це цілком природній та закономірний процес розвитку науки, який передбачає поліфонію думок, ідей, концепцій та теорій. Однак, педагогічна наука повинна надати суспільству та органам управління освітою, які відповідають за визначення засад розвитку цієї сфери, чітке розуміння змісту і завдань того чи іншого аспекту виховання. Бо різнобій у визначеннях, дефініціях і підходах призводить до появи загальнодержавних концептуальних документів, в яких, наприклад, поняття національно-патріотичного виховання розширюють

настільки, що уводять до нього виховання не лише громадянське, але й духовно-моральне та екологічне. Прикладом такої концептуальної невизначеності є вступна частина до «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (наказ МОН від 6 червня 2022 р. № 527) [263].

Особливе значення в умовах російсько-української війни набувають міркування О. Вишневського, висловлені у 2016 р., згідно з якими виховання патріотизму не виключає, а передбачає і поєднується з почуттям ненависті до ворогів України [37]. Цю тезу вчений обґрунтував за допомогою використання напрацювань В. Сухомлинського, проте, й це не врятувало його від критики осіб, котрі побачили в таких закликах «націоналістичний радикалізм» (хоч він цілковито відкидав шовінізм). І лише сьогодні, в умовах повномасштабної геноцидної війни Росії проти України вітчизняні інтелектуали поступово погоджуються не лише з суспільно-історичною виправданістю такої ідеї, але й з нормальністю (з погляду психології) збалансованого емоційного підживлення патріотичних переконань українця через наявність у нього почуття ненависті до тих, хто зазіхає на його життя, свободу і цінності [288].

Не менш вагоме значення мають погляди О. Вишневського на духовно-моральне виховання, важливість його для психічного розвитку особистості підкреслював відомий український психолог М. Боришевський [17]. До слова він також тісно пов'язував моральне виховання з національним, пропонуючи розвивати духовні цінності на національній основі [17, с. 31]. Ці міркування були близькими до думки І. Беха, який доводив, що людина входить у людство через свою національну індивідуальність, тобто як людина національна [12].

По-п'яте, розроблення О. Вишневським визначальних положень педагогіки розвитку, безумовно, можна потрактувати як один із перспективних напрямів подальших педагогічних досліджень. Звичним для української педагогічної науки є увага до навчання і виховання, як ключових складових освітнього процесу. Однак, поняття розвитку не завжди перебуває у фокусі уваги вчених. Розуміючи це, О. Вишневський запропонував розглядати розвиток особистості як процес удосконалення тих рис і якостей особистості, які можуть

забезпечити їй успіх у практичному житті. Він відмовляється називати зростання фізичних сил людини або накопичення знання розвитком особисті, наголошуючи, що удосконалення особистості відбувається за умови напруженої праці людини над собою, своїми інтелектуальними, вольовими, ціннісними можливостями.

Найчастіше вчені пов'язують розвиток з навчанням і вихованням, розглядаючи його як закономірний наслідок навчального і виховного процесів, належним чином організованих на засадах особистісно-орієнтованого підходу. Безумовно, вони мають рацію, проте, міркування О. Вишневського поглиблюють і увиразнюють розуміння розвитку, як процесу і розвинутості, як результату активної діяльності людини на межі своїх можливостей. Саме у цьому процесі формується спроможність людини долати труднощі, утверджуються її здатності до певних видів діяльності і розв'язання різнотипних (навчальних, виховних) задач. Як відомо, саме диференційовану та індивідуалізовану постановку задач вчителем перед учнями О. Вишневський вважав однією із заповорок розвитку й водночас педагогічним механізмом впливу на цей складний аспект формування людської особистості. Важливість механізму індивідуально зорієнтованих задач (завдань) у навчанні і вихованні визнають, підтримують і розвивають сучасні вчені, зокрема, О. Дубасенюк та О. Вознюк [250]. Зрештою, значна кількість сучасних методик навчання шкільних дисциплін зорієнтована на постановку задач, які б спонукали дитину до розвитку власних можливостей. Тож ідеї педагогіки розвитку, розроблені О. Вишневським, можуть слугувати теоретико-методологічним підґрунтям для обґрунтування відповідних практичних методик задачного типу.

По-шосте, ідеї О. Вишневського про необхідність деякої зміни українського національного характеру особливо актуалізувалися у роки сучасної російсько-української війни. Виховання експансивності при збереженні найкращих рис українського національного характеру знову набуває значення одного з найвагоміших чинників збереження української нації та державності. Учений розумів, що заклик до виховання експансивності у характері нашої

молоді неодмінно викличе гостру й вкрай критичну реакцію не тільки наших недругів, але й прихильників та апологетів ліберальних і гуманістичних ідей, котрі потрактують таку позицію, як прояв неприйнятної в сучасному світі агресивності і навіть шовінізму [209, с. 50]. Однак, не йдеться ні про перше, ні про друге, натомість підкреслюється необхідність урівноважити, збалансувати надмірно інтровертивну (імпансивну), односторонню спрямованість національного характеру формуванням рис духовно сильної, життєспроможної, життєстійкої і самодостатньої людини, здатної долати виклики, породженні швидкими трансформаціями економічного, політичного, культурно-духовного простору. О. Вишневський розумів, що зміна самих обставин життя сучасного українського суспільства спонукатиме нові покоління пристосовуватися до конкурентних відносин. Однак, як педагог і громадянин, закликав до зміни виховного ідеалу і переорієнтації зусиль сучасної педагогіки та всієї освітньої системи на формування життєспроможної людини. Бо ж сучасні педагоги і освітяни не повинні чекати, коли умови життя виховують нове покоління, а самі очолити цей процес.

По-сьоме, доцільно впровадити принаймні на експериментальному рівні у заклади загальної середньої освіти України розроблену О. Вишневським систему (програму) виховання і розвитку учнів [121]. Вона передбачала виховання моральності (засвоєння абсолютних, загальнолюдських цінностей), патріотизму (засвоєння національних цінностей); громадянськості (засвоєння цінностей демократичних стосунків); родинності (засвоєння цінностей, на яких будується життя в родині); природосвідомості (засвоєння валео-екологічних цінностей) [209, с. 21–22]. Окрім програми виховання, вона передбачає і програму розвитку на основі цінностей життєспроможності, мети і змісту діяльності, реалізації процесу діяльності тощо. У цей час він не послуговувався поняттям компетентнісного підходу, однак бачимо, що запропонована ним програма була націлена на формування соціальної та громадянської компетентності, здоров'язберезувальної компетентності, ініціативності та підприємливості,

тобто низки ключових компетентностей, завдання щодо формування яких ставить реформа «Нова українська школа».

При цьому О. Вишневський запропонував відповідні технології розгортання програми у закладі освіти, як під час уроків, години класного керівника, змісту навчальних предметів, так і загалом через реорганізацію шкільного середовища, зміну чинних правил школи, індивідуальну роботу з учнями. Водночас, учений розкрив можливості залучення батьків до виховання дітей у закладі освіти, впливу на виховання і розвиток учнів через родину, як один з найпотужніших чинників виховання. Він наголошував, що школа повинна націлювати родину на: «забезпечення умов для духовного саморозвитку дітей, зокрема шляхом їх раннього залучення до духовного життя; формування імунітету і протидії негативному впливу ЗМІ та соціальних мереж (за словами професора – «комп'ютера та інтернету»); забезпечення позитивного психологічного клімату в родині і здорового способу життя; оптимальну допомогу в організації самостійної роботи дітей вдома; залучення дітей до виконання побутових обов'язків і розвитку рис працьовитості» [209, с. 35–36]. Передбачав учений і можливості впливу школи на виховання та розвиток дітей через певні впливи позашкільного середовища – громадських дитячо-юнацьких організацій, клубів, бібліотек, спортивних товариств, а також, що особливо важливо й актуально в наш час – Церкви.

О. Вишневський передбачив технологічно-темпоральні механізми реалізації програми розвитку і виховання у школі, запропонувавши її «потижневу розверстку». Оскільки у пропонованій програмі було дев'ять розділів (п'ять стосувалися виховання, чотири – розвитку), то він запропонував кожного тижня зосереджувати увагу на одному розділі програми. Відтак дев'ять тижнів складатимуть цикл, який охопить усю програму, і який чотири рази можна повторити впродовж навчального року. Учений відкидав закид в одноманітності і повторюваності, оскільки кожна група цінностей містить значний спектр ціннісних орієнтацій, які можна чергувати при організації часових циклів реалізації програми. Надалі педагог вів мову про «річну і

поетапну розверстку» програми, при реалізації яких слід враховувати вікові особливості дітей.

На наше переконання, запропоновану О. Вишневським програму виховання і розвитку після певного доопрацювання відповідно до вимог сучасних реформаційних тенденцій в освіті доцільно впроваджувати в освітній процес школи. Відзначимо, що у деяких аспектах програма дрогобицького вченого перегукується з розробленою у 2018 р. колективом учених-педагогів і психологів під керівництвом академіка І. Бежа «Програмою «Нова українська школа» у поступі до цінностей» [290]. На відміну від проєкту О. Вишневського, ця програма виразно зорієнтована на формування ключових компетентностей, а також містить доволі об'ємний перелік рекомендованих виховних заходів (виховні години, етичні бесіди, ігри, дискусії, тренінги, літературно-мистецькі свята тощо) для початкових, базових та старших класів середньої школи. Проте, програма О. Вишневського вигідно відрізняється тим, що більш акцентовано презентує завдання, зміст і проєктовані результати не лише виховання, але й розвитку особистості, включає в систему роботи з дітьми й такі важливі інститути та чинники, як Церква, родина, позашкільля. На жаль, в обох зазначених програмах не приділяється увага українському пластовому руху, як чиннику виховання, що особливо помітно на тлі прийняття Закону України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (2019) [253].

Отже, частина ідей, концепцій та рекомендацій О. Вишневського й досі зберігають актуальність та можуть використовуватися як науковцями, так і педагогами-практиками у процесі едукації дітей та молоді. Актуальними вважаємо пропозиції вченого щодо реформування системи управління освітою (зокрема впровадження інституту шкільного інспектора), гуманізації та демократизації змісту і процесуальних складників едукації на засадах дитиноцентризму, педагогіки співробітництва, суб'єкт-суб'єктних відносин. Доцільно враховувати й напрацювання вченого щодо удосконалення методики навчання іноземних мов (застосування підстановчих вправ, роботи в парах у

групах, оцінювання уроку іноземної мови). У контексті сучасних суспільно-політичних обставин, насамперед викликів російсько-української війни, доцільно врахувати погляди О. Вишневського на зміст виховання і запропоновані ним цінності, зокрема виховання духовності, патріотизму, громадянськості. Доцільно впровадити, принаймні на експериментальному рівні, у заклади загальної середньої освіти України розроблену О. Вишневським систему (програму) виховання і розвитку учнів.

Висновки до четвертого розділу

Отже, погляди О. Вишневського на виховання і розвиток особистості відзначалися оригінальністю і новаторськими підходами до трактування низки основоположних понять та процесів.

1. Учений запропонував власне визначення поняття «виховання», трактуючи його як формування моделі ставлення людини до природи, суспільства і себе самої. Дослідник вказав на потребу для української педагогіки обрати християнсько-ідеалістичну стратегію сучасного українського виховання, оскільки вона узгоджується з українською виховною традицією, українською ментальністю, типом культури.

2. Визначальними засадами і водночас змістом виховання учений вважав цінності, котрі трактував як фундаментальні світоглядні ідеї та поняття, якими живе суспільство і якими регулюються прагнення та стосунки людей. Він запропонував власне бачення системи цінностей: абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейні, валео-екологічні. Структурування цінностей пояснював необхідністю дотримуватися ієрархізму, функціональність якого залежить від того, які саме цінності займають вершину системи. Тільки за умови наявності на вершині ієрархії системи ідеї Бога (Абсолютної Правди, Добра, Любові, Краси) система цінностей матиме гармонійний характер. Таким чином учений сформулював «системно-ціннісний підхід» до визначення змісту виховання. Напрями виховання він виводив з тієї групи цінностей, яку вони репрезентують.

3. Професор О. Вишневський виокремив «педагогіку розвитку» як третю, разом з дидактикою та теорією виховання, складову педагогічної науки і практики. Розвиток особистості він трактував як удосконалення психічних функцій людини, необхідних для її активного впливу на свій внутрішній світ і зовнішнє середовище. Педагогічне розуміння розвитку, на думку вченого, пов'язане з усвідомленням необхідності адаптації функцій особистості людини до навколишнього середовища, формування здатності мобілізувати додаткові зусилля задля подолання перешкод на шляху до мети. У розвитку/саморозвитку особистості дослідник бачив шлях до подолання імпансивності, тож акцентував на потребі розробки завдань, змісту і механізмів виховання характеру. Він запропонував власну візію структури характеру, виокремивши в ньому ядро, яке представлене прагненнями, почуваннями, спонуками, типами реакцій, та периферію, компоненти якої пов'язані з ядром, але мають й автономний характер – воля, інтелект та ціннісні орієнтації. Найважливішими і тісно взаємопов'язаними інструментами і чинниками виховання характеру учений вважав: діяльність; самостійність; перепону і труднощі, які необхідно долати; самодисципліну і самоопанування; єдність і далекосяжність цілей. Педагог виокремив цінності розвитку особистості.

Актуальними для сучасної педагогіки та освітньої практики вважаємо пропозиції вченого щодо: реформування системи управління освітою; гуманізації та демократизації змісту і процесуальних складників едукації на засадах дитиноцентризму, педагогіки співробітництва; удосконалення методики навчання іноземних мов (застосування підстановчих вправ, роботи в парах у групах, оцінювання уроку іноземної мови); оновлення змісту виховання на основі ієрархії цінностей, а відтак виховання духовності, патріотизму, громадянськості; впровадження спочатку на експериментальному рівні у заклади загальної середньої освіти України, розроблену О. Вишневським програму виховання і розвитку учнів.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Нанівський Р. Українознавство як чинник виховання і розвитку дітей у педагогічних поглядах Омеляна Вишневського. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 10 (134). С. 325–336.
2. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневського (1931–2019) на співвідношення національного та громадянського виховання. *Актуальні питання у сучасній науці*. Серія «Педагогіка». 2024. № 6 (24). С. 945–956.
3. Нанівський Р. Національно-патріотичне виховання української молоді у трактуванні Омеляна Вишневського (1931–2019). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2024. С. 122–124.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні виконано наукове завдання щодо аналізу освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей Омеляна Вишневського, а також обґрунтування можливостей творчого використання його педагогічних ідей в умовах сучасної освіти України. На основі виконаного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Встановлено, що історіографія життя і педагогічної творчості О. Вишневського лише перебуває на етапі становлення, але поступово збагачується новими студіями. Застосування проблемно-тематичної типологізації дало змогу поділити ці напрацювання на три групи: 1) праці біографічного характеру, спрямовані на висвітлення головних етапів життя та професійної діяльності вченого (О. Гентош, М. Зимомря, Н. Осипчук, М. Галів та О. Невмержицька, Т. Логвиненко та О. Гук, М. Чепіль); 2) студії педагогічних поглядів науковця (М. Галів, Г. Лялюк, І. Нікітчук, Н. Димніч); 3) рецензії і передмови до педагогічних праць дослідника (М. Стельмахович, Ю. Руденко, А. Погрібний, М. Кравчук, В. Каленюк та ін.).

Джерельну основу дослідження склали матеріали, в основу класифікації яких покладено жанрово-стилістичні та формально-змістові характеристики. Виокремлено такі групи джерел: 1) архівні документи; 2) наукові, науково-методичні, науково-популярні (публіцистичні) праці О. Вишневського; 3) спогади вченого і педагога; 4) інтерв'ю з науковцем. Першоджерелами для дослідження педагогічних поглядів вченого склали його праці, які поділено за кількома проблемно-тематичними напрямками: а) методика навчання іноземних мов; б) перебудова навчально-виховного процесу на гуманістичних і демократичних засадах; в) теорія виховання; г) педагогіка розвитку особистості і формування її характеру; ґ) реформування української системи освіти та модифікація змісту освітнього процесу; д) суспільно-педагогічні процеси та завдання педагогіки перед новими політичними викликами; е) історія педагогіки; є) теоретико-педагогічні синтези.

Методологія дослідження має міждисциплінарний характер, ґрунтується на теорії наукового пізнання (гносеологія) та наукового знання (епістемологія), а також концептуальних засадах педагогічної та історичної науки. Застосовано три рівні методології дослідження: загально-філософський (загальнонауковий), конкретно-науковий та інструментальний. Перший з них охоплює аксіологічний, парадигмальний, герменевтичний, соціокультурний підходи. Другий включає біографічно-просопографічний, наративний, системний підходи, а також принципи науковості, історизму, об'єктивності. Третій охоплює три групи методів: загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціально-історичні. Ключовими у процесі дослідження стали методологічні настанови О. Адаменко, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, Б. Еліота, Дж. Рурі, О. Сухомлинської, Є. Хрикова та інших українських і закордонних учених.

2. Розкрито біографію та освітню діяльність О. Вишневського, виокремлено періодизацію його життєдіяльності. *Перший період* (1931–1955) позначений родинним вихованням в національному і релігійному дусі, здобуття шкільної освіти в різних типах шкіл та різних місцевостях, отримання вищої освіти та першими кроками на науковій ниві. У цьому періоді можна виділити декілька етапів: 1) дошкільний етап (1931–1938), в умовах якого малий Омелян виховувався в родині, робив перші кроки на шляху становлення власної особистості; 2) навчання у закладах початкової та середньої освіти (1938–1948) в селі Ясеновець, містах Рожнятів і Стрий; 3) здобуття вищої освіти на англійському відділенні філологічного факультету Чернівецького державного університету, а згодом в аспірантурі цього ж закладу освіти (1948–1955).

Другий період (1955–1978) охоплює час педагогічної діяльності О. Вишневського у закладах середньої освіти. Впродовж цього періоду він працював учителем англійської мови у школах сіл Попельники, Джурів та селища Гвіздець, проявив себе талановитим педагогом-новатором, який прагнув удосконалити методи та засоби навчання іноземної мови. Крім цього, майже щороку виконував обов'язки класного керівника, організовуючи з учнями виховні заходи, екскурсії і мандрівки теренами малої батьківщини. Прагнучи

реалізації у науковій сфері та накопичивши значний практичний досвід педагогічної діяльності, О. Вишневський поступово зайнявся науковими студіями у річищі методики навчання іноземних мов, публікуючи статті у провідних загальносоюзних та українських педагогічних журналах і методичних збірниках, беручи участь у республіканських науково-практичних конференціях. У 1975–1976 рр. він вступив до «річної аспірантури» при кафедрі методики навчання іноземних мов Київського державного педагогічного інституту іноземних мов (науковий керівник – професор М. Ляховицький). 1978 р. захистив дисертацію в одній з наукових інституцій АПН СРСР на тему «Підстановчі вправи для попередження граматичної інтерференції» та отримав науковий ступінь кандидата педагогічних наук. Це досягнення відкрило йому шлях до науково-педагогічних посад у закладах вищої педагогічної освіти України. У другому періоді можна виокремити три етапи: 1) початкової педагогічної діяльності (1955–1961), пов'язаний з накопиченням педагогічного досвіду; 2) спроби теоретичного осмислення практики роботи в школі (1961–1969), який характеризувався появою перших наукових студій учителя; 3) педагогічна і наукова діяльність (1970–1978), в умовах яких досвідчений учитель поставив за мету написати й захистити кандидатську дисертацію, що, зрештою, й було ним досягнуто.

Третій період (1978–2019) пов'язаний з працею у закладах вищої педагогічної освіти в Івано-Франківську та Дрогобичі, вихід на пенсію. У Дрогобицькому державному педагогічному інституті (згодом – університеті) ім. І. Франка він пройшов шлях від доцента до професора, завідувача кафедри. Діяльність вченого цього періоду можна поділити на такі етапи: 1) робота на посаді старшого викладача кафедри іноземних мов Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В. Стефаника (вересень 1978 – лютий 1979 рр.); 2) праця на посаді доцента, згодом професора кафедри англійської мови у Дрогобицькому державному педагогічному інституті ім. І. Франка, науково-дослідницька діяльність з методики навчання іноземних мов (лютий 1979 – січень 1990 рр.); 3) керівництво кафедрою педагогіки, участь у відродженні

і заснуванні педагогічних громадських організацій, створення концепції сучасної української педагогіки (вересень 1990 – серпень 2006 рр.); 4) викладацька діяльність на посадах професора кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, соціальної педагогіки та корекційної освіти, центру перепідготовки та післядипломної освіти (вересень 2006 – серпень 2016). Наукова діяльність О. Вишневського у цей період характеризувалася переходом від студій з методики навчання іноземних мов до досліджень, присвячених проблемі відродження автентичної української педагогіки, формування концепції сучасного українського виховання, теоретичних засад української педагогіки.

На основі історіографічного аналізу педагогічної спадщини О. Вишневського виокремлено чотири періоди розвитку його науково-педагогічних досліджень: *перший* (1961–1989) – дослідження з методики навчання іноземних мов; *другий* (1989–1995) – осмислення засад перебудови навчально-виховного процесу у середній та вищій школах на засадах демократизації та гуманізації; *третій* (1996–2006) – розробка теорії сучасного українського виховання і розвитку, оновлення завдань дидактики, осмислення необхідності реформування структурних та змістових аспектів середньої освіти в Україні; *четвертий* (2007–2018) – дослідження українського виховного ідеалу з огляду на потреби внесення змін до українського національного характеру.

3. Висвітлено освітні та дидактичні візії О. Вишневського. Досліджено, що вчений відводив значну роль педагогічній науці у трансформаційних процесах українського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. Педагогіку він вважав наукою, яка вивчає і ставить собі за мету удосконалити процеси навчання, розвитку та виховання людини. З метою ефективного впливу на суспільство, педагогіка, на думку вченого, зобов'язана вивчати сучасне соціальне замовлення. Учений вказав на низку прорахунків у проведенні освітніх реформ у другій половині ХХ ст., які слід брати до уваги при реформуванні освіти в незалежній Україні. 2000 р. О. Вишневський розробив концепцію реформування середньої школи на Львівщині, в якій, зокрема, йшлося про необхідність запровадження 12-річної середньої освіти і поділу її на чотири рівні, тривалістю

три роки кожен. Професійно-технічну освіту він бачив у структурі середньої школи.

Встановлено, що значну увагу вчений присвячував змістовим аспектам освітнього процесу в школі, наголошував на потребі застосування інформативного та діяльнісного компонентів освіти. Дослідник пропонував нововведення і в сфері управління освітою, рекомендуючи впровадити двовертикальну (державну і громадську) систему, а також виступав за надання закладам освіти фінансової самостійності. Реагуючи на реформування системи вищої освіти України, О. Вишневський критично поставився до реалізації Болонського процесу.

Показано, що учений намагався елімінувати з педагогічного категоріального апарату традиційне поняття «навчально-виховний процес», яке має своїм джерелом німецьку педагогіку ХІХ ст., замінивши його терміном «едукація», запозиченим зі сфери англійської педагогічної культури. Під едукацією він розумів триєдиний процес навчання, виховання і розвитку особистості. Структуру едукації пов'язав із завданнями та предметом діяльності учителя й учня. Реалізацію демократичних та гуманістичних засад освітнього процесу він бачив у забезпеченні умов для самостійної діяльності учня. Відтак, критикував домінування інформативної спрямованості освіти, відстоював розширення діяльнісного компоненту едукації. Учений проаналізував інформативну, виховну, розвивальну функції освітнього процесу, визначив їх психологічні засади та змістові і методично-організаційні складові. Дослідник охарактеризував основні дидактичні принципи, а також запропонував низку нових засад, зумовлених сучасним соціальним замовленням.

Зазначено, що аналізуючи практику едукації учнів закладів загальної середньої освіти, О. Вишневський розглянув такі аспекти: 1) організаційні форми навчання; 2) методи, форми, засоби діяльності учнів і вчителів під час уроку; 3) передумови успішної діяльності учнів на уроці; 4) контроль та оцінювання досягнень учнів. Розкриваючи організаційні форми навчання, учений писав про удосконалення класно-урочної системи, виокремив низку

нових принципів побудови уроку на сучасному етапі розвитку демократичної педагогіки. Значну увагу приділив характеристиці методів навчання, виокремлював чотири групи цих методів: пасивні, переважно пасивні, переважно активні й активні. Кожну групу методів навчання він розглянув крізь призму діяльності вчителя та учня. Доволі критично О. Вишневський висвітлював фронтальні форми роботи на уроці, виступав за мінімізацію фронтальності, натомість активне використання індивідуально-масової роботи, роботи в парах і групах. Дещо спрощено він оцінював важливість інтерактивних методів навчання, помилково вважаючи їх формами роботи. О. Вишневський також аналізував проблему формування мотивації навчання, характеризував три форми диференціації, порушив проблему профілактики труднощів в учнів на уроці, удосконалення контролю та оцінювання. Дослідник позитивно оцінював запровадження нової шкали оцінювання в українській загальній середній школі на початку ХХІ ст.

4. З'ясовано погляди О. Вишневського на сучасне українське виховання та педагогіку розвитку. Учений запропонував власне визначення поняття «виховання», трактуючи його як формування моделі ставлення людини до природи, суспільства і себе самої. Будучи прихильником діяльнісного підходу, наголошував на тому, що основою процесу виховання є власна діяльність вихованця, тож особливу увагу присвячував самовихованню. На початку 1990-х рр. професор вказав на потребу для української педагогіки обрати стратегію сучасного українського виховання. Загалом учений виокремлював три стратегії: християнсько-ідеалістичну, антихристиянсько-ідеалістичну, прагматичну (антропоцентричну). З-поміж них відстоював першу, оскільки вона узгоджується з українською виховною традицією, українською ментальністю і національним характером, історично сформованим типом культури та вітчизняною національно-демократичною педагогікою.

Підкреслено, що визначальними засадами і водночас змістом виховання учений вважав цінності, котрі трактував як фундаментальні світоглядні ідеї та поняття, якими живе суспільство і якими регулюються прагнення та стосунки

людей. О. Вишневецький запропонував власне бачення системи цінностей: абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейні, цінності особистого життя, валео-екологічні. Структурування цінностей він пояснював необхідністю дотримувати ієрархізму, функціональність якого залежить від того, які саме цінності займають вершину системи. Тільки за умови наявності на вершині ієрархії системи ідеї Бога (Абсолютної Правди, Добра, Любові, Краси) система цінностей матиме гармонійний характер. Таким чином учений сформулював «системно-ціннісний підхід» до визначення змісту виховання.

Розкрито візії ученого щодо напрямів виховання, котрі він виводив з цієї групи цінностей, яку вони репрезентують, на яку спираються і яку мають на меті зміцнювати у свідомості і діяльності людини. Тож услід за шістьма групами цінностей він виділяв шість напрямів виховання: моральне, національне, громадянське, родинне, валео-екологічне, особистісне (виховання характеру). Згодом залишив п'ять напрямів, натомість аспект формування характеру включив до змісту педагогіки розвитку. Водночас, відкинув доцільність виокремлення інших напрямів виховання (трудове, естетичне тощо), оскільки вони спрямовуються на виховання окремих рис людини (наприклад, працьовитість), або ж представляють певні чинники виховання (зокрема, мистецтво). Щоправда, учений не був таким послідовним з приводу релігійного виховання, не заперечуючи такого напрямку і не ототожнюючи його з моральним вихованням. Моральне виховання, на думку вченого, визначає ставлення людини до Бога і репрезентованих ним цінностей (добро, любов, краса, справедливість, правда тощо), національне виховання – ставлення людини до нації і держави. Громадянське виховання рекомендував назвати «цивільним», оскільки йдеться про виховання на основі гуманістично-правових, демократичних цінностей, формування ставлення людини до соціуму, громади, прав і свобод. Дослідник також пропонував звужити широке трактування родинного виховання, націливши його на виховання сім'янина – людини, яка будує свої взаємини з сім'єю на засадах родинних цінностей. Валео-екологічне виховання вчений визначав як утвердження ставлення людини до природи і здоров'я.

Встановлено, що визначальними інститутами виховання педагог уважав сім'ю, дошкілля і школу, Церкву, а чинниками виховання – рідну мову, українознавство, релігію, мистецтво, діяльність (працю), гру і спорт, громадське життя, засоби масової інформації. Методи виховання («педагогічний інструментарій») учений поділив на власне методи виховання (переорієнтації зусиль вихованця; приучування; переконування і сугестія; схвалення і осудження; виховання прикладом і на прикладі та ін.) і методи самовиховання і саморозвитку (самовиховання і саморозвиток на основі прикладу; долання перепон і труднощів; самодисципліну і самоопанування; статеvu стриманість; моральний гарт характеру тощо).

Однією з науково-теоретичних новацій О. Вишнеvського стало виокремлення «педагогіки розвитку» як рівноцінної з дидактикою та теорією виховання складової педагогічної науки і практики. Розвиток особистості він трактував як удосконалення психічних функцій людини, необхідних для її активного впливу на свій внутрішній світ і зовнішнє середовище. Відтак, розробив перелік цінностей розвитку особистості, які поділив на: 1) цінності життєвої спрямованості і мотивації життєдіяльності; 2) цінності сфери усвідомлення й осмислення дії; 3) цінності, які забезпечують перебіг процесу дії; 4) специфічні індивідуальні цінності суб'єкта дії.

Педагогічне розуміння розвитку, на думку вченого, пов'язане з усвідомленням необхідності адаптації функцій особистості людини до навколишнього середовища, формування здатності мобілізувати додаткові зусилля задля подолання перешкод на шляху до мети. Головними причинами становлення педагогіки розвитку О. Вишнеvський вважав потребу подолання «лівизни» у людині і суспільстві, а також виправлення хиб українського національного характеру. Розкриваючи український національний характер, О. Вишнеvський використав традиційний компаративний підхід, співставляючи національний характер українців та росіян. Основними недоліками українського національного характеру він вважав недостатність розвитку експансивності і домінування імпансивності. Визнавши можливість корекції національного

характеру, вчений підкреслив потребу зміни виховного ідеалу сучасної української педагогіки, а відповідно її завдань щодо навчання, виховання і розвитку молодого покоління. У розвитку/саморозвитку особистості дослідник бачив шлях до подолання імпансивності, тож акцентував на потребі розробки завдань, змісту і механізмів виховання характеру.

З'ясовано, що на межі ХХ–ХХІ ст. О. Вишневський актуалізував проблематику виховання характеру. Він запропонував власну візію структури характеру, виокремивши в ньому ядро, яке представлене прагненнями, почуваннями, спонуками, типами реакцій, та периферію, компоненти якої пов'язані з ядром, але мають й автономний характер – воля, інтелект та ціннісні орієнтації. Найважливішими і тісно взаємопов'язаними інструментами і чинниками виховання характеру учений вважав: діяльність (свободу діяльності, її ідеалізм, змагальність); самостійність; перепону і труднощі, які необхідно долати; самодисципліну і самоопанування; єдність і далекосяжність цілей. Оскільки одним із головним факторів, навколо якого поєднується воля, розум, почуття та цінності є мета людини, то О. Вишневський назвав її «категоричною умовою формування сильного характеру». Розкриваючи сутність характеру, педагог висвітлив й поняття «безхарактерність». Оскільки стрижнем характеру услід за Г. Ващенком він визнав життєву мету людини, то її відсутність трактував як одну з головних ознак безхарактерності. Зважаючи на виняткове значення виховання характеру, становлення харáктерності як найвищого прояву розвитку духовних сил людини, педагог вів мову про необхідність відродження характерології – науки про характери.

5. Охарактеризовано історико-педагогічні дослідження О. Вишневського. Історико-педагогічна проблематика, порівняно з іншими напрямками педагогічної науки, спочатку не перебувала на вістрі дослідницького інтересу науковця. Доволі ретельно і різнобічно він досліджував педагогічну спадщину І. Франка, Г. Ващенка, Я. Яреми. До історії педагогіки він підходив прагматично, наголошуючи на потребі використовувати ті ідеї і здобутки минулого, які можуть принести користь сучасній педагогічній науці, відповідаючи на виклики

соціального замовлення. Характерними особливостями історико-педагогічних поглядів дослідника стали концепція циклічності історії, яка передбачала виявлення історичних аналогій на основі уявлення про певну повторюваність суспільних процесів, підкреслення впливу етнопсихологічних аспектів на педагогічну творчість українських мислителів, вибіркова увага до тих думок та ідей досліджуваних педагогічних персоналій, які відповідали його науково-теоретичним візіям.

б. Окреслено можливості творчого використання педагогічних ідей О. Вишневського у сучасному освітньому просторі України. Актуальними для сучасної педагогіки та освітньої практики вважаємо пропозиції вченого щодо: а) реформування системи управління освітою (запровадження інституту шкільних інспекторів), б) гуманізації та демократизації змісту і процесуальних складників едукції на засадах дитиноцентризму, педагогіки співробітництва, суб'єкт-суб'єктних стосунків між учасниками освітнього процесу; в) удосконалення методики навчання іноземних мов (застосування підстановчих вправ, роботи в парах у групах, оцінювання уроку іноземної мови); г) оновлення змісту виховання на основі ієрархії цінностей, а відтак виховання духовності, патріотизму, громадянськості, родинності; г) зосередження уваги на розвитку особистості, формування її життєспроможності, а відтак необхідних для цього рис характеру; д) переходу на «задачний принцип» навчання, виховання, як основу для розвитку особистості та переорієнтації педагогіки на корекцію національного характеру задля посилення екстравертивності (експансивності) українських дітей і молоді; е) впровадження принаймні на експериментальному рівні у заклади загальної середньої освіти України розроблену О. Вишневським систему (програму) виховання і розвитку учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення педагогічної спадщини О. Вишневського. Перспективними напрямками подальших наукових студій вважаємо: з'ясування ролі і місця методичних напрацювань вченого в історії методики навчання іноземних мов в Україні у другій половині ХХ ст.; розкриття можливостей застосування системно-

ціннісного підходу при визначенні змісту освіти на сучасному етапі розвитку українського шкільництва; дослідження ідеї формування характеру особистості; експериментальну перевірку ефективності розробленої О. Вишневським системи виховання і розвитку учнів середньої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. О. Методологія персоніфікованого дослідження. *Наука і освіта*. 2010. № 7. С. 12–15.
2. Адаменко О. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття. Луганськ : Альма-матер, 2005. 703 с.
3. Альтернативна модель: зіткнення думок і суджень. *Радянський педагог*. 1989. № 7 (2 березня). С. 2.
4. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939 – 1944 роки). Львів, Б. в., 1997. 232 с.
5. Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Особова справа : Вишневський Омелян Іванович, професор.
6. Архів Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. Особиста справа студента Вишневського Омеляна Івановича, англійське відділення філологічного факультету. 42 арк.
7. Барта А. М., Вишневський О. І. Виховні заходи як засіб розвитку комунікативного мовлення (з досвіду навчання німецької мови). *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Вип. 12. Київ : Рад. школа, 1983. С. 7–10.
8. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. № 1. С. 37–42.
9. Березівська Л., Коляда Н. Педагогічна біографіка: нові виклика і завдання // *Освіта і суспільство*. 2023. № 4–5. С. 10. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735531/1/ois4-5_2023-10.pdf
10. Березівська, Л. Д. Реформування шкільної освіти України в умовах державотворення (початок 90-х років ХХ ст.). *Молодь і ринок*. 2011. № 6. С. 17–21.
11. Берестень О. Є., Плющай О. О. Парна робота на уроці з іноземної мови. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і Психологія»*. 2020. № 2 (20). С. 125–130.

12. Бех І.Д. Особистісно зорієнтована модель виховання як науковий конструкт. http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf
13. Белан Г. В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення. *Педагогічний дискурс. Збірник наукових праць. Хмельницький*. 2013. Вип. 15. С. 50–54.
14. Белан Г.В. Автобіографія як джерело історико-педагогічного дослідження: теоретико-прагматичний аспект. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2017. Т. 1. С. 13–15.
15. Біла С., Гриценко Г. Автобіографічні спогади Омеляна Вишневецького як джерело вивчення післявоєнної історії Західної України: теоретичні та методичні засади використання у профільній старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного уні-верситету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 10/52. С. 285–305.
16. Бойко А. Суб'єкт-суб'єктні відносини у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2012. № 54. С. 5–14.
17. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. №3. С. 26–33.
18. Васянович Г. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку. *Васянович Г. Вибрані твори : у 7 т. Т. 7 : Збірник наукових праць*. Львів: Норма, 2015. С. 164–186.
19. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу : постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
20. Ваховський Л. Ц. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз. *Шлях освіти*. 2007. № 1. С. 42–45.
21. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручників для виховників, учителів і українських родин. Брюссель : Видання Центральної Управи Співки Української Молоді, 1976. 208 с.

22. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Київ : Українська видавнича спілка, 1997. 441 с.
23. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ : Школяр – Фада ЛТД, 2003. 336 с.
24. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
25. Вишневский Е. И. Воспитательные возможности процесса обучения иностранному языку. *Иностранные языки в школе*. 1988. № 4. С. 23–28.
26. Вишневский Е. И. К проблеме развивающей функции процесса обучения иностранному языку в школе. *Иностранные языки в школе*. 1989. № 6. С. 8–13.
27. Вишневский Е. И. Опыт построения упражнений для работы в парах. *Иностранные языки в школе*. 1985. № 3. С. 22–26.
28. Вишневский Е. И. Апарат упражнений в свете разных подходов к обучению иностранным языкам. *Иностранные языки в школе*. 1983. № 6. С. 58–63.
29. Вишневский Е. И. Виды подстановочных упражнений. *Иностранные языки в школе*. 1979. № 5. С. 27–32.
30. Вишневский Е. И. Есть ли у вас такие пособия? *Иностранные языки в школе*. 1964. № 3. С. 69–73.
31. Вишневский Е. И. О повышении эффективности устных подстановочных упражнений. *Иностранные языки в школе*. 1973. № 6. С. 62–69.
32. Вишневский Е. И. О пособии М. И. Дубровина «English in Pictures» (рец.). *Иностранные языки в школе*. 1961. № 3. С. 111–112.
33. Вишневский Е. И. Подстановочные упражнения для предупреждения грамматической интерференции (на материале английского языка в V – VI классах общеобразовательной школы). Автореф. дис. ...к. пед.н.: 13.00.02 – методика преподавания. Москва, 1977. 24 с.
34. Вишневский Е. И. Эпизод и его применение на уроках иностранного языка. *Иностранные языки в школе*. 1971. № 3. С. 116–121.

35. Вишневський О. «Нехай не буде в тебе інших богів, окрім мене...». *Рідна школа*. 2001. № 10. С. 24–26.
36. Вишневський О. А сумління – серцевина душі. Вузькі місця в концепції сучасного українського виховання. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1996. № 3 (17 січня). С. 7.
37. Вишневський О. Актуальні акценти у патріотичному вихованні (опубліковано 16.01.2016). *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/543aktualni-aktsenti-u-patriotichnomu-vikhovanni> (дата звернення: 25.01.2024)
38. Вишневський О. Бережімо самобутність нашої педагогіки. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 1–2 (9 січня). С. 7.
39. Вишневський О. Болонський процес: політична кон'юнктура чи історична доцільність. *Педагогічна думка*. 2005. № 2. С. 3–7.
40. Вишневський О. Болонський процес: політична кон'юнктура чи історична доцільність. *Шлях духовності: науковий збірник на пошану Петра Феценка*. Дрогобич : Коло, 2011. С. 95–103.
41. Вишневський О. Виступ на секції I-го З'їзду педагогічних працівників України. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1993. № 7 (16 лютого). С. 3.
42. Вишневський О. Г. Ващенко та А. Макаренко на роздоріжжі української педагогіки ХХ століття. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2008. № 13–14 (19–26 березня). С. 2.
43. Вишневський О. Гімназія в контексті сучасного розвитку української освіти. *Галицька Зоря*. 1995. № 140 (13–14 грудня). С. 2.
44. Вишневський О. Григорій Ващенко на тлі актуальних завдань сучасної української педагогіки. *Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів, 2003. С. 14–41.
45. Вишневський О. Григорій Ващенко та Антон Макаренко на роздоріжжі української педагогіки ХХ століття. *Педагогічна думка*. 2008. № 2. С. 3–5.

46. Вишневський О. Громадянське виховання: благо чи небезпека? *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2000. № 44 (4–11 жовтня). С. 3; № 45 (11–18 жовтня). С. 4–5.
47. Вишневський О. Громадянське суспільство та соціальна справедливість. *Учитель*. 1998. № 5. С. 50–52.
48. Вишневський О. Громадянськість (civics) у структурі змісту сучасного українського виховання. *Освіта для майбутнього розвитку : тези міжнародної наукової конференції (Київ, 31 травня – 1 червня 2022 р.)*. Київ, 2002. С. 31–32.
49. Вишневський О. Гуманізація навчально-виховного процесу. *Радянський педагог*. 1990. 15 лютого. С. 2.
50. Вишневський О. Деїдеологізація школи. *Радянське слово*. 1990. № 126 (8 серпня). С. 3.
51. Вишневський О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання. *Рідна школа*. 2002. № 5. С. 37–40.
52. Вишневський О. До питання про змісту освіти і виховання в Україні. *Україна – Польща. Монолог – діалог культур. Студії взаємин народів-сусідів* / За ред. В. Скотного, М. Зимомрі. Кіровоград–Дрогобич–Кошалін : Коло, 2004. С. 267–277.
53. Вишневський О. До питання про критерії оцінки педагогічної спадщини (Замість відгуку на публікацію Ю. Руденка та А. Погрібного «Виходити на широкі простори»). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 37 (25 лютого – 03 березня). С. 11.
54. Вишневський О. До питання про критерії оцінки педагогічної спадщини // 10 років школи громадянства. *Збірник матеріалів до 10-ліття Педагогічного Товариства ім. Григорія Ващенка* / упоряд. : Оксана Гентош, Ірина Кравчук, Степан Стельмашук. Львів: Кольорове небо, 2005. С. 50–53.
55. Вишневський О. До проблеми змісту навчання. *Радянська школа*. 1991. № 6. С. 9–15.
56. Вишневський О. До проблеми подолання граматичної інтерференції рідної мови у процесі навчання іноземної мови. *Світ дослідницьких студій: філософія,*

культурознавство, мовознавство, літературознавство, перекладознавство, педагогіка. *Збірник на пошану професора Миколи Зимомрі*. Дрогобич : Коло, 2007. С. 394–396.

57. Вишневський О. З книги «Український виховний ідеал і національний характер». *З вершин і низин. Вісник XIV Конкурсу ім. Мирона Утриска*. Львів, 2011. Том 1. С. 342–347.

58. Вишневський О. Зауваження до проекту Закону «Про освіту». *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич : Швидкодрук, 2015. С. 10–23.

59. Вишневський О. Зміст едукації в контексті освітніх реформ в Україні (системно-ціннісний підхід). *Вісник соціально-гуманітарного факультету*. Дрогобич, 2009. Вип. 11. С. 7–33.

60. Вишневський О. Зміст і методи виховання у педагогічних поглядах Івана Франка. *Педагогічна думка*. 2005. № 3. С. 76–79.

61. Вишневський О. Зміст і методи виховання українських дітей та молоді у педагогічних поглядах Івана Франка. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 20–21 травня 2005 р.)*. Дрогобич–Львів : Вимір, 2005. С. 141–146.

62. Вишневський О. І. Методи і чинники сучасного українського виховання: на допомогу вчителям і студентам педагогічних інститутів. Дрогобич : Т-во «Рідна школа», 1996. 31 с.

63. Вишневський О. Камо грядеше, Росіє? або чи можливий у Росії фашизм? *Галицька Зоря*. 2008. № 1–2 (4 січня). С. 5.

64. Вишневський О. Кодекс цінностей виховання і розвитку. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 33 (13–20 серпня). С. 8.

65. Вишневський О. Концептуальні орієнтири становлення сучасної української педагогіки. Цикл Богословських бесід. Бесіда 11. Дрогобич : Коло, 2004. 20 с.

66. Вишневський О. Концепція сучасного українського виховання. Концептуальні засади демократизації і реформування освіти в Україні / Всеукр. Пед. Т-во ім. Гр. Ващенка, Ін-т українознавства Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, АН вищої шк. України. Київ : «Школяр», 1997. С. 78–122.
67. Вишневський О. Концепція українського виховання. *Національне виховання молоді в навчальному закладі. Матеріали науково-практичної конференції*. Львів, 1994. С. 25–36.
68. Вишневський О. Лист авторам «Концепції національного виховання». *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1995. № 9–10 (1–7 березня). С. 2.
69. Вишневський О. Людині потрібен характер. *Молодь і ринок*. 2002. № 1. С. 69–71.
70. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тіл сучасних цивілізаційних процесів. *Актуальні проблеми сучасної термінології : збірник наукових праць. Матеріали регіонального науково-практичного семінару*. Дрогобич, 2009. С. 14–31.
71. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Педагогічна думка*. 2008. № 4. С. 3–13.
72. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2008. № 32–33 (20–27 серпня). С. 10–11; № 34 (27 серпня – 3 вересня). С. 14–15.
73. Вишневський О. Методика навчання іноземних мов. Навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : «Знання», 2011. 206 с.
74. Вишневський О. Методика навчання іноземних мов. Посібник для студентів. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ, 2006. 160 с.
75. Вишневський О. На важких дорогах відродження. *Радянське слово*. 1990. № 82 (23 травня). С. 2–3.

76. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). *Українознавство*. 2011. № 1(38). С. 236–244.
77. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки : наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ : до 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності. Дрогобич : Видавець Святослав Сурма, 2011. 80 с.
78. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 60-річчя освітньої діяльності. Дрогобич : Коло, 2018. 210 с.
79. Вишневський О. На роздоріжжях минулого (спогади на схилі літ – від першої особи). Дрогобич, 2011. 121 с.
80. Вишневський О. На роздоріжжях минулого. 2-е вид., доп. Дрогобич : Коло, 2012. 136 с.
81. Вишневський О. На роздоріжжях минулого (спогади на схилі літ – від першої особи). 3-е вид., доп. Дрогобич, 2017. 154 с.
82. Вишневський О. На тернистому шляху до себе. *Рідна школа*. 1995. № 5. С. 12–17.
83. Вишневський О. На шляху до рідної школи: науково-популярний нарис. Львів, 1991. 71 с.
84. Вишневський О. На шляху до свободи. Науково-публіцистичні нариси. Дрогобич : Коло, 2012. 124 с.
85. Вишневський О. На шляху до системи сучасного українського виховання. *Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи та професійна підготовка до неї : теорія, практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Самбір, 2002. С. 41–47.
86. Вишневський О. На шляху реформ. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання. Дрогобич: Коло, 2005, 176 с.
87. Вишневський О. На що орієнтують школу нові концепції. *Радянський педагог*. 1988. № 28 (22 вересня). С. 1–2.

88. Вишневський О. Навчання іноземних мов у школі (причинки до концепції реформ) (опубліковано 14.11.2016). *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/837-navchannya-inozemnikh-mov-u-shkoli-prichinki-do-kontseptsiji-reformi> (дата звернення: 18.01.2024)
89. Вишневський О. Навчання іноземних мов : у пошуках нових підходів. *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич: Швидкодрук, 2015. С. 42–45.
90. Вишневський О. Національне і громадянське у вихованні. *10 років школи громадянства. Збірник матеріалів до 10-ліття Педагогічного Товариства ім. Григорія Ващенка* / упоряд. : Оксана Гентош, Ірина Кравчук, Степан Стельмашук. Львів : Кольорове небо, 2005. С. 64–70.
91. Вишневський О. Національно-духовне відродження в українській школі. На допомогу вчителю. Трускавець, 1992. 47 с.
92. Вишневський О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея». *Галицька Зоря*. 2007. № 40 (16 квітня). С. 2–3.
93. Вишневський О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея». *Парадигма Sacrum & Profanum в літературі і культурі. Збірник наукових праць*. Дрогобич, 2007. С. 26–41.
94. Вишневський О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея». *Нагуєвицькі читання–2007: Іван Франко і сучасна Україна. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (с. Нагуєвичі, 1–2 вересня, 2007 р.)*. Дрогобич : Посвіт, 2008. С. 177–193.
95. Вишневський О. Оптимізм поступу. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2007. № 41–42 (3–10 жовтня). С. 10–11.
96. Вишневський О. Орієнтири національного виховання в українській школі. *Рідна школа*. 1993. № 11. С. 7.
97. Вишневський О. Освітні реформи і проблема подолання «лівизни». *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич : Швидкодрук, 2015. С. 24–34.

98. Вишневський О. Оцінка: як застосовувати нову шкалу (концептуальний підхід). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 5 (23–30 січня). С. 2.
99. Вишневський О. Панасюк В. Товариство «Рідна школа» і проблеми розбудови української загальноосвітньої школи. *На шляху до української національної школи. До 10-річчя ЛКТ «Рідна школа»*. Львів, 2001. С. 9–18.
100. Вишневський О. Паросток української національної освіти. *Галицька Зоря*. 1992. № 87 (27 серпня). С. 3.
101. Вишневський О. Патріотичне виховання на тлі європеїзації українського суспільства. *Педагогічна думка*. 2016. № 4. С. 29–33.
102. Вишневський О. Педагогіка в пошуках духовності. *Рідна школа*. 2005. № 7. С. 3–5.
103. Вишневський О. Педагогіка покликана відповідати на конкретні проблеми сучасного життя українського народу (розмову вів Р. Пастух). *За вільну Україну*. 2004. № 7 (22 січня). С. 6.
104. Вишневський О. Педагогіка розвитку. *Педагогічна думка*. 2006. № 1. С. 78–86.
105. Вишневський О. Педагогіка розвитку. *Педагогічна освіта в Україні на Польщі: реалії та перспективи: збірник наукових праць / За ред. Д. Герцюка та Р. Кухи*. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 36–49.
106. Вишневський О. Педагогіка як чинник подолання «лівизни». *Рідна школа*. 2001. № 11. С. 5–9.
107. Вишневський О. Педагогічні погляди Івана Франка на тлі реформ сучасної української освіти. Дрогобич, 2016. 44 с.
108. Вишневський О. Педагогічні погляди Івана Франка на тлі реформ сучасної української освіти. *Педагогічна думка*. 2016. № 2. С. 26–42.
109. Вишневський О. Педагогічно-психологічна спадщина Якіма Яреми крізь призму часу. *Українська педагогічна думка Галичини в іменах*. Вип. 1. Яким Ярема / ред. Д. Герцюк. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2003. С. 25–38.

110. Вишневський О. Побудуймо систему задач, доступну кожній дитині. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2001. № 25 (2–9 травня). С. 9.
111. Вишневський О. Повернення гімназії. *Рідна школа*. 1992. № 2. С. 73–76.
112. Вишневський О. Повернення до себе. Монологи про традиційно-християнські засади сучасного українського виховання. *Галицька Зоря*. 2002. № 106 (27 грудня). С. 4; 2003. № 2 (3 січня). С. 4; № 3 (10 січня). С. 4; № 4 (14 січня). С. 4; № 5 (17 січня). С. 4; № 6 (21 січня). С. 4.
113. Вишневський О. Повернімось до чистих джерел. Про деякі невідкладні акценти концепції сучасного українського виховання (з виступу на Другому конгресі Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Григорія Ващенка). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1997. № 78–79 (12–19 листопада). С. 4–7.
114. Вишневський О. Про перспективи реформування середньої освіти в Україні. Дрогобич, 2015. 40 с.
115. Вишневський О. Провідні ідеї ПУПК в контексті становлення системи сучасного українського виховання. *Перший український педагогічний конгрес і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю ПУПК*. Івано-Франківськ, 1995. С. 11–15.
116. Вишневський О. Програма курсу «Організація управління виховним процесом у навчальному закладі». *Дошкільна освіта. Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців ОКР «Магістр». Серія «Бібліотечка дошкільного педагога»* / За заг. ред. М. Чепіль, Н. Скотної. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. С. 102–106.
117. Вишневський О. Релігія і деякі проблеми релігійного виховання в школі. *Рідна школа*. 1999. № 4. С. 3–7.
118. Вишневський О. Реформування змісту едукації: точка відліку. *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контroversійні теми*. Дрогобич: Швидкодрук, 2015. С. 4–9.

119. Вишневецький О. Свобода – це завжди відповідальність. *Життя і школа*. 1997. № 2. С. 6–10.
120. Вишневецький О. Середня школа Львівщини в контексті всеукраїнської реформи освіти: Концепція (проект). Львів, 2000. 34 с.
121. Вишневецький О. Система виховання і розвитку учнів у середній школі (експериментальний проект). *Педагогічна думка*. 2009. № 3. С. 3–16.
122. Вишневецький О. Система цінностей і стратегія виховання. Тезовий виклад. *Рідна школа*. 1997. № 7–8. С. 3–5.
123. Вишневецький О. Система цінностей і структура змісту виховання. *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 11–22.
124. Вишневецький О. Спочатку треба збудувати хату, а вже потім облаштовувати в ній інтер'єр. *Галицька Зоря*. 2006. № 81–82 (26–28 червня). С. 5.
125. Вишневецький О. Сучасна українська педагогіка: повернення до витоків (відповіді на запитання редакції). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 4 (21–28 січня). С. 7.
126. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Вип. 1. Соціальне замовлення і вибір стратегії. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 19 с.
127. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Вип. 2. Світоглядні виміри: людина і віра. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 16 с.
128. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Вип. 3. Система цінностей. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 16 с.
129. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Вип. 4. Відродження моральності. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 18 с.

130. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 5. Любов до Батьківщини. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 24 с.
131. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 6. На шляху до демократії. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 24 с.
132. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 7. Повернення до родинного вогнища. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 26 с.
133. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 8. Допоможемо дітям будувати характер. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 31 с.
134. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 9. Людина і природа. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 31 с.
135. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 10. У пошуках нових підходів. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 31 с.
136. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 11. Методичні аспекти. Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 20 с.
137. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 12. Сім'я і школа. Львів : Обласна організація Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенка, 2000. 20 с.
138. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенка, 1996. 238 с.
139. Вишневський О. Сучасний ідеал виховання української молоді та український національний характер. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 12 (19–26 березня). С. 6–7.

140. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2003, 528 с.
141. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, допр. і доп. Дрогобич : Коло, 2006, 608 с.
142. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник. Вид. 3-е, допр. і доп. Київ : «Знання», 2008. 566 с.
143. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник. Вид. 4-е, допр. і доп. Дрогобич : Посвіт, 2022. 564 с.
144. Вишневський О. Термінологічне лукавство і не тільки. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1996. № 67–68 (4 грудня). С. 11.
145. Вишневський О. У затінку шкільної оцінки. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 39 (1–8 вересня). С. 10–11.
146. Вишневський О. У кожного народу свій годинник. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2003. № 51 (12–19 листопада). С. 12–13.
147. Вишневський О. У пошуках джерел духовності. *Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості. Міжнародна науково-практична конференція*. Київ, 2002. С. 16–18.
148. Вишневський О. У пошуках основ духовності. *Рідна школа*. 1992. № 9–10. С. 42–47.
149. Вишневський О. Українець і Москвин: порівняльна характеристика цінностей двох народностей. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 15–16 (9–16 квітня). С. 9.
150. Вишневський О. Українознавство як чинник виховання. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1998. № 79 (25 листопада–2 грудня). С. 6.
151. Вишневський О. Українська освіта на шляху реформ. Навчальний посібник. Вид. 2-е. Дрогобич : Швидкодрук, 2013. 448 с.

152. Вишневський О. Українська освіта на шляху реформ : навчальний посібник. Дрогобич: Швидкодрук, 2009. 446 с.
153. Вишневський О. Українська педагогіка і українська освіта перед новими політичними викликами. *Педагогічна думка*. 2011. № 4. С. 21–28.
154. Вишневський О. Українська педагогіка на перехресті двох світоглядів. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2007. № 53 (26–31 грудня). С. 4–5.
155. Вишневський О. Українська педагогіка на перехресті двох світоглядів. *Педагогічна думка*. 2007. № 4. С. 3–10.
156. Вишневський О. Українська педагогіка на старті реформ. Дрогобич : «Швидкодрук», 2015. 80 с.
157. Вишневський О. Українська педагогіка на тлі освітніх реформ. Збірник науково-публіцистичних статей. Дрогобич : Швидкодрук, 2008. 72 с.
158. Вишневський О. Українська педагогіка на шляху до свободи (Шукаючи себе у Франковому «Мойсеї»). *Рідна школа*. 2007. № 5. С. 32–36.
159. Вишневський О. Українська педагогіка на шляху до свободи (Шукаючи себе у Франковому «Мойсеї»). *Педагогічна думка*. 2007. № 2. С. 3–10.
160. Вишневський О. Українська педагогіка на шляху до свободи. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 33 (13–20 серпня). С. 1–5.
161. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер. *Парадигма sacrum & profanum в літературі та культурі. Збірник наукових праць*. Дрогобич : Посвіт, 2010. Вип. 4. С. 228–240.
162. Вишневський О. Український національний характер та сучасний ідеал виховання української молоді. *Проблеми українського національного виховання : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної, Марії Чепіль*. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. С. 85–94.
163. Вишневський О. Український та московський характери: різновекторна спрямованість. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 13–14 (2–9 квітня). С. 8.

164. Вишневський О. УПА – очима мого дитинства. “Здобудеш...або загинеш...” (збірник наукових праць про національно-визвольну боротьбу в 1940 – 1950-х рр. на Дрогобиччині) / Упоряд. Ю. Кишакевич. Дрогобич : НВЦ “Каменяр” ДДПУ, 2003. С. 9–17.
165. Вишневський О. УПА очима мого дитинства і юності. *Літопис Бойківщини*. 2004. Ч. 2/67 (78). С. 29– 33.
166. Вишневський О. Характер як предмет педагогіки. *Рідна школа*. 2000. № 1. С. 4–9; № 3. С. 3–9.
167. Вишневський О. Християнізація виховання (погляд на актуальні питання українського виховання). Львів : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, [2003]. 15 с.
168. Вишневський О. Християнізація виховання. *Мета*. *Часопис Львівської Архієпархії УГКЦ*. 2003. № 3 (152). С. 5.
169. Вишневський О. Християнізація виховання. *Пам’ять століть*. 2004. № 5. С. 120–140.
170. Вишневський О. Християнізація посткомуністичного виховання? Потреби і можливості. *Освіта*. *Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2005. № 24 (13–20 липня). С. 12.
171. Вишневський О. Християнські цінності в освіті України: системність та шляхи утвердження. *Освіта*. *Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 33 (13–20 серпня). С. 6–7.
172. Вишневський О. Чи є у нас система виховання? *Освіта*. *Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 37 (17–24 липня). С. 1–7.
173. Вишневський О. Школа і громада. *Освіта*. *Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1999. № 18 (24–31 березня). С. 4.
174. Вишневський О. Школа і громада: посилення ролі громадськості в управлінні шкільною освітою як домінуюча складова процесу роздержавлення школи (опубліковано 01.06.2015). *Освітня політика*. *Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/433-shkola-i-gromada->

[posilennya-rolu-gromadskosti-v-upravlinni-shkilnoyu-osvitoyu-yak-dominuyucha-skladova-protsestu-rozderzhavleniya-shkoli](#) (дата звернення: 18.01.2024)

175. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина. Національне і громадянське у сучасному вихованні. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 8–9 (6–13 лютого). С. 6–7.
176. Вишневський О., Галів М. Виховання характеру: історія і сучасність. Програма курсу для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “Бакалавр” спеціальності “ПМСО.Історія”. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2007. 15 с.
177. Вишневський О., Кобрій О., Чепіль М. Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій / За ред. О. Вишневського. Дрогобич : «Відродження», 2001. 268 с.
178. Вишневський О., Кобрій О., Чепіль М. Теоретичні основи педагогіки. Дидактичні аспекти. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1997. 142 с.
179. Вишневський О., Кобрій О., Чепіль М. Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій / За ред. О. Вишневського. Дрогобич : «Відродження», 2001. 424 с.
180. Вишневський О., Кононенко П., Погрібний А., Руденко Ю., Усатенко Т. Щодо вироку «трійки», або як та для чого з лупою слона «досліджували». *Освіта України*. 2001. № 1 (3 січня). С. 6.
181. Вишневський О., Панасюк В. Пріоритети сучасної української освіти і стратегія діяльності Товариства «Рідна школа». *Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. Науковий альманах*. Львів, 2001. Вип. 1. С. 167–175.
182. Вишневський О. І. [рецензія] М. В. Ляховицький, С. Ю. Ніколаєва. Індивідуалізація навчання іноземної мови в школі. К., «Радянська школа», 1978. *Радянська школа*. 1979 № 7. С. 95–97.
183. Вишневський О. І. Вдивляючись у перспективу. Про деякі підходи до формування концепції української школи. *Радянська школа*. 1990. №10. С. 5–9.
184. Вишневський О. І. Гуманізація шкільного життя. *Радянська школа*. 1990. № 1. С. 41–48.
185. Вишневський О. І. Двокадровість візуальних пристроїв і її застосування на уроках іноземної мови. *Радянська школа*. 1971. № 11. С. 99–102.

186. Вишневський О. І. Демократизація навчально-виховного процесу в школі. *Радянська школа*. 1988. № 11. С. 6–11.
187. Вишневський О. І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови. Посібник для вчителів. Київ : Рад. школа, 1989. 224 с.
188. Вишневський О. І. До проблеми прикладних вправ. *Методики викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Київ, 1973. Вип. 8. С. 14–20.
189. Вишневський О. І. Довідник учителя іноземної мови. Київ : Рад. школа, 1982. 152 с.
190. Вишневський О. І. Здійснення диференційованого підходу в процесі навчання іноземної мови. *Творчість учителя іноземної мови. Бібліотека передового досвіду*. Київ: Рад. школа, 1978. С. 85–91.
191. Вишневський О. І. Інтенсифікація процесу подолання граматичної інтерференції рідної мови у процесі навчання мови іноземної. *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Вип. 9. Київ : Рад. школа, 1980. С. 24–29.
192. Вишневський О. І. Методична підготовка студентів у світлі перебудови середньої школи. *Методики викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Вип. 17. Київ : Рад. школа, 1988. С. 3–7.
193. Вишневський О. І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда перша. Вихідна позиція. *Радянський педагог*. 1987. № 35 (12 листопада). С. 1–2.
194. Вишневський О. І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда друга. Навчально-виховний процес з точки зору діяльності учня. *Радянський педагог*. 1987. № 36 (19 листопада). С. 1–2.
195. Вишневський О. І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда четверта. Розвиваючий аспект діяльності учня і студента. *Радянський педагог*. 1987. № 38 (3 грудня). С. 1–2.

196. Вишневський О. І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда п'ята. Виховний аспект діяльності учня і студента. *Радянський педагог*. 1988. № 1 (7 січня). С. 1–2.
197. Вишневський О. І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда шоста. Функції вчителя. *Радянський педагог*. 1988. № 2 (14 січня). С. 1–2.
198. Вишневський О. І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда сьома. Форми та методи самостійної діяльності учнів на уроці. *Радянський педагог*. 1988. № 3 (21 січня). С. 1–2.
199. Вишневський О. І. Орієнтири національного виховання. *Рідна школа*. 1994. № 5. С. 42–46.
200. Вишневський О. І. Підстановчі вправи з англійському мови. Київ : Рад. школа, 1979. 144 с.
201. Вишневський О. І. Практичне вивчення граматики в процесі викладання іноземної мови усним методом. *Радянська школа*. 1963. № 2. С. 76–82.
202. Вишневський О. І. Проблеми побудови, аналізу та оцінки уроку іноземної мови. *Радянська школа*. 1982. № 8. С. 52–56.
203. [Вишневський О.]. Пропозиції до Національної доктрини розвитку освіти. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2001. № 50–51 (12–19 вересня). С. 1.
204. Вишневський О. І. Робота в парах на уроках англійської мови. Посібник для учителів. Київ: Рад. школа, 1987. 136 с.
205. Вишневський О. І. Унаочнення вправ з усної мови. *Іноземні мови в школі. Збірник з досвіду викладання / За ред. М. Ляховицького*. Київ : Рад. школа, 1962. Вип. 5. С. 69–77.
206. Вишневський О. І. Усні підстановчі вправи на уроках іноземної мови. *Радянська школа*. 1973. № 8. С. 61–65.
207. Вишневський О. І. Шляхи підвищення інтерференції в монологічному мовленні учнів. *Радянська школа*. 1976. № 5. С. 44–47.
208. Вишневський О. Чи потрібне українцям українознавство? *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1999. 7–14 липня. С. 2–4.

209. Вишневський О. Причинки до концепції реформ сучасної української освіти. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 54 с.
210. Вишневський О. Як реформуватимемо середню освіту України? Альтернативний варіант Концепції. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 50 (10–17 грудня). С. 7–9.
211. Вишневський О. Григорій Ващенко на тлі актуальних завдань сучасної української педагогіки: (етюди до системного аналізу). *Ващенко Г. Праці з педагогіки і психології* (Твори. Т. 4). Київ, 2000. С. 3–29.
212. Вишневський О. Педагогічні етюди. Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. 208 с.
213. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). *Педагогічна думка*. 2010. № 3. С. 41–54; № 4. С. 3–22.
214. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Дрогобич : Видавець Святослав Сурма, 2010. 160 с.
215. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академія, 2001. 576 с.
216. Волощук І. С., Хільковець В.У. Освітня реформа в Україні : півкроку зроблено. *Педагогічний пошук*. 2000. № 2. С. 53–56.
217. Воровка М. І. Наративний підхід в історико-педагогічному дослідженні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 65. С. 17–23.
218. Галів М. Sacrum педагогічної творчості Омеляна Вишневського (до 80-річчя з дня народження). *Парадигма sacrum & profanum в літературі та культурі. Збірник наукових праць : Матеріали міжнародного науково-практичного семінару*. Дрогобич : Посвіт, 2011. Вип. 5. С. 148–158.
219. Галів М. До історії методики навчання іноземних мов в Україні (1960-ті – початок 1970-х рр.) : епівізор Омеляна Вишневського. *Молодь і ринок*. 2024. № 7–8 (227–228). С. 58–64.

220. Галів М. Епістемологія наративного підходу в історико-педагогічній науці. *Молодь і ринок*. 2014. № 2 (109). С. 74–80.
221. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939 – 1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с.
222. Галів М. Реалізація ідеї національної автентичності української педагогіки у творчості Омеляна Вишневського. *Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. І. Дрогобич : Посвіт, 2012. С. 78–84.
223. Галів М. Світоглядно-методологічні засади педагогічної творчості Омеляна Вишневського. *Педагогічна думка*. 2016. № 2. С. 21–26.
224. Галів М., Лялюк Г. Концепти «Бога», «Нації» і «Свободи» в теорії сучасного українського виховання Омеляна Вишневського. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Том 1. С. 28–31.
225. Галів М., Невмержицька О. Переднє слово до четвертого видання. *Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник*. Вид. 4-е, допр. і доп. Дрогобич : Посвіт, 2022. С. 5–18.
226. Галів М.Д. Проблема формування характеру особистості в історії розвитку української педагогічної думки (60-ті роки ХІХ – 60-ті роки ХХ століття): Монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2007. 251 с.
227. Гентош О. Громадська діяльність Педагогічного товариства імені Григорія Ващенка: досвід і перспективи. *Педагогічна думка*. 2011. № 2. С. 24–28.
228. Гентош О. За правду, за добро, за волю: до ювілею професора Омеляна Вишневського. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2011. № 24 (18–25 травня). С. 14.
229. Гентош О. Львівське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенка – 15 років плідної громадської праці. *Педагогічна думка*. 2011. № 2. С. 23–24.
230. Гентош О. Погляд у минуле на порозі ювілею: (до 50-річчя пед. діяльності Омеляна Вишневського). *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 8–10.

231. Гентош О. Сподвижник: до 50-річчя педагогічної діяльності професора Омеляна Вишневського. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2008. № 35 (10–17 вересня). С. 4.
232. Гентош О., Вишневський О. Згуртував освітянську спільноту. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2007. № 47 (7–14 листопада). С. 5.
233. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це? URL: <https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html> (дата звернення: 25.06.2024)
234. Гладич А. Шість разів зачинялися двері радянської аспірантури перед майбутнім професором (Омеляну Вишневському – 80!). *Високий Замок. Дрогобиччина*. 2011. 26 травня. С. 3.
235. Год Б. Муза Клію в царині педагогіки. *Шлях освіти*. 2008. № 2. С. 48–51.
236. Голубнича Л. О. Класифікація джерел педагогічних персоналій. *Педагогічний дискурс : зб. наук. праць*. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 162–167.
237. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
238. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 98–111.
239. Гук Л. І. Просвітительська діяльність Е. Раерсона. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 49 (1). С. 13–16.
240. Гук Л. І., Кушка Б. Г. Педагогічні погляди Егертона Раерсона у 1844 – 1876 рр. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 45. С. 11–14.
241. Гупан Н. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*. 2013. № 4–5. С. 53–56.
242. Гупан Н. Історія педагогіки: питання кризи і розвитку. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 110–115.
243. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ : «А.П.Н.», 2002. 224 с.

244. Державний архів Чернівецької області. Фотовиставка «145 років від заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича». URL : https://cv.archives.gov.ua/chnu_univer.html (дата звернення: 11.07.2024)
245. Димніч Н. Психолого-педагогічні методи виховання Омеляна Вишневецького: застосування у журналістських текстах в умовах війни. *Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (4 березня – 14 квітня 2024 р.)*. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 113–116.)
246. Дічек Н. П. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 15–19.
247. Дічек Н. З історії розвитку педагогічної думки в Україні: Інституту педагогіки АПН України – 80 років! *Інформатика та інформаційні технології в навчальному закладі*. 2007. № 2. С. 3–21.
248. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка / Голова авт. кол. В. Г. Скотний. Дрогобич–Львів : «Місіонер», 2001. 328 с.
249. Дубасенюк О.А. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження : навчально-методичний посібник. Житомир : Полісся, 2016. 256 с.
250. Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Імені Франка, 2010. 272 с.
251. Життя в науці Вченого і Педагога. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2001. № 25 (2–9 травня). С. 9.
252. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навчальний посібник : у 2 кн. Кн. 2. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Київ : Слово, 2010. 1030 с.
253. Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (№ 385–ІХ від 17.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text> (дата звернення: 26.07.2024)
254. Зимомря М. Цінний ужинок. *Педагогічна думка*. 2010. № 3. С. 54–56.
255. Інструкція про порядок реорганізації шкіл в західних областях Української РСР. К. : Управління шкіл НКО УРСР, 1940. 20 с.

256. Каленюк В. Педагогічний «ідеалізм». *Книжник review*. 2004. № 07(88). С. 28.
257. Коваленко Є. І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 4. С. 27–34.
258. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145–153.
259. Кононенко П. Омелян Вишневецький (опубліковано 17.05.2010). URL: <https://web.archive.org/web/20161012181510/http://www.drohobych.com.ua/2010/05/17/omelyan-vyshnevskyj/> (дата звернення: 11.07.2024)
260. Конспект лекцій з дисципліни «Методика навчання іноземних мов» : для студентів 5 курсу ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики пер. ; авт.-упор. І.Ю. Гусленкко]. Харків : Вид-во НУА, 2018. 64 с.
261. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.
262. Концепція національного виховання. *Рідна школа*. 1995. № 6. С. 18–25.
263. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (затверджено наказом МОН України від 06.06.2022 р. № 527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 26.07.2024)
264. Король В. Історія Стрийської гімназії (1933 – 1944). Стрий : УКРПОЛ, 2000. Т. III. 92 с.
265. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939 – 1958 рр.). Львів : Вища школа, 1975. 238 с.
266. Кравчук М. І. З любов'ю до дітей, науки, України. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1998. № 29–30 (22–29 квітня). С. 10.
267. Кращим освітянином 1998 року визнано Омеляна Вишневецького. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1999. № 2 (6–13 січня). С. 4.

268. Кремень В. Нова школа буде максимально зорієнтована на здібності й бажання учнів. *Голос України*. 2016. 28 жовтня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/277922> (дата звернення: 30.07.2024)
269. Кремень, В. Г. Ключові проблеми розвитку загальної середньої, дошкільної, позашкільної та професійно-технічної освіти. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2000. № 34 (22 серпня). С. 4–12.
270. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
271. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 358 с.
272. Линенко А. Герменевтичний підхід у педагогіці та його принципи. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія : Педагогіка*. 2018. № 3 (122). С. 55–59.
273. Логвиненко Т., Гук О. Всеукраїнське педагогічне товариство імені Григорія Ващенко: 15 років діяльності на ниві освіти. *Молодь і ринок*. 2011. № 3. С. 56–60.
274. Луценко Л., Мороз Т. Урок іноземної мови: планування, проведення, рефлексія. *Майбуття*. 2023. № 13–16 (липень–серпень). С. 10–13.
275. Ляховицкий М. В., Вишнеvский Е. И. Структура речеvой ситуации и ее реализация в учебно-воспитательном процессе. *Иностранные языки в школе*. 1984. № 2. С. 18–23.
276. Майборода В., Руденко Ю., Шпак О., Алексюк К. Концепція української педагогіки. *Вишнеvський О. На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 60-річчя освітньої діяльності*. Дрогобич : Коло, 2018. С. 54–55.
277. Маціяшко Т. Г. Робоча програма навчальної дисципліни «Методика навчання в закладах загальної середньої освіти: Методика навчання іноземної мови» для студентів 3 курсу ОП «Мова та література (французька)», «Мова та

література (іспанська)», «Мова та література (італійська)». Київ : КУ ім. Б. Грінченка, 2023. 23 с.

278. Микитяк Н. Холодне «літо» в історичному поступі української нації (Про дослідження професора Омеляна Вишневського «Концептуальні орієнтири становлення сучасної української педагогіки»). *Галицька Зоря*. 2004. № 59 (24 травня). С. 1–2.

279. Михальченко М. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації. *Вища освіта України*. 2001. № 2. С. 14–23.

280. Мишишин І. Штрихи до портрета професора Омеляна Вишневського, вченого і педагога. *Педагогічна думка*. 2011. № 2. С. 42–43.

281. Мостова Т. «Педагог» із грецької – помічник дитини. *Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 60-річчя освітньої діяльності*. Дрогобич : Коло, 2018. С. 64–68.

282. Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті. Проект. Київ : «Шкільний світ», 2001. 24 с.

283. Нікітчук І. Система цінностей у творчій спадщині Омеляна Вишневського. *Школа: інформаційно-методичний журнал*. 2014. № 11. С. 36–39.

284. Омелян Вишневський'90. Збірник матеріалів, присвячений 90-річчю від дня народження Омеляна Івановича Вишневського / Упорядник Олексій Манько. Львів : Педагогічне товариство ім. Григорія Ващенко, 2021. 88 с.

285. Осипчук Н. Воскресіння добра. *Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 60-річчя освітньої діяльності*. Дрогобич : Коло, 2018. С. 69–71.

286. Пастушенко Н. Кодекс цінностей Омеляна Вишневського. *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 3–7.

287. Погрібний А. З глибин національного досвіду. *Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Дрогобич : Коло, 2003. С. 9–10.

288. Покальчук О. Ненависть до ворога треба збалансувати любов'ю до ближніх (опубліковано 05.04.2022). *Конкурент. Інформаційне агентство*. URL: <https://konkurent.ua/publication/93024/nenavist-do-voroga-treba-zbalansuvati-lubovu-do-blizhnih-viyskoviy-psiholog/> (дата звернення: 29.07.2024)
289. Практичні аспекти перебудови навчально-виховного процесу в Дрогобицькому педагогічному інституті (пропозиції партійного комітету). *Радянський педагог*. 1989. № 9 (16 березня). С. 2.
290. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей / Керівник І. Д. Бех. Київ, 2018. 40 с.
291. Розман І. Українська педагогічна біографістика (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Ужгород : РІК-У, 2020. 616 с.
292. Руденко Ю. Академіка Омеляна Вишневського переслідували за зв'язки з УПА. *Українське слово*. 2011. 18–24 травня. С. 8.
293. Руденко Ю. Виховний ідеал і національний характер українців. *Науково-інформаційний вісник Академії наук вищої освіти*. 2010. № 4 (70). С. 114–118.
294. Руденко Ю. Педагог Божою милістю. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2000. № 24 (24–31 травня). С. 6.
295. Руденко Ю. Українська педагогіка: національні цінності, виховні ідеали. *Книжник review*. 2004. № 24(105). С. 25.
296. Савченко, О. Я. Сконсолідувати українську націю навколо проблем освіти. *Дошкільне виховання*. 2001. № 9. С. 8–9.
297. Сисоєва С. О., Рейпольська О. Д. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку : новий погляд. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2(1). С. 1–10.
298. Сікорський, П. (2014). Скільки ще наступатимемо на граблі косметичних реформ? *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 50 (10–17 грудня). С. 6.
299. Сікорський П. Структурна перебудова освіти України – необхідна умова переходу на 12-річний термін навчання. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 6–9.

300. Скопенко, В., Наєнко, М., Яременко, В. Обережно: «Українознавство» *Освіта України*. 1999. № 11 (17 березня). С. 4–5.
301. Скорич Л. Суб'єктність в освітньому процесі. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 11. С. 836–850.
302. Слово про педагога: до 80-річчя з дня народження та 55 річчя освітньої діяльності Омеляна Вишневського. *Педагогічна думка*. 2011. № 1. С. 3–4.
303. Сміливий і стійкий як криця. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2010. № 24 (19–26 травня). С. 7.
304. Стельмахович М. Вступне слово. *Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси*. Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенка, 1996. С. 4–5.
305. Стражнікова І. В. Історіографія розвитку педагогічної науки у дослідженнях Західного регіону України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Тернопіль, 2015. 39 с.
306. Сухомлинська О. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Шлях освіти*. 2005. № 4. С. 43–47.
307. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. *Шлях освіти*. 2007. № 2. С. 42–49.
308. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет. *Шлях освіти*. 2003. № 1. С. 39–42.
309. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41–45.
310. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. 2010. № 4. С. 6–12.
311. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
312. Сухорський С. Ф., Вишневський О. І., Добрянський Б. В., Самофал Я. В. Про перебудову педагогічної підготовки студентів у педвузі (пропонується як основа для дискусії). *Радянський педагог*. 1989. № 33–34 (10 листопада). С. 3.

313. Теоретичні основи педагогіки (збірник допоміжних матеріалів). Упорядники : проф. О. І. Вишневський, доц. О. М. Кобрій. Дрогобич, 1992. 180 с.
314. Теоретичні основи педагогіки. Програма / Укладач проф. О. Вишневський. Дрогобич, 1997. 9 с.
315. Теоретичні основи педагогічного процесу: програма для студентів педінститутів / МОН УРСР, Республіканський навчально-методичний кабінет загальної середньої та педагогічної освіти; Уклад. О. І. Вишневський. Київ, 1991. 16 с.
316. Українська педагогіка на шляху до свободи. Круглий стіл. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 41 (1–7 жовтня). С. 3, 6.
317. Фіцула М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К. : ВЦ «Академія», 2000. 544 с.
318. Холод І. В. Методика викладання англійської мови: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Умань : Візаві, 2018. 165 с.
319. Хоменко А. Суб'єкт-суб'єктні відносини як основа реалізації сучасної парадигми вищої освіти в Україні. *Педагогічні науки*. 2015. № 64. С. 66–74.
320. Хриков Є. Методологія педагогічного дослідження. Монографія / друге вид. Харків, 2018. 294 с.
321. Чепіль М. Педагоги творять майбутнє : нарис про кафедру загальної педагогіки та дошкільної освіти. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ, 2014. 284 с.
322. Чепіль М., Вишневський О., Пантюк Т., Пантюк М. Педагогіка : програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 011 Педагогічна освіта. Дрогобич, 2010. 24 с.
323. Чепіль М.М. Творчий пошук педагогів Франкового університету. Монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ, 2007. 80 с.
324. Шалата М., Вишневський О. Оборонець рідної мови (Пам'яті професора Анатолія Погрібного). *Календар класного керівника на 2008–2009 навчальний рік* / Упор. Ю. Кишакевич, 2008. С. 72–75.

325. Шематизм гр.кат. духовенства Львівської архієпархії на рік 1932/33. Річник LXXVII. Львів : Накладом Митрополичої консисторії, 1932. 242 с.
326. Янкович О. Громадсько-освітня діяльність та педагогічні погляди Марії Лопаткової (1927–2016) *Молодь і ринок*. 2020. № 6–7 (185–186). С. 27–32.
327. Яремчук І. Г. Використання підстановчих вправ англійської мови. *Сучасні концепції та тенденції навчання іноземної мови у глобальному світі : збірник матеріалів Міжнародної міжвузівської науково-методичної конференції (м. Київ, 5 жовтня 2010 р.)*. Київ : КНЕУ, 2010. С. 193–199.
328. Ясеновець. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C>
329. Elliott B. J. Researching the History of Education. *Research Intelligence*. 1977. Vol. 3. No. 2. P. 16–19.
330. Haliv M. The Idea of Authenticity of Ukrainian Pedagogy in the Scientific Works of Omelyan Vyshnevskyi. *Педагогічна Академія : наукові записки*. 2024. Вип. 7. С. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12742014> (дата звернення: 04.04.2024)
331. Huk L., Dolnikova L., Kushka B., Mukan N. The theoretical and methodological principles of studying the experience of historical figures in the context of pedagogical comparativistics. *Академічні візії*. 2024. Вип. 32. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1171> (дата звернення: 07.08.2024)
332. Mukan N., Huk L., Havrylyuk M. Egerton Ryerson and his influence on education development in Canada. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 3(36), Ч. 1. С. 32–38.
333. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu dołęńskiego w województwie stanisławowskim na gminy wiejskie. *Dziennik Ustaw*. 1934. Nr. 64. Poz. 563. S. 1134. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19340640563/O/D19340563.pdf> (дата звернення: 18.01.2024)

334. Rury John L. History, Theory, and Education. *History of Education Quarterly*. 2011. Vol. 51. No. 2. P. 218–28. URL: <http://www.jstor.org/stable/41303870>. (дата звернення: 13.07.2024)
335. Vyshnevskyi O. System wartosci oraz struktura tresci wychowawczych na Ukrainie doby postkomunistycznej. *Współczesne tendencje rozwoju pedagogiki wczesnoszkolnej*. Redakcja naukowa : Ewa Kozak-Czyzewska, Dorota Zdybel, Barbara Kępa. Kielce, 2005. S. 686–699.

ДОДАТКИ
Додаток А-1
Довідки про впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Відокремлений структурний підрозділ
«Педагогічний фаховий коледж
Львівського національного університету імені Івана Франка»
79018, м. Львів, вул. Антоновича, 16. Тел. 275-65-40

“ 30 ” 08 2024 року № 62/1

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Нанівського Романа Семеновича
на тему: "Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна
Вишневецького (1931 – 2019). " на здобуття наукового ступеня доктора
філософії зі спеціальності

011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

На сучасному етапі розвитку української історико-педагогічної науки активізувалися дослідження освітнього поступу України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Разом із вивченням теоретичних напрацювань українських учених, аналізом різних складових системи освіти, які у перші десятиліття незалежності нашої країни зазнали серйозних трансформацій, почали з'являтися перші праці, присвячені педагогічним персоналіям, які активно працювали на ниві педагогічної науки. Серед них помітну роль відіграв Омелян Іванович Вишневецький (1931 – 2019), творча спадщина якого налічує сотні наукових і навчально-методичних праць.

В контексті даної проблеми актуальним є дисертаційне дослідження Нанівського Романа Семеновича на тему «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневецького (1931-2019)», в якому викладено авторські погляди на трактування Вишневецьким завдань, змісту і методики національного та громадянського виховання дітей і молоді в Україні і, яке було апробовано у ВСП «Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка» у період 2023/2024 навчального року. Під час апробації в організуванні освітнього процесу використано здійснений автором комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей професора Омеляна Вишневецького; авторські розробки дослідження виховного ідеалу О. Вишневецького; питання взаємозв'язку українського виховання і розвитку; оновлення змісту сучасної педагогіки; осмислення необхідності реформування структурних та змістових аспектів педагогічної освіти в Україні. Педагогічні працівники ВСП «Педагогічний

фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка» використовували теоретичні засади національного та громадянського виховання Вишневського О.І. під час вивчення навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Педагогіка», «Методика організації гурткової та краєзнавчої справи в початковій школі», «Основи музейної справи», «Методика навчання технологічної освітньої галузі» шляхом організування і застосування дискусійних методів під час обговорення категорій «національне виховання» і «громадянське виховання», а відтак тлумачили їх у вузькому значенні, виокремлювали цінності національного та громадянського виховання. Матеріали дисертаційного дослідження використовувались також під час планування тематики науково-методичного семінару, а окремі наукові погляди і розробки запропоновані студентам як теми курсових та дослідницьких робіт.

Під час застосування розроблених Нанівським Р.С матеріалів викладачами ВСП «Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка» підтверджено їх інноваційність і результативність, а також відзначено підвищення інтересу студентів до поглибленого вивчення українських педагогічних персоналій та їх наукової спадщини.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Нанівського Романа Семеновича на тему "Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)." розглянута й затверджена на засіданні Педагогічної ради ВСП «Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка» (протокол від 30.08.24 № 1)

Директор ВСП «Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка»

Оксана СУРМАЧ

Додаток А-2

Міністерство освіти і науки України

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
 імейл office@pnu.edu.ua, сайт https://pnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125266

26 04 2024 № 01-23/303

На № _____

від _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Нанівського Романа Семеновича на тему «Освітня діяльність та педагогічні погляди
 Омеляна Вишневського (1931 – 2019)» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі
 спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

В історії новітньої української педагогіки є плеяда педагогів-новаторів, знаних авторів і розробників нових підходів до теоретичних та практичних питань реалізації мети освітньої діяльності. Один з них - Омелян Вишневський, наукові інтереси якого мали дуже широкий діапазон, але найбільший його інноваційний внесок стосується теорії сучасного українського виховання. Дисертаційне дослідження Р. С. Нанівського «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)» є актуальним, оскільки дидактичні візії вченого стосувалися навчально-операційних аспектів освітнього процесу і є важливими в підготовці сучасного педагога, який покликаний організовувати освітній процес з урахуванням запитів суспільства щодо національного та громадянського виховання юного покоління. Результати дисертаційного дослідження апробовано в роботі кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в період 2023-2024 навчального року. Науково-педагогічні працівники кафедри мали змогу ознайомитися із теоретичними засадами національного та громадянського виховання, запропонованими О. Вишневським, використати їх для оновлення змістового наповнення навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності та академічна доброчесність», «Історичні засади педагогічної освіти в Україні і за рубежом», «Теорія виховання і громадянська освіта», «Педагогіка». Під час проведення практичних занять студенти обговорювали педагогічні ідеї О. Вишневського, робили власні узагальнювальні висновки, зазначали, де можна вдосконалити запроповану вченим систему формування національно свідомого громадянина тощо. Матеріали дисертаційного дослідження застосовувалися також у процесі науково-пошукової роботи здобувачів вищої освіти.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Р. С. Нанівського «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)» розглянута й затверджена на засіданні кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика (протокол №2 від 18.09.2024).

Перший проректор
 доктор економічних наук, професор

Валентина ЯКУБІВ

Завідувач кафедри
 педагогіки та освітнього менеджменту
 імені Богдана Ступарика
 кандидат педагогічних наук, доцент

Любов ПРОКОПІВ

Додаток А-3

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
 «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, Закарпатська область, 88000

тел: (0312) 61-33-21, 42-99-89 факс: (0312) 61-33-96

e-mail: official@uzhnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070832

26.09.2024 № 4136/01-14 На № _____

Д О В І Д К А

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Нанівського Романа Семеновича
 на тему: «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна
 Вишневського (1931 – 2019).» на здобуття наукового ступеня доктора
 філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01
 Освіта/Педагогіка**

Розвиток сучасної педагогічної науки значною мірою зумовлений суспільно-політичними та культурно-духовними процесами, які переживала українська наука у перші роки існування незалежної України. Значний вплив на її піднесення мали національно-культурне відродження, яке відкрило для науковців багату і раніше замовчувану спадщину значної частини українських вчених, а також привнесення до української педагогічної науки нових ідей, теорій та постмодерністських методологічних засад, які значно розширили та збагатили теоретико-методологічний арсенал вітчизняних дослідників.

Поруч з іншими галузями педагогічної науки в Україні продовжила свій розвиток й історія педагогіки, яка попри низку проблем, упевнено шукає нові дослідницькі поля, поступово модернізуючи свій методологічний арсенал та забезпечуючи потреби педагогічної науки і практики освітньої діяльності. При цьому найбільш масштабною складовою історії педагогіки є педагогічна біографістика, оскільки педагогіка – це передусім люди, особистості, які творили її у минулому і розбудовують її зараз. А тому актуальним в контексті даної проблеми є дослідження Нанівського Романа Семеновича «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019).», що було апробовано в ДВНЗ «Ужгородський національний університет» у період 2023/2024 навчального року.

В організуванні освітнього процесу використано здійснений автором комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей непересічної творчої особистості Омеляна Вишневського; виокремлено три періоди його життєвого шляху; запропоновано чотири періоди розвитку його науково-педагогічних досліджень: перший (1961–1989) – дослідження у сфері методики навчання іноземних мов; другий (1989–1995) – розробка засад

перебудови навчально-виховного процесу у середній та вищій школах на засадах демократизації та гуманізації; третій (1996–2006) – розробка теорії сучасного українського виховання і розвитку, оновлення завдань дидактики, осмислення необхідності реформування структурних та змістових аспектів середньої освіти в Україні; четвертий (2007–2018) – дослідження українського виховного ідеалу з огляду на потреби внесення змін до українського національного характеру. Саме ці положення дисертаційного дослідження застосовувалися під час змістового оновлення навчальних дисциплін і окремих розділів до них: «Вступ до спеціальності», «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Теорія та методика викладання іноземної мови», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи». Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися при розробці робочих програм навчальних дисциплін для студентів, окремі напрями діяльності Вишневського О.І. запропоновані студентам як теми курсових та дослідницьких робіт; розробці виховних заходів, що були організовані в рамках позааудиторної роботи.

Під час застосування розроблених Нанівським Р.С матеріалів викладачами ДВНЗ «Ужгородський національний університет» підтверджено їх інноваційність і результативність, а також спостерігалось підвищення інтересу до поглибленого вивчення українських педагогічних персоналій та їх наукової спадщини.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Нанівського Романа Семеновича на тему «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019).» розглянута й затверджена на засіданні кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол від 29.08.2024 р. №1).

Завідувач кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи,
доктор педагогічних наук, професор

 Оксана ПОВІДАЙЧИК

Проректор з наукової роботи,
доктор медичних наук, професор

 Іван МИРОНЮК

Додаток А-4

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

вул. М.Коцюбинського, 2, м.Чернівці, 58002, тел. (0372) 584811, факс (0372) 552914,
 E-mail: rector@chnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02071240

Від 26.09.2024 № 17/19-2990 На № _____ від _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Нанівського Романа Семеновича
 на тему «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна
 Вишневського (1931 – 2019)» поданого на здобуття наукового ступеня
 доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань
 01 Освіта/Педагогіка

Українська педагогічна наука відома у всьому світі своїми вченими-новаторами, які присвятили свої наукові дослідження питанням становлення і розвитку педагогічної думки, формуванню особистості здобувача освіти. У важкі 1970-і рр. український педагог Омелян Іванович Вишневський працював над проблемами дидактики та методики викладання іноземних мов, а вже у 1990-х рр. зосередив свою увагу на питаннях сучасного українського виховання, аналізуючи різні аспекти морального, національного, громадянського, родинного виховання, однак при цьому не полишав досліджень у галузі дидактики, пов'язуючи взаємозв'язок між категоріями навчання і виховання. Незважаючи на те, що педагогічна спадщина О. Вишневського була невід'ємною складовою бурхливого розвитку української педагогічної думки на зорі відродження державної незалежності України, вона досі є малодослідженою. А тому актуальним є дисертаційне дослідження Нанівського Романа Семеновича на тему «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)», оскільки дидактичні візії О. Вишневського стосувалися дидактично-процесуальних аспектів навчання, виховання і розвитку, і є важливими у підготовці сучасного педагога.

Дисертаційне дослідження пройшло апробацію у Чернівецькому національному університеті на кафедрі педагогіки та методики початкової освіти у період 2023-2024 н.р. Під час освітнього процесу зі студентами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти використано результати аналізу освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей професора Омеляна Вишневського; авторських розробок дослідження виховного ідеалу О. Вишневського. Під час наукового семінару аспірант виступив з доповіддю, в якій розглянув питання взаємозв'язку українського виховання і розвитку особистості; оновлення змісту сучасної педагогіки, осмислення необхідності

реформування структурних та змістових аспектів педагогічної освіти в Україні, що відображені у наукових працях О. Вишневського.

Науково-педагогічні працівники кафедри педагогіки та методики початкової освіти використовували матеріали наукової розвідки дисертанта під час викладання навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Загальні основи педагогіки та історія її розвитку», «Теорія та методика виховання», «Педагогічна культура вчителя», шляхом організування і застосування дискусійних методів під час обговорення категорій «національне виховання» і «громадянське виховання», а відтак тлумачили їх у вузькому значенні, виокремлювали цінності національного та громадянського виховання, обговорювали портрет сучасного вчителя української школи.

Матеріали дисертаційного дослідження використовувались також під час планування тематики гурткової дослідницької роботи студентів, тематики курсових та кваліфікаційних робіт.

Під час застосування розроблених Нанівським Р.С матеріалів науково-педагогічний персонал кафедри відзначав їх інноваційність, актуальність та мотиваційну результативність.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Нанівського Романа Семеновича на тему «Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931–2019)» розглянута й затверджена на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 2 від 17 вересня 2024 р.).

Проректор з наукової роботи

Романюк С.З.
0508299766

Юрій ХАЛАВКА

Додаток А-5

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

30.09.2024 № 06/32

на №

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Нанівського Романа Семеновича

на тему: "Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019)." на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

Сучасна педагогічна наука, що орієнтована на підготовку компетентного, творчого вчителя, а її розвиток та оновлення та осучаснення зумовлені економічними, політичними та культурно-духовними процесами, які переживала українська наука у перші роки існування незалежної України і, які зараз переживає в період повномасштабної війни з росією. Вагомий вплив на її оновлення мали і мають національно-культурне відродження, яке відкрило для науковців багату і раніше замовчувану спадщину значної частини українських вчених, Поруч з іншими галузями педагогічної науки в Україні продовжила свій розвиток й історія педагогіки, яка попри низку проблем, упевнено шукає нові майданчики для досліджень, впевнено модернізує методологічний апарат та забезпечує потреби педагогічної науки. При цьому найбільш масштабною складовою історії педагогіки є педагогічна біографістика, оскільки педагогіка – це передусім люди, особистості, які творили її у минулому і розбудовують її зараз. А тому актуальним в контексті даної проблеми є дослідження Нанівського Романа Семеновича "Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931 – 2019).", що було апробовано у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського у період 2023/2024 навчального року. В організуванні освітнього процесу науково-педагогічними працівниками Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського використано: здійснений автором комплексний аналіз освітньої діяльності, педагогічних поглядів та ідей непересічної творчої особистості Омеляна Вишневського; виокремлені автором три періоди його життєвого шляху; запропоновані чотири періоди розвитку його науково-педагогічних досліджень. Саме ці положення дисертаційного дослідження застосовувались під час змістового оновлення навчальних дисциплін і окремих розділів до них: «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність», «Методика виховної роботи», «Українознавство». Матеріали дисертаційного дослідження використовувались при розробці спецкурсів для студентів та учителів, окремі напрями діяльності Вишневського О.І. запропоновані студентам як теми курсових та дослідницьких робіт та під час розробки виховних заходів, що організовувались в рамках позааудиторної роботи.

Під час застосування розроблених Нанівським Р.С матеріалів викладачами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського підтверджено їх авторську новизну, а також відзначено підвищення мотиваційного інтересу до поглибленого вивчення українських педагогічних персоналій в контексті історіографії.

Проректор з наукової роботи

Алла КОЛОМІЄЦЬ

Свєн ГРОМОВ (0432) 61-80-72

Додаток Б
Фотографії О. Вишневського

О. Вишневський (1950-ті рр.)

О. Вишневський (1990-ті рр.)

Прощальний виступ О. Вишневського на засіданні вченої ради ДДПУ (2016 р.)

Додаток підготовлений автором на основі опрацювання джерельної бази дослідження

Додаток В
Автобіографія О. Вишневського (1982 р.)

Автобіографія

Вишневського Омеляна Івановича

Народився в с. Ясеновець Рожнятівського району Івано-Франківської області – в селянській сім'ї.

З 1938 р. по 1948 р. навчався у школі. Середню освіту завершив у м. Рожнятів і того ж (1948) року вступив до Чернівецького університету – на англійське відділення філологічного факультету. Член ВЛКСМ з 1951 р.

Університет закінчив у 1953 р. і на пропозицію апарату залишився працювати старшим лаборантом на кафедрі англійської мови, а згодом поступив до аспірантури при кафедрі зарубіжної літератури.

У липні 1955 р. був відчислений з аспірантури за неуспішність (наказ по університету № 161 від 01.07.55) і перейшов працювати в школу. З серпня 1955 по серпень 1957 р. був учителем англійської і німецької мов у Джурівській СШ Снятинського району Івано-Франківської області, а з серпня 1957 р. по 1978 р. – учителем англійської мови у с. Гвіздець тієї ж області.

Член КПРС з 1975 р.

В 1976 р. закінчив річну аспірантуру по спеціальності Методика навчання англійської мови у школі при Київському педінституті іноземних мов.

Після захисту кандидатської дисертації (НИИ СИМО АПН ССРСР, м. Москва) перейшов на роботу в Івано-Франківський педінститут, а з лютого 1979 р. – працюю у Дрогобицькому педагогічному інституті.

Братів чи сестер не маю. Ні я, ні мої батьки чи близькі родичі до судової відповідальності не притягались і під слідством не перебували.

Адреса: м. Дрогобич, в. Космонавтів, 2, кв. 129.

22.02.82

(підпис)

Додаток підготовлений автором на основі опрацювання джерела: [5, арк. 36]

Додаток Г

Оцінна анкета уроку іноземної мови

Оцінна анкета враховує найбільш важливі позитивні параметри уроку іноземної мови на початковому і середньому етапах навчання. Кожний названий у ній позитивний момент (наприклад, формулювання теми і мети уроку, структура уроку, стиль проведення уроку, тощо) оцінювався в балах. При їх визначенні слід враховувати питому вагу моменту і його відповідність методиці навчання іноземних мов, а також складність застосування. Загалом урок міг набрати до 110 балів. Зібрані дані кожної анкети (оскільки оцінювачів уроку може бути декілька) слід опрацювати і на їхній основі вивести середнє арифметичне число. Відмінним може вважатися урок, який одержав не менше 80 балів, добрим – не менше 60, задовільним – не менше 40 балів.

ОЦІННА АНКЕТА

Урок іноземної мови (початковий і середній етапи)

1. Формулювання теми і мети: тема виражає тематичний аспект мовної діяльності на уроці (1 бал); практична мета уроку сформульована коротко, конкретно (до 4 балів).
2. Структура уроку: нестандартна, відповідає меті (до 3 балів); відсутні затяжні (повільні) етапи (до 2 балів).
3. Стиль проведення уроку: швидкий темп, забезпечення загальної активності учнів (до 4 балів); в основному іноземною мовою (до 3 балів); правильна мова вчителя (до 3 балів).
4. Охоплення учнів мовною діяльністю: брали участь у мовній діяльності всі учні (частина їх) (до 3 балів); співвідношення мовної діяльності учнів і вчителя, участь учнів переважає (дорівнює участі вчителя) (до 6 балів).
5. Практичне спрямування: теорії (поясненням) відводиться допоміжна роль (до 3 балів); мовна насиченість (висока, середня) (до 4 балів).
6. Збалансованість видів і форм діяльності (оцінюється у випадку відвідування уроків одного вчителя): усне мовлення $\leftarrow\rightarrow$ читання на початковому і середньому етапах навчання – відповідно як 3:2 і 1:1 (до 3 балів); робота над формуванням навичок $\leftarrow\rightarrow$ розвиток умінь як 1:3 (до 3 балів); читання вголос $\leftarrow\rightarrow$ читання просте на різних етапах (згідно з вимогою програм) (до 3 балів); аудіювання; спеціальна програма $\leftarrow\rightarrow$ в комплексі усного мовлення як 1:2 (до 3 балів).
7. Форми усного тренування: фронтально-індивідуальне і хорове (до 2 балів); синхронна робота пар (до 4 балів); індивідуально-масове (всі учні виконують усне завдання одночасно, не на повний голос) (до 3 балів).
8. Реалізація основних педагогічних принципів: науковості, посильності, доступності, міцності знань (до 4 балів); індивідуалізація класних і домашніх завдань (до 3 балів).
9. Реалізація основних методичних принципів: усне випередження (1–3 уроки) (до 3 балів); учитель спирається на досвід володіння учнями рідною мовою (до 3 балів); комунікативність вправ (до 30%, 50%) (до 10 балів).
10. Виховний і загальноосвітній аспекти: весь урок мав чітко виражений виховний характер (до 5 балів); вдало реалізовано один якийсь виховний момент (до 3 балів); навчальні матеріали мали інформативну загальноосвітню вартість (до 3 балів).
11. Засоби навчання: навчальний комплекс застосовується в повному обсязі (до 3 балів); методично доцільне застосування традиційного унаочнення (таблиці, картини тощо) (до 2 балів); методично доцільне застосування ТЗН (до 4 балів); методично доцільне застосування роздавальних матеріалів (до 3 балів).
12. Педагогічний аспект уроку: висока вимогливість, повага до особистості учня, доброзичливість (до 3 балів); інші якості вчителя, які позитивно впливають на навчальний процес (почуття гумору, витримка тощо) (до 3 балів).
13. Оцінювання: об'єктивне і мотивоване (до 3 балів); індивідуальне опитування або лише «поурочний бал»; оцінки об'єктивні, мотивовані (до 2 балів); успішне використання оцінного коментування вчителем (1 бал).

14. Домашнє завдання: перевірка домашнього завдання з попереднього уроку (не виділяючи спеціального етапу «опитування») (до 2 балів); завдання цього уроку конкретне, підпорядковане меті (до 2 балів); посильне, всім зрозуміле, нормального обсягом (до 3 балів).

15. Загальна відповідність сучасним методичним настановам: учитель не зловживає перекладом на рідну мову (до 2 балів); лексичний і граматичний матеріал в основному опрацьовується на уроці (до 2 балів); граматичний і лексичний матеріали опрацьовуються в тісному зв'язку (до 2 балів).

16. Закінчення уроку: організоване, підбито підсумки, учитель вклався у відведений час (до 2 балів).

17. Реалізація практичної мети уроку: чітко сформульованої мети досягнуто послідовно і переконливо (до 5 балів); завдання уроку в основному виконано (до 3 балів).

18. Непередбачені цією анкетною позитивні моменти, які спостерігались на уроці (оригінальний прийом, застосування гри чи пісні, вміння вчителя перебудуватись відповідно до непередбаченої ситуації тощо) (до 5 балів).

Пропонована анкета є, звичайно, орієнтовною. Сподіваємось, що колективний досвід учителів і методистів допоможе вдосконалити її і зробити більш корисною для навчання іноземної мови.

Додаток підготовлений автором на основі опрацювання джерела: [202, с. 55–56]

Додаток Д
Пропозиції до Національної доктрини розвитку освіти 2021 р.
(за спогадами О. Гентош, пропозиції були розроблені О. Вишневським)

ПРОПОЗИЦІЇ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Ознайомившись з Доктриною розвитку освіти, висловлюємо деякі свої міркування.

1. В проекті Доктрини невдало представлено науково-педагогічний (концептуальний) аспект. Торкнемось тут лише виховання. Уся його проблематика (стратегія, зміст, методи, чинники виховання тощо) розмита і часто лише вгадується у деяких розділах. Доктрина не дає чітких орієнтирів (системи цінностей), на які наше виховання має спрямовуватися. Наслідком такого підходу є те, що вся ідеологія виховання, яку «виловити» вдається у тексті, носить космополітичний, а стосовно духовних та національних цінностей навіть нігілістичний характер. Може здатися неймовірним, але в тексті Доктрини, за винятком загалом доброго Вступу, жодного разу не зустрічаємо навіть таких термінів як: «духовність» (це в той час, коли сам Президент молиться у храмі за долю України і у своїх виступах вважає духовність нашим пріоритетом), «мораль» чи «моральність», «українське національне виховання», «відродження національно-етнічного самоусвідомлення дитини» тощо. Складається враження, що Доктрина орієнтує на виховання якогось безликого «громадянина», для якого «мой адрес не дом и не улица...».

Заслуговує на схвалення велика увага в тексті Доктрини до оздоровлення і відродження національно-культурного самоусвідомлення етнічних меншин, але при цьому лукаво замовчується той факт, що національною меншиною в СРСР були й українці та що їх національні потреби вимагають такої ж уваги. Пропонована в Доктрині ідея полікультурності для нас – лише перспектива, бо тепер вона вигідна лише тим, хто меншиною ніколи не був і гіркої долі меншин не зазнав. Українець повинен не тільки шанувати свою культуру і мову, як це пропонує Доктрина (це обов'язок інших народів доброї волі), а злитись зі своїм, навчитись сприймати українську культуру як свою власну.

Не згадується у Доктрині потреба засвоєння дитиною цінностей родинного життя, які, як відомо, іноді складають навіть серцевину передвиборчих програм американських президентів. Можна було б пояснити таку позицію авторів Доктрини її «стратегічністю» і «загальністю». Але ж знаходиться тут місце для згадки про екологічне виховання, виховання здорового способу життя (аж двічі!). При цьому забуваємо, що подібні наголошування стають пустим гаслом, якщо обминаємо питання духовності, моралі і патріотизму.

А що вже говорити про виховні завдання, які випливають із засад життя людини у ринковому (конкурентному) середовищі, про виховання характеру. Натомість відголосом колишнього войовничого атеїзму є (туманно, правда) заборона пропаганди «позанаукового знання». Що це? Чи не хочуть автори цим сказати, що характер поведінки людини визначається знанням фізики, а не станом її душі, що є субстанцією нетехнологічною і потребує підходів із позицій, власне, «позанаукових знань».

Час від часу, зрештою, наштовхуємося в Доктрині і на поняття «патріотизму». Проте сам цей термін ще ні про що не говорить, бо таємницею залишається, на якій основі він пропонується. Адже ж з великих почуттів «патріотизму» можна Україну і знову вести до стану колонії, якщо, на думку «патріота», їй там краще. І культуру, і мову українську можна замінити російською, якщо «патріот» бачить в цьому щастя власної держави. Отож, поняття патріотизму мусить мати чітку ціннісну основу. Зміст його не можуть складати ні ідеологія прав людини, ні цінності демократії, ні навіть мораль, бо всі вони мають вселюдський характер. Серцевину ж українського патріотизму повинен складати дух українськості, який у тексті Доктрини практично відсутній.

Враховуючи сказане вище вважаємо, що в тексті Доктрини потрібен розділ, який вказував би на стратегію, зміст, методи й чинники українського національного виховання. Пропонуємо текст такого підрозділу.

Українське національне виховання

Система виховання в Україні будується відповідно до інтересів і цілей українського народу, утвердження його державності та згідно з чинним законодавством. В основу цієї системи кладемо такі засади.

1. Орієнтація на стратегію, що відповідає багатовіковій традиції українського народу та сучасній європейській системі цінностей, що в єдності визнається як християнсько-гуманістична.

2. Зміст виховання визначається як природою обраної стратегії, так і реальними потребами окремої людини, що реалізує себе у процесі життєдіяльності. Він включає:

- виховання людини моральної (що забезпечить їй можливість співжиття з усіма людьми на землі);
- виховання патріота Української Держави, готового відповідати за її розбудову, збереження та утвердження;
- виховання людини демократичного світогляду і демократичної поведінки, що зумовлено побудовою громадянського устрою в нашій Державі;
- виховання на цінностях родинного життя з метою зміцнення української сім'ї;
- виховання характеру, що диктується потребою майбутнього життя людини в конкурентному середовищі;
- валео-екологічне виховання, покликане регулювати стосунки людини й природи;

Процес виховання будується шляхом застосування методів, що відповідають обраній християнсько-гуманістичній стратегії і змістові виховання.

3. Українська система виховання доповнюється духовними та етнічно-культурними етнічних цінностями меншин, які живуть в Україні.

4. Держава і громадські освітньо-педагогічні об'єднання сприяють позитивному впливу на виховання з боку сім'ї, громадських і політичних об'єднань та партій, засобів масової інформації, українознавства і україномовного оточення, Церкви, літератури й мистецтва, громадських масових заходів тощо.

Крім цього, пропонуємо:

1. В розділі «Національний характер освіти» зазначити:

Усі школи в Україні стають українськими.

2. В розділі «Мовна стратегія в освіті» четверте речення подати в такій редакції:

Освіта реалізує право нацменшин на задоволення своїх освітніх потреб рідною мовою в українській школі за рахунок держави.

3. Розділ «Педагогічні та науково-педагогічні кадри» доповнити:

...держава забезпечує:

– розробку та наукове обґрунтування моделі педагогічного працівника 21 ст. в умовах зорієнтованого на ринок суспільства;

– наукове обґрунтування організації навчально-виховного процесу підготовки педагогічних працівників відповідно до державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;

– розробку системи педагогічної освіти відповідно до державних потреб у педагогічних кадрах;

– бази професійного розвитку, належні умови для практичної підготовки, набуття досвіду професійної діяльності випускників закладів педагогічної освіти;

– розробку та впровадження системи експертної оцінки рівня освітньо-професійної підготовки випускників і присвоєння їм відповідної кваліфікації.

**Львівська обласна організація
Всеукраїнського товариства ім. Гр. Ващенка**

Додаток Е

Кодекс цінностей сучасного українського виховання (2003 р.)

Кодекс цінностей сучасного українського виховання

Абсолютні, вічні цінності

віра	доброта	краса
надія	чесність	свобода
любов	щирість	нетерпимість до зла
гідність	співчуття	служіння
сумління	милосердя	оберігання життя
правда	прощення	мудрість
досконалість	благородство	справедливість

Основні національні цінності

Українська ідея.

Державна незалежність України.

Самопожертва в боротьбі за свободу нації.

Патріотизм, готовність до захисту Батьківщини.

Єдність поколінь на основі віри в національну ідею.

Почуття національної гідності.

Історична пам'ять.

Громадянська національно-патріотична активність.

Пошана до державних та національних символів.

Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій.

Пошана до Конституції України.

Підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та розбудові атрибутів державності.

Орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства.

Прагнення побудувати справедливий державний устрій.

Протидія антиукраїнській ідеології.

Готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу.

Сприяння розвитку духовного життя українського народу.

Основні громадянські цінності

Свобода.

Прагнення до соціальної гармонії.

Відстоювання соціальної і міжетнічної справедливості.

Культура соціальних і політичних стосунків.

Пошана до Закону.

Рівність можливостей.

Свобода слова.

Пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю влади.

Рівність громадян перед Законом.

Самовідповідальність людини.

Права людини – на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо.

Суверенітет особи.

Право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо.

Готовність до захисту індивідуальних прав і свобод.

Обов'язки, що випливають з прав і свобод інших народів.

Пошана до національно-культурних цінностей інших народів.

Повага до демократичних виборів і демократично обраної влади.
 Толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям.
 Пошана до праці як до головного джерела суспільного добробуту.

Цінності сімейного життя

Подружня вірність.
 Піклування про дітей.
 Піклування про батьків і старших у сім'ї.
 Пошана до предків, догляд за їхніми могилами.
 Взаємна любов батьків.
 Злагода та довір'я між членами сім'ї.
 Гармонія стосунків поколінь у сім'ї.
 Демократизм стосунків, повага до прав дитини і старших.
 Відповідальність за інших членів сім'ї.
 Здоровий спосіб життя.
 Дотримання народних звичаїв, охорона традицій.
 Гостинність.
 Сімейна відкритість щодо суспільного життя.
 Багатодітність.

Цінності особистого життя

Внутрішня свобода, самоповага.
 Воля (самоконтроль, самодисципліна, наполегливість тощо).
 Мудрість, розум, здоровий глузд.
 Мужність, рішучість, впевненість у собі, героїзм.
 Правдомовність, принциповість.
 Поміркованість (в їжі, статевих стосунках, висловлюванні, в товариськості тощо).
 Урівноваженість в особистих і громадських справах.
 Оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість.
 Терпеливість.
 Гармонія душі та зовнішньої поведінки.
 Зовнішньоестична вихованість (звички, манери, акуратність в побуті, відраза до злослів'я тощо).
 Підприємливість, старанність, ініціативність.
 Працьовитість, організованість.
 Цілеспрямованість, витривалість.
 Самостійність (в мисленні, діяльності тощо).
 Творча активність (розвинена уява, спостережливість, тощо).
 Твердість слова, точність.
 Самокритичність, почуття відповідальності.
 Ощадливість (у засобах, дбайливе ставлення до свого і чужого часу).
 Вміння мовчати і слухати інших.
 Культ доброго імені, почуття честі, надійність у праці, партнерстві, у збереженні чужої таємниці тощо.
 Шляхетність і відповідальність у стосунках з особою іншої статі.
 Вдалиий вибір поля діяльності та повноцінна самореалізація.
 Розвиток естетичних смаків і творчих естетичних здібностей.

Валео-екологічні цінності

Увага до власного здоров'я.
 Прихильність до спорту і фізичної праці.

Гарт організму в процесі сімейного і громадянського виховання.

Здоровий спосіб життя і протидія згубним звичкам (алкоголізму, наркоманії, палінню тощо).

Дотримування правил гігієни в приватному, родинному, громадському житті, на виробництві тощо.

Прихильне ставлення до профілактики захворювань.

Увага до умов безпеки праці та охорони здоров'я громадян на виробництві.

Самоусвідомлення і переживання своєї єдності з Природою.

Любов і дбайливе ставлення до всього живого на Землі.

Відчуття краси природи як Божого творіння.

Обмеження власних споживацьких потреб і контроль за своєю практичною поведінкою в довкіллі.

Дбайливе і економне ставлення до природних ресурсів і національних багатств.

Збалансованість раціоналістично-наукового (утилітарного) і духовного начал у господарському ставленні до природи.

Оволодіння знаннями про основні екосистеми Землі.

Участь у природоохоронній діяльності, прихильність до руху «зелених».

Охорона краси довкілля, відраза до господарського і побутового нехлюйства. Чистота і гармонія цінностей у системі виховання

Додаток підготовлений автором на основі опрацювання джерела: [140, с. 209–211]

Додаток Ж
Бібліографічний покажчик праць О. Вишневського
1961

1. Вишневский Е.И. О пособиях М.И. Дубровина «English in Pictures» (рец.). *Иностранные языки в школе*. 1961. № 3. С. 111–112.

1962

2. Вишневський О.І. Унаочнення вправ з усної мови. *Іноземні мови в школі. Збірник з досвіду викладання* / За ред. М. Ляховицького. Київ: Рад. школа, 1962. Вип. 5. С. 69–77.

1963

3. Вишневський О.І. Практичне вивчення граматики в процесі викладання іноземної мови усним методом. *Радянська школа*. 1963. № 2. С. 76–82.

1964

4. Вишневский Е.И. Есть ли у вас такие пособия? *Иностранные языки в школе*. 1964. № 3. С. 69–73.

1971

5. Вишневский Е.И. Эпизод и его применение на уроках иностранного языка. *Иностранные языки в школе*. 1971. № 3. С. 116–121.

6. Вишневський О.І. Двокадровість візуальних пристроїв і її застосування на уроках іноземної мови. *Радянська школа*. 1971. № 11. С. 99–102.

1973

7. Вишневський О.І. До проблеми прикладних вправ. *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Київ, 1973. Вип. 8. С. 14–20.

8. Вишневский Е.И. О повышении эффективности устных подстановочных упражнений. *Иностранные языки в школе*. 1973. № 6. С. 62–69.

9. Вишневський О.І. Усні підстановчі вправи на уроках іноземної мови. *Радянська школа*. 1973. № 8. С. 61–65.

1976

10. Вишневський О.І. Шляхи підвищення інтерференції в монологічному мовленні учнів. *Радянська школа*. 1976. № 5. С. 44–47.

1977

11. Вишневский Е.И. Подстановочные упражнения для предупреждения грамматической интерференции (на материале английского языка в V – VI классах общеобразовательной школы). Автореф. дис. ...к. пед.н.: 13.00.02 – методика преподавания. Москва, 1977. 24 с.

1978

12. Вишневський О.І. Здійснення диференційованого підходу в процесі навчання іноземної мови. *Творчість учителя іноземної мови. Бібліотека передового досвіду*. Київ: Рад. школа, 1978. С. 85–91.

1979

13. Вишневський О.І. Підстановчі вправи з англійському мови. Київ: Рад. школа, 1979. 144 с.

14. Вишневский Е.И. Виды подстановочных упражнений. *Иностранные языки в школе*. 1979. № 5. С. 27–32.

15. Вишневський О.І. [рецензія] М. В. Ляховицький, С. Ю. Ніколаєва. Індивідуалізація навчання іноземної мови в школі. К., «Радянська школа», 1978. *Радянська школа*. 1979. № 7. С. 95–97.

1980

16. Вишневський О.І. Інтенсифікація процесу подолання граматичної інтерференції рідної мови у процесі навчання мови іноземної. *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Вип. 9. Київ: Рад. школа, 1980. С. 24–29.

1982

17. Вишневський О.І. Довідник учителя іноземної мови. Київ: Рад. школа, 1982. 152 с.

18. Вишневський О.І. Проблеми побудови, аналізу та оцінки уроку іноземної мови. *Радянська школа*. 1982. № 8. С. 52–56.

1983

19. Вишневский Е.И. Апарат упражнень в свете разных подходов к обучению иностранным языкам. *Иностранные языки в школе*. 1983. № 6. С. 58–63.

20. Барта А. М., Вишневський О. І. Виховні заходи як засіб розвитку комунікативного мовлення (з досвіду навчання німецької мови). *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Вип. 12. Київ: Рад. школа, 1983. С. 7–10.

1984

21. Ляховицкий М. В., Вишневский Е. И. Структура речевой ситуации и ее реализация в учебно-воспитательном процессе. *Иностранные языки в школе*. 1984. № 2. С. 18–23.

1985

22. Вишневский Е. И. Опыт построения упражнений для работы в парах. *Иностранные языки в школе*. 1985. № 3. С. 22–26.

1987

23. Вишневський О.І. Робота в парах на уроках англійської мови. Посібник для учителів. Київ: Рад. школа, 1987. 136 с.

24. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда перша. Вихідна позиція. *Радянський педагог*. 1987. № 35 (12 листопада). С. 1–2.

25. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда друга. Навчально-виховний процес з точки зору діяльності учня. *Радянський педагог*. 1987. № 36 (19 листопада). С. 1–2.

26. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда третя. Про культ знань. *Радянський педагог*. 1987. № 37 (26 листопада). С. 1–2.

27. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда четверта. Розвиваючий аспект діяльності учня і студента. *Радянський педагог*. 1987. № 38 (3 грудня). С. 1–2.

1988

28. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда п'ята. Виховний аспект діяльності учня і студента. *Радянський педагог*. 1988. № 1 (7 січня). С. 1–2.

29. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда шоста. Функції вчителя. *Радянський педагог*. 1988. № 2 (14 січня). С. 1–2.

30. Вишневський О.І. На шляхах перебудови навчально-виховного процесу. Бесіда сьома. Форми та методи самостійної діяльності учнів на уроці. *Радянський педагог*. 1988. № 3 (21 січня). С. 1–2.

31. Вишневський О.І. Демократизація навчально-виховного процесу в школі. *Радянська школа*. 1988. № 11. С. 6–11.

32. Вишневський О.І. Методична підготовка студентів у світлі перебудови середньої школи. *Методики викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. Вип. 17. Київ: Рад. школа, 1988. С. 3–7.

33. Вишневский Е. И. Воспитательные возможности процесса обучения иностранному языку. *Иностранные языки в школе*. 1988. № 4. С. 23–28.

34. Вишневський О. На що орієнтують школу нові концепції. *Радянський педагог*. 1988. № 28 (22 вересня). С. 1–2.

1989

35. Вишневський О.І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови. Посібник для вчителів. Київ: Рад. школа, 1989. 224 с.

36. Вишневский Е. И. К проблеме развивающей функции процесса обучения иностранному языку в школе. *Иностранные языки в школе*. 1989. № 6. С. 8–13.

37. Сухорський С. Ф., Вишневський О. І., Добрянський Б. В., Самофал Я. В. Про перебудову педагогічної підготовки студентів у педвузі (пропонується як основа для дискусії). *Радянський педагог*. 1989. № 33–34 (10 листопада). С. 3.

1990

38. Вишневський О.І. Гуманізація шкільного життя. *Радянська школа*. 1990. № 1. С. 41–48.
39. Вишневський О.І. Вдивляючись у перспективу. Про деякі підходи до формування концепції української школи. *Радянська школа*. 1990. № 10. С. 5–9.
40. Вишневський О. Гуманізація навчально-виховного процесу. *Радянський педагог*. 1990. 15 лютого. С. 2.
41. Вишневський О. На важких дорогах відродження. *Радянське слово*. 1990. № 82 (23 травня). С. 2–3.
42. Вишневський О. Деїдеологізація школи. *Радянське слово*. 1990. № 126 (8 серпня). С. 3.

1991

43. Вишневський О. На шляху до рідної школи: науково-популярний нарис. Львів, 1991. 71 с.
44. Вишневський О. До проблеми змісту навчання. *Радянська школа*. 1991. № 6. С. 9–15.
45. Теоретичні основи педагогічного процесу: програма для студентів педінститутів / МОН УРСР, Республіканський навчально-методичний кабінет загальної середньої та педагогічної освіти; Уклад. О. І. Вишневський. Київ, 1991. 16 с.

1992

46. Вишневський О. Національно-духовне відродження в українській школі. На допомогу вчителю. Трускавець, 1992. 47 с.
47. Теоретичні основи педагогіки (збірник допоміжних матеріалів). Упорядники: проф. О. І. Вишневський, доц. О. М. Кобрій. Дрогобич, 1992. 180 с.
48. Вишневський О. Повернення гімназії. *Рідна школа*. 1992. № 2. С. 73–76.
49. Вишневський О. У пошуках основ духовності. *Рідна школа*. 1992. № 9–10. С. 42–47.
50. Вишневський О. Паросток української національної освіти. *Галицька Зоря*. 1992. № 87 (27 серпня). С. 3.

1993

51. Вишневський О. Виступ на секції І-го З'їзду педагогічних працівників України. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1993. № 7 (16 лютого). С. 3.
52. Вишневський О. Орієнтири національного виховання в українській школі. *Рідна школа*. 1993. № 11. С. 7.

1994

53. Вишневський О. Концепція українського виховання. *Національне виховання молоді в навчальному закладі. Матеріали науково-практичної конференції*. Львів, 1994. С. 25–36.
54. Вишневський О.І. Орієнтири національного виховання. *Рідна школа*. 1994. № 5. С. 42–46.

1995

55. Вишневський О. На тернистому шляху до себе. *Рідна школа*. 1995. № 5. С. 12–17.
56. Вишневський О. Лист авторам «Концепції національного виховання». *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1995. № 9–10 (1–7 березня). С. 2.
57. Вишневський О. Провідні ідеї ПУПК в контексті становлення системи сучасного українського виховання. *Перший український педагогічний конгрес і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю ПУПК*. Івано-Франківськ, 1995. С. 11–15.
58. Вишневський О. Гімназія в контексті сучасного розвитку української освіти. *Галицька Зоря*. 1995. № 140 (13–14 грудня). С. 2.

1996

59. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенко, 1996. 238 с.

60. Вишневський О. І. Методи і чинники сучасного українського виховання: на допомогу вчителям і студентам педагогічних інститутів. Дрогобич: Т-во «Рідна школа», 1996. 31 с.
61. Вишневський О. А сумління – серцевина душі. Вузькі місця в концепції сучасного українського виховання. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1996. № 3 (17 січня). С. 7.
62. Вишневський О. Термінологічне лукавство і не тільки. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1996. № 67–68 (4 грудня). С. 11.

1997

63. Вишневський О., Кобрій О., Чепіль М. Теоретичні основи педагогіки. Дидактичні аспекти. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. 142 с.
64. Вишневський О. Концепція сучасного українського виховання. *Концептуальні засади демократизації і реформування освіти в Україні / Всеукр. Пед. Т-во ім. Гр. Ващенка, Ін-т українознавства Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, АН вищої шк. України. Київ: «Школяр», 1997. С. 78–122.*
65. Вишневський О. Повернімось до чистих джерел. Про деякі невідкладні акценти концепції сучасного українського виховання (з виступу на Другому конгресі Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Григорія Ващенка). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1997. № 78–79 (12–19 листопада). С. 4–7.
66. Вишневський О. Система цінностей і стратегія виховання. Тезовий виклад. *Рідна школа*. 1997. № 7–8. С. 3–5.
67. Вишневський О. Свобода – це завжди відповідальність. *Життя і школа*. 1997. № 2. С. 6–10.
68. Теоретичні основи педагогіки. Програма / Укладач проф. О. Вишневський. Дрогобич, 1997. 9 с.

1998

69. Вишневський О. Громадянське суспільство та соціальна справедливість. *Учитель*. 1998. № 5. С. 50–52.
70. Вишневський О. Українознавство як чинник виховання. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1998. № 79 (25 листопада–2 грудня). С. 6.

1999

71. Вишневський О. Релігія і деякі проблеми релігійного виховання в школі. *Рідна школа*. 1999. № 4. С. 3–7.
72. Вишневський О. Школа і громада. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1999. № 18 (24–31 березня). С. 4.
73. Вишневський О. Чи потрібне українцям українознавство? *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 1999. № 24 (7–14 липня). С. 2–4.
74. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 1. Соціальне замовлення і вибір стратегії. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 19 с.
75. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 2. Світоглядні виміри: людина і віра. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 16 с.
76. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 3. Система цінностей. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 16 с.
77. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 4. Відродження моральності. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 18 с.
78. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 5. Любов до Батьківщини. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 24 с.
79. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 6. На шляху до демократії. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 24 с.
80. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 7. Повернення до родинного вогнища. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 26 с.
81. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 8. Допоможемо дітям будувати характер. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1999. 31 с.

82. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 9. Людина і природа. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1999. 31 с.
83. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 10. У пошуках нових підходів. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1999. 31 с.
84. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 11. Методичні аспекти. Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1999. 20 с.

2000

85. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Вип. 12. Сім'я і школа. Львів: Обласна організація Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенко, 2000. 20 с.
86. Вишневський О. Характер як предмет педагогіки. *Рідна школа*. 2000. № 1. С. 4–9; № 3. С. 3–9.
87. Вишневський, О. Григорій Ващенко на тлі актуальних завдань сучасної української педагогіки: (етюди до системного аналізу). *Ващенко Г. Праці з педагогіки і психології (Твори. Т. 4)*. Київ, 2000. С. 3–29.
88. Вишневський О. Громадянське виховання: благо чи небезпека? *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2000. № 44 (4–11 жовтня). С. 3; № 45 (11–18 жовтня). С. 4–5.
89. Вишневський О. Середня школа Львівщини в контексті всеукраїнської реформи освіти: Концепція (проект). Львів, 2000. 34 с.

2001

90. Вишневський О., Кобрій О., Чепіль М. Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій / За ред. О. Вишневського. Дрогобич: «Відродження», 2001. 268 с.
91. Вишневський О., Кобрій О., Чепіль М. Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій / За ред. О. Вишневського. Дрогобич: «Відродження», 2001. 424 с.
92. Вишневський О., Кононенко П., Погрібний А., Руденко Ю., Усатенко Т. Щодо вироку «трійки», або як та для чого з лупою слона «досліджували». *Освіта України*. 2001. № 1 (3 січня). С. 6.
93. Вишневський О., Панасюк В. Пріоритети сучасної української освіти і стратегія діяльності Товариства «Рідна школа». *Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. Науковий альманах*. Львів, 2001. Вип. 1. С. 167–175.
94. Вишневський О. «Нехай не буде в тебе інших богів, окрім мене...». *Рідна школа*. 2001. № 10. С. 24–26.
95. Вишневський О. Побудуймо систему задач, доступну кожній дитині. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2001. № 25 (2–9 травня). С. 9.
96. Вишневський О. Педагогіка як чинник подолання «лівизни». *Рідна школа*. 2001. № 11. С. 5–9.
97. [Вишневський О.]. Пропозиції до *Національної доктрини розвитку освіти*. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2001. № 50–51 (12–19 вересня). С. 1.
98. Вишневський О. Панасюк В. Товариство «Рідна школа» і проблеми розбудови української загальноосвітньої школи. *На шляху до української національної школи. До 10-річчя ЛКТ «Рідна школа»*. Львів, 2001. С. 9–18.

2002

99. Вишневський О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання. *Рідна школа*. 2002. № 5. С. 37–40.
100. Вишневський О. Оцінка: як застосовувати нову шкалу (концептуальний підхід). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 5 (23–30 січня). С. 2.
101. Вишневський О. На шляху до системи сучасного українського виховання. *Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи та професійна підготовка до неї: теорія, практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Самбір, 2002. С. 41–47.
102. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина. Національне і громадянське у сучасному вихованні. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 8–9 (6–13 лютого). С. 6–7.

103. Вишневський О. Людині потрібен характер. *Молодь і ринок. Щоквартальний науково-економічний та педагогічний журнал*. 2002. № 1. С. 69–71.
104. Вишневський О. Громадянськість (civics) у структурі змісту сучасного українського виховання. *Освіта для майбутнього розвитку: тези міжнародної наукової конференції* (Київ, 31 травня – 1 червня 2022 р.). Київ, 2002. С. 31–32.
105. Вишневський О. Чи є у нас система виховання? *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 37 (17–24 липня). С. 1–7.
106. Вишневський О. У пошуках джерел духовності. *Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості. Міжнародна науково-практична конференція*. Київ, 2002. С. 16–18.
107. Вишневський О. Повернення до себе. Монологи про традиційно-християнські засади сучасного українського виховання. *Галицька Зоря*. 2002. № 106 (27 грудня). С. 4.

2003

108. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003, 528 с.
109. Вишневський О. Повернення до себе. Монологи про традиційно-християнські засади сучасного українського виховання. *Галицька Зоря*. 2003. № 2 (3 січня). С. 4; № 3 (10 січня). С. 4; № 4 (14 січня). С. 4; № 5 (17 січня). С. 4; № 6 (21 січня). С. 4.
110. Вишневський О. УПА – очима мого дитинства. «Здобудеш...або загинеш...» (збірник наукових праць про національно-визвольну боротьбу в 1940 – 1950-х рр. на Дрогобиччині) / Упоряд. Ю. Кишакевич. Дрогобич: НВЦ “Каменярь” ДДПУ, 2003. С. 9–17.
111. Вишневський О. У кожного народу свій годинник. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2003. № 51 (12–19 листопада). С. 12–13.
112. Вишневський О. Християнізація виховання. *Мета. Часопис Львівської Архієпархії УГКЦ*. 2003. № 3 (152). С. 5.
113. Вишневський О. Педагогічно-психологічна спадщина Якіма Яреми крізь призму часу. *Українська педагогічна думка Галичини в іменах*. Вип. 1. Яким Ярема / ред. Д. Герцюк. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. С. 25–38.
114. Вишневський О. Григорій Ващенко на тлі актуальних завдань сучасної української педагогіки. *Григорій Ващенко: повернення в Україну. Збірник наукових праць*. Львів, 2003. С. 14–41.
115. Вишневський О. Християнізація виховання (погляд на актуальні питання українського виховання). Львів: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, [2003]. 15 с.

2004

116. Вишневський О. Концептуальні орієнтири становлення сучасної української педагогіки. Цикл Богословських бесід. Бесіда 11. Дрогобич: Коло, 2004. 20 с.
117. Вишневський О. Бережімо самобутність нашої педагогіки. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 1–2 (9 січня). С. 7.
118. Вишневський О. Сучасна українська педагогіка: повернення до витоків (відповіді на запитання редакції). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 4 (21–28 січня). С. 7.
119. Вишневський О. До питання про критерії оцінки педагогічної спадщини (Замість відгуку на публікацію Ю. Руденка та А. Погрібного «Виходити на широкі простори»). *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 37 (25 лютого – 03 березня). С. 11.
120. Вишневський О. Християнізація виховання. *Пам'ять століть*. 2004. № 5. С. 120–140.
121. Вишневський О. УПА очима мого дитинства і юності. *Літопис Бойківщини*. 2004. Ч. 2/67 (78). С. 29–33.
122. Вишневський О. У затінку шкільної оцінки. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2004. № 39 (1–8 вересня). С. 10–11.
123. Вишневський О. Педагогіка покликана відповідати на конкретні проблеми сучасного життя українського народу (розмову вів Р. Пастух). *За вільну Україну*. 2004. № 7 (22 січня). С. 6.

124. Вишневський О. До питання про змісту освіти і виховання в Україні. *Україна – Польща. Монолог – діалог культур. Студії взаємин народів-сусідів* / За ред. В. Скотного, М. Зимомрі. Кіровоград–Дрогобич–Кошалін: Коло, 2004. С. 267–277.

2005

125. Вишневський О. На шляху реформ. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання. Дрогобич: Коло, 2005, 176 с.

126. Вишневський О. Болонський процес: політична кон'юнктура чи історична доцільність. *Педагогічна думка*. 2005. № 2. С. 3–7.

127. Вишневський О. Зміст і методи виховання у педагогічних поглядах Івана Франка. *Педагогічна думка*. 2005. № 3. С. 76–79

128. Вишневський О. До питання про критерії оцінки педагогічної спадщини. *10 років школи громадянства. Збірник матеріалів до 10-ліття Педагогічного Товариства ім. Григорія Ващенка* / упоряд.: Оксана Гентош, Ірина Кравчук, Степан Стельмашук. Львів: Кольорове небо, 2005. С. 50–53.

129. Вишневський О. Національне і громадянське у вихованні. *10 років школи громадянства. Збірник матеріалів до 10-ліття Педагогічного Товариства ім. Григорія Ващенка* / упоряд.: Оксана Гентош, Ірина Кравчук, Степан Стельмашук. Львів: Кольорове небо, 2005. С. 64–70.

130. Вишневський О. Зміст і методи виховання українських дітей та молоді у педагогічних поглядах Івана Франка. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дрогобич, 20–21 травня 2005 р.). Дрогобич–Львів: Вимір, 2005. С. 141–146.

131. Вишневський О. Педагогіка в пошуках духовності. *Рідна школа*. 2005. № 7. С. 3–5.

132. Вишневський О. Християнізація посткомуністичного виховання? Потреби і можливості. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2005. № 24 (13–20 липня). С. 12.

133. Wyshnewski O. System wartosci oraz struktura tresci wychowawczych na Ukrainie doby postkomunistycznej // Współczesne tendencje rozwoju pedagogiki wczesnoszkolnej. Redakcja naukowa: Ewa Kozak-Czyzewska, Dorota Zdybel, Barbara Kera. Kielce, 2005. S. 686–699.

2006

134. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, допр. і доп. Дрогобич: Коло, 2006, 608 с.

135. Вишневський О. Методика навчання іноземних мов. Посібник для студентів. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ, 2006. 160 с.

136. Вишневський О. Педагогіка розвитку. *Педагогічна думка*. 2006. № 1. С. 78–86.

137. Вишневський О. Система цінностей і структура змісту виховання. *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 11–22.

138. Вишневський О. Спочатку треба збудувати хату, а вже потім облаштовувати в ній інтер'єр. *Галицька Зоря*. 2006. № 81–82 (26–28 червня). С. 5.

2007

139. Вишневський, О. Педагогічні етюди. Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. 208 с.

140. Вишневський О. До проблеми подолання граматичної інтерференції рідної мови у процесі навчання іноземної мови. *Світ дослідницьких студій: філософія, культурознавство, мовознавство, літературознавство, перекладознавство, педагогіка. Збірник на пошану професора Миколи Зимомрі*. Дрогобич: Коло, 2007. С. 394–396.

141. Вишневський О. Українська педагогіка на шляху до свободи (Шукаючи себе у Франковому «Мойсеї»). *Педагогічна думка*. 2007. № 2. С. 3–10.

142. Вишневський О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея». *Галицька Зоря*. 2007. № 40 (16 квітня). С. 2–3.

143. Вишневський О. Українська педагогіка на перехресті двох світоглядів. *Педагогічна думка*. 2007. № 4. С. 3–10.

144. Вишневський О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея». *Парадигма Sacrum & Profanum в літературі і культурі. Збірник наукових праць*. Дрогобич, 2007. С. 26–41.
145. Вишневський О., Галів М. Виховання характеру: історія і сучасність. Програма курсу для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “Бакалавр” спеціальності “ПМСО.Історія”. Дрогобич. Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2007. 15 с.
146. Вишневський О. Українська педагогіка на шляху до свободи (Шукаючи себе у Франковому «Мойсеї»). *Рідна школа*. 2007. № 5. С. 32–36.
147. Вишневський О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея». *Нагуєвицькі читання–2007: Іван Франко і сучасна Україна. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (с. Нагуєвичі, 1–2 вересня, 2007 р.). Дрогобич: Посвіт, 2008. С. 177–193.
148. Вишневський О. Українська педагогіка на перехресті двох світоглядів. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2007. № 53 (26–31 грудня). С. 4–5.
149. Вишневський О. Оптимізм поступу. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2007. № 41–42 (3–10 жовтня). С. 10–11.
150. Гентош О., Вишневський О. Згуртував освітянську спільноту. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2007. № 47 (7–14 листопада). С. 5.

2008

151. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник. Вид. 3-е, допр. і доп. Київ: «Знання», 2008. 566 с.
152. Вишневський О. Українська педагогіка на тлі освітніх реформ. Збірник науково-публіцистичних статей. Дрогобич: Швидкодрук, 2008. 72 с.
153. Вишневський О. Камо грядеше, Росіє? або чи можливий у Росії фашизм? *Галицька Зоря*. 2008. № 1–2 (4 січня). С. 5.
154. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2008. № 32–33 (20–27 серпня). С. 10–11; № 34 (27 серпня–3 вересня). С. 14–15.
155. Вишневський О. Педагогіка розвитку. *Педагогічна освіта в Україні на Польщі: реалії та перспективи: збірник наукових праць / За ред. Д. Герцюка та Р. Кухи*. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 36–49.
156. Вишневський О. Григорій Ващенко та Антон Макаренко на роздоріжжі української педагогіки ХХ століття. *Педагогічна думка*. 2008. № 2. С. 3–5.
157. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Педагогічна думка*. 2008. № 4. С. 3–13.
158. Вишневський О. Г. Ващенко та А. Макаренко на роздоріжжі української педагогіки ХХ століття. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2008. № 13–14 (19–26 березня). С. 2.
159. Шалата М., Вишневський О. Оборонець рідної мови (Пам’яті професора Анатолія Погрібного). *Календар класного керівника на 2008–2009 навчальний рік / Упор. Ю. Кишакевич*, 2008. С. 72–75.

2009

160. Вишневський О. Українська освіта на шляху реформ: навчальний посібник. Дрогобич: Швидкодрук, 2009. 446 с.
161. Вишневський О. Система виховання і розвитку учнів у середній школі (експериментальний проект). *Педагогічна думка*. 2009. № 3. С. 3–16.
162. Вишневський О. Програма курсу «Організація управління виховним процесом у навчальному закладі». *Дошкільна освіта. Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців ОКР «Магістр»*. Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / За заг. ред. М. Чепіль, Н. Скотної. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. С. 102–106.
163. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Актуальні проблеми сучасної термінології: збірник наукових праць. Матеріали регіонального науково-практичного семінару*. Дрогобич, 2009. С. 14–31.

164. Вишневський О. Зміст едукації в контексті освітніх реформ в Україні (системно-ціннісний підхід). *Вісник соціально-гуманітарного факультету*. Дрогобич, 2009. Вип. 11. С. 7–33.

2010

165. Вишневський, О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Дрогобич: Видавець Святослав Сурма, 2010. 160 с.

166. Вишневський, О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). *Педагогічна думка*. 2010. № 3. С. 41–54; № 4. С. 3–22.

167. Чепіль М., Вишневський О., Пантюк Т., Пантюк М. Педагогіка: програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 011 Педагогічна освіта. Дрогобич, 2010. 24 с.

168. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер. *Парадигма sacrum & profanum в літературі та культурі*. Збірник наукових праць. Дрогобич: Посвіт, 2010. Вип. 4. С. 228–240.

2011

169. Вишневський О. Методика навчання іноземних мов. Навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: «Знання», 2011. 206 с.

170. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки: наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ: до 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності. Дрогобич: Видавець Святослав Сурма, 2011. 80 с.

171. Вишневський О. На роздоріжжях минулого (спогади на схилі літ – від першої особи). Дрогобич, 2011. 121 с.

172. Вишневський О. Українська педагогіка і українська освіта перед новими політичними викликами. *Педагогічна думка*. 2011. № 4. С. 21–28.

173. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). *Українознавство*. 2011. № 1(38). С. 236–244.

174. Вишневський О. З книги «Український виховний ідеал і національний характер». *3 вершин і низин. Вісник XIV Конкурсу ім. Мирона Утриска*. Львів, 2011. Том 1. С. 342–347.

175. Вишневський О. Болонський процес: політична кон'юнктура чи історична доцільність. *Шлях духовності: науковий збірник на пошану Петра Феценка*. Дрогобич: Коло, 2011. С. 95–103.

2012

176. Вишневський О. На шляху до свободи. Науково-публіцистичні нариси. Дрогобич: Коло, 2012. 124 с.

177. Вишневський О. На роздоріжжях минулого. 2-е вид., доп. Дрогобич: Коло, 2012. 136 с.

2013

178. Вишневський О. Українська освіта на шляху реформ. Навчальний посібник. Вид. 2-е. Дрогобич: Швидкодрук, 2013. 448 с.

179. Вишневський, О. Причинки до концепції реформ сучасної української освіти. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2013. 54 с.

180. Вишневський О. Український національний характер та сучасний ідеал виховання української молоді. *Проблеми українського національного виховання: збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної, Марії Чепіль*. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. С. 85–94.

2014

181. Вишневський О. Сучасний ідеал виховання української молоді та український національний характер. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 12 (19–26 березня). С. 6–7.

182. Вишневський О. Український та московський характери: різновекторна спрямованість. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 13–14 (2–9 квітня). С. 8.

183. Вишневський О. Українець і Москвин: порівняльна характеристика цінностей двох народностей. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 15–16 (9–16 квітня). С. 9.
184. Вишневський О. Українська педагогіка на шляху до свободи. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 33 (13–20 серпня). С. 1–5.
185. Вишневський О. Християнські цінності в освіті України: системність та шляхи утвердження. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 33 (13–20 серпня). С. 6–7.
186. Вишневський О. Кодекс цінностей виховання і розвитку. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 33 (13–20 серпня). С. 8.
187. Вишневський, О. Як реформуватимемо середню освіту України? Альтернативний варіант Концепції. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 50 (10–17 грудня). С. 7–9.

2015

188. Вишневський О. Українська педагогіка на старті реформ. Дрогобич: «Швидкодрук», 2015. 80 с.
189. Вишневський О. Про перспективи реформування середньої освіти в Україні. Дрогобич, 2015. 40 с.
190. Вишневський О. Зауваження до проекту Закону «Про освіту». *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич: Швидкодрук, 2015. С. 10–23.
191. Вишневський О. Освітні реформи і проблема подолання «лівизни». *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич: Швидкодрук, 2015. С. 24–34.
192. Вишневський О. Реформування змісту едукції: точка відліку. *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич: Швидкодрук, 2015. С. 4–9.
193. Вишневський О. Навчання іноземних мов: у пошуках нових підходів. *Вишневський О. На ниві оновлення освіти. Етюди на контроверсійні теми*. Дрогобич: Швидкодрук, 2015. С. 42–45.
194. Вишневський О. Школа і громада: посилення ролі громадськості в управлінні шкільною освітою як домінуюча складова процесу роздержавлення школи (опубліковано 01.06.2015). *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/433-shkola-i-gromada-posilennya-rol-i-gromadskosti-v-upravlinni-shkilnoyu-osvitoyu-yak-dominuyucha-skladova-protsesu-rozderzhavleniya-shkoli>

2016

195. Вишневський О. Педагогічні погляди Івана Франка на тлі реформ сучасної української освіти. Дрогобич, 2016. 44 с.
196. Вишневський О. Актуальні акценти у патріотичному вихованні (опубліковано 16.01.2016). *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/543aktualni-aktsenti-u-patriotichnomu-vikhovanni>
197. Вишневський О. Педагогічні погляди Івана Франка на тлі реформ сучасної української освіти. *Педагогічна думка*. 2016. № 2. С. 26–42.
198. Вишневський О. Патріотичне виховання на тлі європеїзації українського суспільства. *Педагогічна думка*. 2016. № 4. С. 29–33.
199. Вишневський О. Навчання іноземних мов у школі (причинки до концепції реформ) (опубліковано 14.11.2016). *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/837-navchannya-inozemnikh-mov-u-shkoli-prichinki-do-kontseptsiji-reformi>

2017

200. Вишневський О. На роздоріжжях минулого (спогади на схилі літ – від першої особи). 3-е вид., доп. Дрогобич, 2017. 154 с.

2018

201. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 60-річчя освітньої діяльності. Дрогобич: Коло, 2018. 210 с.

2022

202. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник. Вид. 4-е, допр. і доп. Дрогобич: Посвіт, 2022. 564 с.

Додаток підготовлений автором на основі опрацювання джерельної бази дослідження.

Додаток 3

Список опублікованих праць здобувача

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України

1. Нанівський Р. Українознавство як чинник виховання і розвитку дітей у педагогічних поглядах Омеляна Вишневецького. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 10 (134). С. 325–336.
2. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневецького (1931–2019) на співвідношення національного та громадянського виховання. *Актуальні питання у сучасній науці*. Серія «Педагогіка». 2024. № 6 (24). С. 945–956.
3. Нанівський Р.С. Процесуальні аспекти дидактики у педагогічній спадщині Омеляна Вишневецького (1931 – 2019). *Педагогічна Академія. Наукові записки*. 2024. Вип. 8. С. 1–20. URL : <https://doi.org/10.5281/zenodo.12699411>
4. Нанівський Р.С. Освітньо-дидактичні візії Омеляна Вишневецького. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2024. Вип. 76. Т. 2. С. 232–238.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Нанівський Р. Національно-патріотичне виховання української молоді у трактуванні Омеляна Вишневецького (1931–2019). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XVI : Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2024. С. 122–124.
6. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневецького на українську педагогіку як чинник протистояння російській експансії на початку ХХІ ст. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни : виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том II. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 156-158.
7. Нанівський Р. Погляди Омеляна Вишневецького на реформування системи освіти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Актуальні проблеми професійної педагогіки та освіти : досвід, новації, перспективи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка»)*, м. Львів, 25 квітня 2024 року; за заг. ред. Наталії Мукан. Львів, 2024. С. 65–67.
8. Нанівський Р. С. Функції освітнього процесу у трактуванні Омеляна Вишневецького (1931–2019). *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку. Матеріали XLVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 серпня 2024 року, м. Краків, Польща)*. Краків, 2024. С. 121–123.

Апробація матеріалів дисертаційного дослідження

1. Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Конін – Ужгород – Перемишль, 12 квітня 2024 р.). Доповідь: Національно-патріотичне виховання української молоді у трактуванні Омеляна Вишневецького (1931–2019).
2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород, 19 квітня 2024 р.). Доповідь: Погляди Омеляна Вишневецького на українську педагогіку як чинник протистояння російській експансії на початку ХХІ ст.
3. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми професійної педагогіки та освіти: досвід, новації, перспективи» (Львів, 25 квітня 2024 р.). Доповідь: Погляди Омеляна Вишневецького на реформування системи освіти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

4. XLVII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Краків, 7 серпня 2024 р.). Доповідь: Функції освітнього процесу у трактуванні Омеляна Вишневського (1931–2019).